

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog
for
Dansk Skolehistorie
1970

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Årbog for Dansk Skolehistorie udgives af Selskabet for Dansk Skolehistorie. Redaktionsudvalget består af afdelingsleder, dr. theol. K. E. Bugge, lektor, cand. mag. Aksel Nellemann, overbibliotekar, cand. mag. Robert Hellner, afd.leder, cand. mag. Vagn Skovgaard-Petersen og professor, dr. phil. Roar Skovmand.

Årbogen sendes til selskabets medlemmer, men kan også købes gennem boghandelen.

Bidrag til årbogen samt bøger, der ønskes anmeldt, sendes til redaktøren, afd.leder V. Skovgaard-Petersen, Taffelbays Allé 15, 2900 Hellerup.

Indmeldelse i Selskabet for dansk Skolehistorie sker ved henvendelse til selskabets kasserer, amanuensis Ingrid Markussen, Solbjergsvinget 3, 3460 Birkerød. Medlemskontingentet er 30 kr. årligt, for unge under uddannelse samt for pensionister dog 15 kr. Ægtepar kan for 40 kr. opnå et medlemskab, der giver begge ægtefæller stemmeret på generalforsamlingen, men kun giver ret til ét eksemplar af årbogen.

Selskabets bestyrelse består af:

Overbibliotekar *Aage Bonde*

Overbibliotekar *Robert Hellner* (formand)

Amanuensis, dr. phil. *G. Japsen*

Landsarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen*

Amanuensis *Ingrid Markussen* (kasserer)

Lektor *Aksel Nellemann*

Amtsskolekonsulent *J. Ingemann Petersen* (næstformand)

Afdelingsleder *Vagn Skovgaard-Petersen* (sekretær)

Overlærer *Ole Warthoe-Hansen*

ÅRBOG FOR DANSK SKOLEHISTORIE 1970

Årbog for Dansk Skolehistorie 1970

4. årgang

Redigeret af *Vagn Skovgaard-Petersen*

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Udgivet med støtte fra Undervisningsministeriet

ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE

Indholdsfortegnelse

Træk af handelsskolernes historie. Af handelsoverlærer <i>Jens Lampe</i>	7
Sangen mellem krigene – og dens forudsætninger i 1840'rne. Et bidrag til folke- og skolesangens historie i Slesvig. Af universitetslektor <i>Karl Clausen</i>	23
Sofus Høgsbros stillingtagen til dansk skolepolitik 1858–1882. Af adjunkt <i>Gunnar Andersen</i>	67
Skolebogsbetænkningens historiafsnit. Dets tilblivelse og dets modtagelse. Af cand. mag. <i>Ellen Nørgaard</i>	89
<i>Skole og Samfund 1969–1970</i> . Af lektor ved Danmarks Journalisthøjskole <i>Victor Rasmussen</i>	107
<i>Skolehistorisk Litteratur.</i>	
Carl E. Jørgensen og V. G. Konraden: Series Rectorum. Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden reformationen. – Ved arkivar <i>Hans H. Worsøe</i>	122
Reidar Myhre: Holbergs pædagogiske idéer. – Ved universitetsadjunkt <i>Aage Jørgensen</i>	124
<i>Bibliografi over dansk skolehistorie 1969</i> . Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	132
<i>Nyt og noter</i>	139
<i>Skolebilleder</i> . Ved <i>Viggo Vandkær Thomsen</i>	142
<i>Personregister</i>	145

Træk af handelsskolernes historie

Af JENS LAMPE

Den danske skole dækker mere end folkeskolen og gymnasiet. Årbog for Dansk Skolehistorie bragte i 1969 en afhandling om de tekniske skolers udvikling. Nedenfor følger et bidrag til belysning af handelsskolernes historie, skrevet af handelsoverlærer *Jens Lampe*.

Hvad forstås ved en handelsskole?

Ved en handelsskole forstås i almindelighed en fagskole for undervisning i de for handels- og kontorfaget nødvendige forkundskaber og de specielle kommercielle færdigheder, som ikke kan opnås ved selve den praktiske oplæring i virksomhederne. Grunduddannelsen inden for handelsskolen – lærlingeuddannelsen – finder i almindelighed sted samtidig med den praktiske oplæring på arbejdspladsen, og loven om lærlingeforhold af 2. oktober 1956 foreskriver, at der skal oprettes en skriftlig kontrakt for alle unge mennesker mellem 14 og 18 år, der ansættes til fagligt arbejde inden for handel og kontorarbejde, håndværk og industri. I øvrigt bygger handelsundervisningen i Danmark på lov af 23. juni 1920 om handelsskoler, lov af 4. juni 1964 om godkendelse af handelsskoler m. v. og tilskud til disse skoler.

Alle handelsskoler giver lærlingeundervisning, i de fleste tilfælde såvel i butiks- som kontorlinjen. Begge linjer afsluttes med *handelsmedhjælpereksamen*, og beståelsen af denne er forudsætning for, at lærebrev kan udleveres. Men et større og større antal skoler giver desuden videregående undervisning til *handelseksamen* (populært kaldet handelens realeksamen), som ligger et trin højere end handelsmedhjælpereksamen, og 16 handelsskoler har handelsgymnasium, der forbereder til *højere handelseksamen* (H.H.), som kunne kaldes handelens studentereksamen. Endvidere er der til de fleste handelsskoler knyttet en mangfoldighed af kursusvirksomhed, der forbereder til de statskontrollerede prøver og højere fagprøver, til uddannelse af merkonomer, korrespondenter o. fl. a.

De mindre handelslærlingeskoler er ikke i stand til at give den branchemæssige undervisning i de forskellige branchers varekundskab, og undervisningen i disse fag samt i faget kontorteknik er derfor hen-

lagt til lærlingekostskoler i Mommark på Als, Ikast og Odder eller ved større handelsskoler, til hvilke eleverne fra de mindre skoler henvises.

Handelsskolernes historie er endnu ikke udtømmende beskrevet, og denne afhandling, der først og fremmest beskæftiger sig med lærlingeskolernes historie, må kun betragtes som et temmelig ufuldkomment oplæg, men den kan forhåbentlig give tilskyndelse til, at emnet tages op til en grundigere behandling på videnskabelig basis.

Fra middelalderen til næringsloven af 1857

Ved *Erik af Pommerns* (ca. 1382–1459) handelsforordning for de sjællandske købstæder af 15. februar 1422 træder den danske handelsstand frem i retslitteraturen som en erhvervsbeskyttet samfundsgruppe. Kun købmænd måtte drive købmandsskab og handel, og de bofaste købmænd privilegeredes. Hermed begynder også konturerne af en lærlingeundervisning at dukke op. Lige så længe der har været standsbevidste købmænd, har det været skik, at en principal sørgede for sit fags fremtid ved at uddanne lærlinge. Før regler om uddannelse blev optaget i lavsvedtægterne, må det antages, at læreforholdet var et helt privat anliggende mellem mester og lærling. Som nu, gik den praktiske og teoretiske oplæring hånd i hånd. Den såkaldte mesterlære, som i de sidste årtier har været under debat, har sin oprindelse i 1400- og 1500-årene, hvor reglerne om uddannelsen af lærlinge var fastsat i de enkelte gilders og lavs artikler eller skrårer, som de oprindeligt kaldtes. Disse gilder og lavs var sammenslutninger af næringsdrivende inden for samme fag, som kom til at spille en fremtrædende rolle i byernes liv og hurtigt fik en monopolstilling, idet ingen kunne drive handel eller håndværk uden at være medlem af et lav, der til gengæld værnede og sikrede fagets interesser på bedste måde. Kongerne forsøgte adskillige gange at ophæve lavene, men det mislykkedes hver gang.

I Flensborg havde man således et St. Knudsgilde, som i øvrigt stadig eksisterer. Dets skrå foreligger i en afskrift fra ca. 1400, men det må være betydeligt ældre. Endvidere havde man et St. Gjertrudsgilde, Hellig Legemsgilde og Vor Frue købmandsgilde. Meget oplysende er også skrårerne fra Odense og Malmø. Fra 1431 kendes fra Ålborg et købmandsgilde kaldet Guds Legems lav, i hvis vedtægter af 1680 fastsloges nærmere regler for antagelse af lærlinge, og læretidens længde var her ansat til mindst 8 år.

I lavsartiklerne for kræmmerne i Helsingør, som *Christian VI* udstedte i 1744, var læretiden 7 år, undtagen for kræmmersønner. Når læretiden var udløbet, skulle de unge mænd i magistratens overværelse eksamineres af lavets oldermand og fire lavsbrødre om »bogholderie, om vexistil og pengeours af indenlandske og udenlandske, desligeste om handelens natur og egenskab, samt hvorledes varerne fåes fra første hånd af alle sortementer; dernæst måtte han kunde viide at gjøre forskiæl og sige differencen mellem vores og den udenlandske vægt og mål.«

I næsten hele lavsperioden foregik lærlingenes undervisning på den måde, at købmanden selv overvågede indlæringen og læsningen med lærlingene og førte disse op til den teoretiske prøve. Kun i nogle tilfælde overlodes undervisningen til private informatorer.

I oplysningstiden, hvor uddannelsen af ungdommen som en samfundsgavnlig foranstaltning følte som et stærkere og stærkere behov, og da borgerne blev sig bevidst som stand og fik forståelsen af, at købmandens, håndværkerens og sømandens uddannelse krævede et bedre teoretisk grundlag i pagt med tidens krav, pegede en fremtrædende embedsmand, *Grev Otto Thott*, på nødvendigheden af at skaffe vordende købmænd en bedre skoling, ligesom den fhv. statsminister *Ove Høegh-Guldberg* i 1787 gav et oplæg til en reform af skolevæsenet, hvori han betonede vigtigheden af, at »der sørges for at bringe en fond til veje, at der i hvert stift kan blive en handelsskole velindrettet«. Ideerne blev dog ikke realiseret. I stedet for satte tankerne frugt i form af de såkaldte »søndagsskoler«, som ikke må forveksles med nutidens forkyndende skoler. De hed således, fordi undervisningen foregik om søndagen, selvfølgelig uden for kirketiden, og omfattede udelukkende den konfirmerede ungdom af handels- og håndværkerstand, som ønskede at udbygge de ret sparsomme kundskaber, der var erhvervet i den offentlige skole. Kendt er pastor *N. H. Massmanns* søndagsskole i hovedstaden, der oprettedes 1800. I Tønder startedes en i 1803, i Flensborg 1815, og snart var de udbredt i de fleste større stæder.

Det var oftest de fattige, som søgte søndagsskolerne. Velhavende folks børn søgte som regel informatorer eller privatlærere, som gav kursus i bogholderi, korrespondance, regning eller sprog. Således averterede en translatør og sproglærer *Mayson* fra England i Viborg 1821 med, at han gav undervisning i bogholderi, korrespondance og regning

efter en »letfattelig og behagelig læremetode.« Og i Sønderborg annoncerede en *F. C. Kunze* i oktober 1828, at han ville give undervisning i bl. a. fransk, ortografi og brev- og konversationsstil. I København oprettedes i begyndelsen af 1800-årene mindre private institutter, som satte en handelsundervisning i system, og i 1838 begyndte urtekræmmerlavet i København en handelsaftenskole. Den synes at have haft en vanskelig start og måtte efter mange heftige diskussioner blandt principalerne ophøre i oktober 1861.

Sønderjyden *Svenne Langkjer* (1808–1883) havde mere held, da han i 1842 startede det første københavnske »handelsakademi«, som til tider var stærkt besøgt. Langkjer skrev selv en del af de lærebøger, der benyttedes i undervisningen. Året efter begyndte Haldur Grüners handelsakademi. Af andre private handelsskoler kan nævnes Nehms Kursus A/S, oprettet 1865, Københavns Handelsakademi, oprettet 1894, Frederiksberg, Østerbros og Byens Handelsgymnasium og Sprog-institut, opr. 1908. I Ålborg oprettedes 1875 Justitsråd Møllers handelshøjskole og i 1901 Færgemanns handelsskole. Begge blev 1953 overtaget af Ålborg Handelsstandsforening. Fra nyere tid kan endvidere nævnes Freys Handelsskole i Frederikshavn, som forberedte sine elever til handelseksamen. I Odense oprettedes Den fynske Handelsdagskole 1908 og Odense Købmandsskole 1911, men også i andre købstæder har der fra tid til anden været drevet private handelsskoler.

Handelstandsforeningerne tager initiativet

Med næringsloven af 1857 blev lavsvæsenet endelig ophævet (1862) og næringsfriheden gennemførtes. Men samtidig ophævede man de i lavsartiklerne indeholdte krav om en uddannelse af svende og drenge og reglerne for eksamination af disse. De handlende følte hurtigt ulemperne ved, at et hensigtsmæssigt oplæringssystem, som var bygget op gennem århundreder, var forsvundet, uden at noget andet og bedre var sat i stedet, og man forudså, som det blev sagt, »at den næste generation af købmænd ville gøre handelen skam.«

Industrialiseringen, som begyndte i England i slutningen af 1700-årene og for alvor gjorde sig gældende i Danmark et sekel senere, bevirkede en rivende udvikling ikke blot i produktionen, men også i samfærdselsmidlerne og gav handel og søfart et vældigt opsving. Hermed blev der også et behov for en tidssvarende uddannelse. I de han-

delsforeninger, eller, som de senere blev kaldt, handelsstandsforeninger, som dannedes efter næringslovens ikrafttræden 1857, rejste der sig snart krav om en ordnet, systematisk og teoretisk lærlingeuddannelse under handelsstandsforeningernes ledelse og ansvar.

Initiativet kom fra Jylland, hvor Århus var den første by, som fik virkeliggjort tanken herom. Man havde her indset, at undervisningen i en skole blev billigere og bedre, end når de unge mennesker skulle have privat undervisning i enkelte fag. 1865, samme år som velocipederne dukker op, oprettes *Århus Handelsstandsforenings aftenskole*. Fagene, der undervistes i, var dansk, regning, skrivning, tysk og engelsk. Der holdtes skole fire timer om ugen fordelt på to aftener fra kl. 20–22 i vinterhalvåret. Åbenrå (der som nordslesvigsk købstad hørte til Preussen) fik sin »Gewerbeschule« 1868, Horsens og Roskilde fulgte efter i 1869, Kolding 1871, Hjørring 1872, Ålborg og Fredericia 1876, Odense og Randers 1877, og inden sekelskiftet havde handelsstandsforeningerne i de fleste andre større købstæder løst deres handelsskoleproblemer nogenlunde tilfredsstillende.

København kom relativt sent med. Her blev initiativet taget af Foreningen til Unge Handelsmænds Uddannelse, der stiftedes i 1880, og af hvis tidligere formænd særlig grosserer *Holger Petersen* fortjener at nævnes. Her påbegyndtes i 1881 en undervisning for handelslærlinge, »fornemmelig i sprog for yngre handelscontorister«. Der undervistes om aftenen fra kl. 18–21, og der begyndtes med 73 elever. Men også *C. F. Tietgen* (1829–1901) må nævnes i denne forbindelse. Han arbejdede ivrigt for at skaffe unge handelsmænd en god uddannelse og skænkede derfor store gaver til skole for handelsstanden. Niels Brocks Handelsskole i København, som økonomisk baseredes på bl. a. et legat på 10.000 rdlr., stiftet af storkøbmanden *Niels Brock* (1731–1802), begyndte sin virksomhed 1888 og kom efterhånden til at danne mønster for en række højere handelsskoler, som senere er vokset op trindt om i landet.

De forskellige handelsskoler udarbejdede selv pensum og planer og sørgede også selv for at afholde eksamen, men med lærlingeloven af 1889, den første egentlige lærlingelov, indførtes en pligt for principalen til at sende lærlingen på handelsskole. Da der på dette tidspunkt eksisterede lærlingeskoler i de fleste større byer, baserede myndighederne derfor undervisningspligten på disse bestående skoler. Som nævnt af *Erik Langsted* er dette årsagen til, at vi i Danmark ikke fik

– og heller ikke senere har fået – statslige eller kommunale handelsskoler som i de andre nordiske lande og flere andre steder, men at handelens ungdom fik en uddannelse i skoler, der ejedes og blev drevet af erhvervenes egne organisationer.

Lærlingeloven af 1889

Handelsskolerne fik med den ny lærlingelov en chance, der betød et betydeligt opsving i elevantal, og dette medførte, at konsul *Kaalund*, Kolding, som repræsenterede provinshandelsforeningerne, fremkom med et forslag til en fælles afgangseksamen for samtlige lærlingskoler. Forslaget blev vedtaget af de jyske handelsskoler 1899, Sjælland fulgte efter, i 1901 kom Fyn og Lolland-Falster med og endelig sluttede København sig til i 1909. I hovedstaden oprettedes en 3-årig lærlingeundervisning i overensstemmelse med den, man havde ved handelsaftensskolerne i provinserne. Købmandsskolen og dens mange afdelinger samlede efterhånden al handelsskoleundervisning i København under sig.

Da der nu var kommet fælles retningslinjer over handelsskolernes undervisning og eksamen, gik man til rigsdagen med et andragende om tilskud, dels til skolernes drift, dels til afholdelse af lærerkursus. Men andragendet blev afslået med den begrundelse, »at handelsstanden godt kunne klare sig selv, idet den var den eneste af de næringsdrivende klasser, der tjente noget.« I 1893 opnåedes dog en bevilling på 14.000 kr. til fordeling blandt handelsskolerne.

En konsekvens af tilskuddet blev, at myndighederne i 1899 udnævnte en undervisningsinspektør, og det blev dr. phil. *H. L. Møller* (1861–1928), der havde været leder af de Brockske handelsskoler i København. Møller blev senere folketingsmand for Højre i Københavns 2. kreds. Han virkede til 1928 og afløstes af kontorchef i handelsministeriet, cand. jur. *Greve Ernst Moltke*, som atter vendte tilbage til handelsministeriet i 1929 og som efterfølger fik lektor ved Metropolitanskolen, cand. mag. *Osvald Larsen* (f. 1889), som virkede til 1958.

1901 oprettedes Provinshandelsforeningens Fællesudvalg for Skolevæsen, der kom til at bestå af tre købmænd og to lærere. Konsul *Kaalund* var selvskreven som formand. Udvalget fastsatte undervisningsplan og eksamensfordringer for de skoler, som stod under til-

synet, samt udarbejdelsen af de skriftlige opgaver ved handelsmedhjælpereksamen, alt i samråd med undervisningsinspektøren. Den vedtagne undervisningsplan gik ud på, at der skulle være 3 klasser med 25 undervisningsuger à 6 timer årlig. Der skulle undervises i dansk, skrivning, handelskorrespondance, handelsgeografi, handels- og vekselret, dobbelt bogføring og handelsregning. Engelsk og tysk kunne medtages som tillægsgag. For handelsskolelærerne, der kun var ansat som time-lærere og for de flestes vedkommende kom fra folkeskolen, blev der oprettet særlige feriekursus.

Kvinder på handelsskolerne?

Indtil omkring 1890 havde handelsskolerne kun mandlige elever, men kvindesagens virke var begyndt at gøre sig gældende. Dansk Kvinde-samfund var blevet stiftet i 1871, og i 1875 fik kvinder adgang til universitetet. Lige så stille åbnede enkelte handelsskoler en dør på klem, nogle steder dog med en vis ængstelse. I 1892 var der således 5 piger på handelsskolen i Viborg. Et forslag fra bogholder *Tychsen* i 1896 om optagelse af kvindelige elever i Fredericia handelsskole gav anledning til en længere diskussion, men det blev dog vedtaget, og i handelsforeningens protokol bemærkes, at »denne foranstaltning har sikkert været til gavn for skolen både ved at fremkalde en bedre tone blandt eleverne indbyrdes og ved at fremme kappelysten.« For eventuelle modstandere af kvindernes optagelse må det have været lidt af en bitter pille i 1898 at konstatere: handelsskolen dimitterede 11 elever, heraf 3 med udmærkelse. Det var alle piger. Endnu i 1904 var Svendborg handelsforenings daværende formand stærkt imod at give kvindelige lærlinge adgang, fordi han frygtede »at arbejdsalvoren skulle lide ved, at kvinder kom ind på skolen.«

Siden er udviklingen jo unægtelig gået i en anden retning, eftersom de kvindelige lærlinge i dag er i flertal på næsten alle handelsskoler.

Bortset fra undervisningsinspektørens tilsyn og statstilskuddet var handelsskolerne lige til 1920 under privat ledelse, nemlig af Provins-handelsforeningens Fællesudvalg for skolerne – fra 1914 Provins-handelsforeningens Skoleudvalg. Dette udvalg sørgede også for eksa-mensopgaver og for censorer. Indtil 1883 blev handelsskolerne i de fleste byer drevet alene for handelsforeningernes regning, således at disse dækkede underskud ved skolernes drift, fortrinsvis ved opkræv-

ning af skolepenge. I de fleste byer betaltes skolepengene af principalerne. Efter at der fra 1883 var blevet givet statstilskud, var det naturligt, at man ved lærlingeloven af 1889 pålagde købmændene pligt til at tilstå deres lærlinge den fornødne tid til at gå på handelsskole om aftenen. I almindelighed gav kommunerne gratis lokaler, lys og varme, og enkelte kommuner gav endog tilskud til lærere, som tog på kursus for at dygtiggøre sig til gerningen i handelsskolen. De fleste præsterede en solid indsats i aftentimerne for en relativ lille betaling og veg ikke tilbage for at tage kursus efter kursus. Eksempelvis kan nævnes, at *Anton Pedersen Kjølbøye* efter at have taget lærereksamen fra Ranum i 1907 efter to års uddannelse på Niels Brocks handelshøjskole tog afgangseksamen i 1910 med 1. karakter.

Et antal tekniske skoler, især i stationsbyerne, oprettede handelsskoleafdelinger under Tilsynet med handelsskolerne.

Handelsskolens »grundlov«

Ved handelsskoleloven af 23. juni 1920 blev der skabt helt klare rammer for handelsskolernes opbygning og videre udvikling. Den lov, der stadig må kaldes handelsskolens »grundlov«, gjorde handelsskolerne til et lige så ensartet område som f. eks. realskolen og gymnasieskolen.

Tilsynet med de handelsskoler, som modtog statsstøtte, blev nu underlagt en under handelsministeriet hørende direktør, og undervisningsplaner, eksamenskrav, læreruddannelse, kontrol med skolerne m.m. tillagdes direktoratet. Til støtte for tilsynet blev der oprettet et rådgivende organ, et skoleråd, for hvilket tilsynet kunne forelægge ethvert spørgsmål vedrørende handelsskoleundervisningen.

Sønderjylland, Færøerne, Grønland

I genforeningsåret 1920 vedtoges det på et møde i Kolding, hvor alle handelsstandsforeninger i den genvundne del af Sønderjylland var repræsenteret, at omdanne de nordslesvigske handelsskoler efter dansk norm og mønster. De sønderjyske skoler nåede relativt hurtigt op på en lignende standard som dem nordenå.

På Færøerne blev den første handelsskole oprettet på aftenskolebasis i Torshavn. Skolen fik eksamensret i 1938. Siden oprettedes handelsskoler i Klaksvig, Tværå og Vågø.

HANDELSKOLERNE I DANMARK

Handelsundervisningen på Grønland fik først sin faste form i 1962. På grund af de store afstande fandt man det mest hensigtsmæssigt foreløbig at lade undervisningen finde sted i Syd-Danmark på kostskoler. De første år holdt man til på Balle Ungdomsskole ved Vejle, dernæst på Hald Hovedgård ved Viborg og Mommark handelskostskole på Als, men i 1966 oprettedes Ikast Handelskostskole som selv-

ejende institution med det hovedformål, at denne skole skulle forestå uddannelsen af butiks- og kontorlærlinge fra Grønland. I 1967 begyndte Mommark handelskostskole undervisningen i kontorteknik og branche- og varekundskab. Til samme formål blev Odder handelskostskole taget i brug 1968.

I 1956 kom der en ny lov om lærlingeforhold, hvori der stilledes krav om, at der for alle fag skulle fastsættes uddannelsesregler, ligesom loven gjorde den obligatoriske dagskoleundervisning til en realitet. Dette medførte bl. a., at de handelsskoler, der hidtil havde lejet lokaler (oftest i kommuneskoler eller tekniske skoler), måtte tænke på at skaffe egne lokaler og ansætte fast forstander (direktør) og et passende antal faste lærere. Hidtil havde man de fleste steder klaret sig med timelærere fra folkeskolen og gymnasiet samt advokater og fagfolk fra de praktiske erhverv, såsom bogholdere, revisorer, dekoratører og branchefolk.

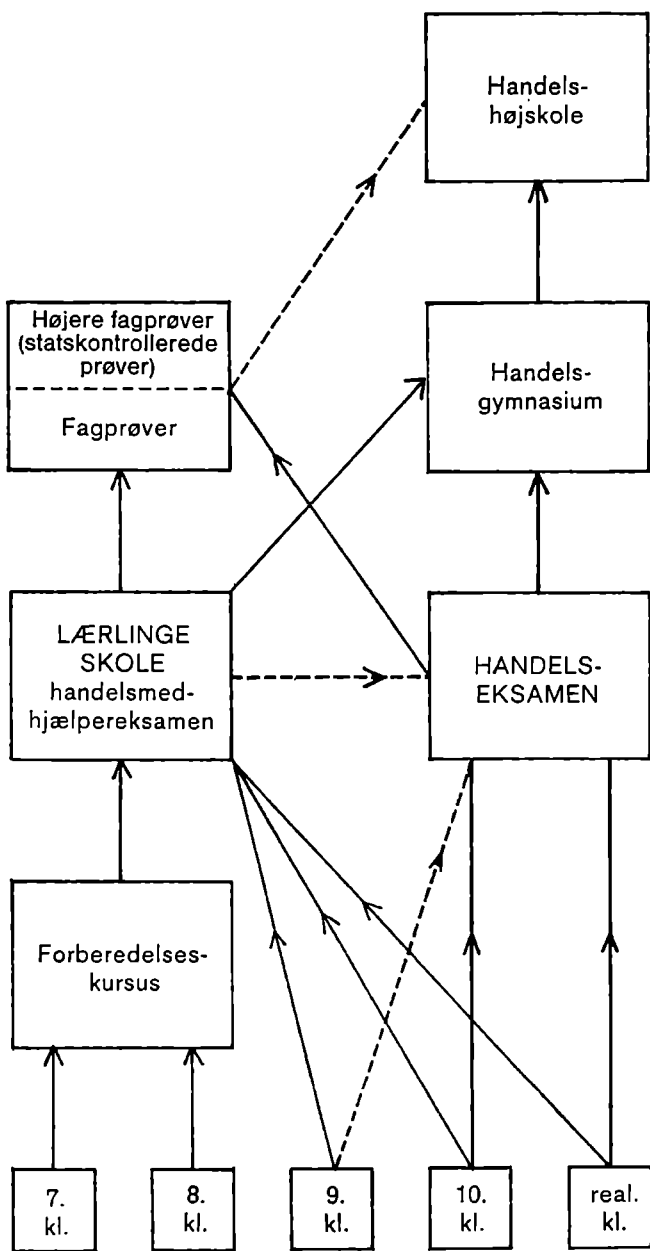
Overgangen til dagskole betød, at handelsskolerne skulle have et antal særligt uddannede heltidsbeskæftigede lærere. Endvidere betød nyordningen, at man måtte begynde en sammenlægning og centralisering af handelsskolerne for at kunne opfylde lovens krav.

Siden er udviklingen gået slag i slag, og en historisk vurdering er næppe mulig. Blot skal det nævnes, at i 1964/65 blev handelsskolerne overflyttet fra handelsministeriet til undervisningsministeriet. Statens Tilsyn med Handelsskolerne blev indlemmet i det nyoprettede Direktorat for Erhvervsuddannelserne, hvorunder også hører teknika, tekniske skoler, maskinmesterskoler, teknologiske institutter og lærlingesager m. m. Direktør, cand. jur. Erik Langsted (f. 1915), som havde virket fra 1958–65, fratrådte som leder af tilsynet og afløstes af undervisningsdirektør, cand. jur. *O. I. Mikkelsen* (f. 1911).

Pr. 1. januar 1964 fandtes der 180 lærlingskoler med 48.894 elever. Pr. 1. januar 1965 fandtes der 142 lærlingskoler med 47.426 elever. Siden er antallet af handelsskoler gået ned til ca. 65.

Tilgangen til lærlingskolerne er svagt dalende, til gengæld er tilgangen til de skoler, som forbereder til handelseksamen og højere handelseksamen, stigende. I 1965 var der 28 af disse, 1969: 50 skoler. Af handelseksamen fandtes i 1969 15 med 1803 elever.

Handelshøjskoleafdelinger er i øjeblikket oprettet som selvstændige selvejende institutioner i tilslutning til handelsskolerne i Ålborg (oprettet 1940), Odense (1942), Kolding (1948), Sønderborg (1961) og

Esbjerg-Varde (1966). Handelshøjskoler findes kun i København (oprettet 1917) og Århus (1929).

Foreningen til Unge Handelsmænds Uddannelse, der i sin tid oprettede Købmandsskolen og Handelshøjskolen i hovedstaden, har gennem en årrække drevet kursusundervisning i London og Bremen og fra 1968 i Paris. På disse skoler kan de unge med handelsmedhjælpereksamen som mindste grundlag og særlige kvalifikationer i sprog få udbygget deres viden og færdighed i henholdsvis engelsk, tysk og fransk.

Afsluttende bemærkninger

Fra 1834 til 1940 har befolkningsandelen været stærkt voksende i handel og omsætning samt transporterhvervene. Tendensen synes at være, at en stadig mindre del af befolkningen beskæftiges ved egentlig vareproduktion, medens en større og større andel beskæftiges i tjenesteydende erhverv.

Udviklingen inden for alle grene af erhvervs- og samfundslivet har nødvendiggjort en gennemgribende omlægning og udbygning af den faglige uddannelse. For handels- og kontoruddannelsernes vedkommende er der blevet gennemført ændrede og mere specialiserede lærlinguddannelser, ligesom uddannelserne til handelseksamen, højere handelseksamen og statskontrollerede prøver er blevet udbygget og omlagt. Der er endvidere i de seneste år i stigende omfang indført specialkursus, f. eks. EDB og systembeskrivelse, ligesom undervisningen i fremmedsprog er blevet tilgodeset med et større timetal, og moderne undervisningsmateriale er blevet indført.

Denne rivende udvikling inden for handelsskolerne, som ventes at ville fortsætte og accelerere i de kommende år, har sammen med den øgede tilgang især til de mere videregående uddannelser medført, at staten ved gennemførelsen af ændrede tilskudsordninger inden for alle områder har overtaget en større del af driftsudgifterne, der for eksamensundervisningens vedkommende nu dækkes fuldt ud af staten. Udviklingen har endvidere medført og vil i de kommende år fortsat medføre en stigende statsinvestering i byggeri og anskaffelse af udstyr og inventar til handelsskolerne for at muliggøre gennemførelse af den ændrede uddannelse.

Med den placering handel, omsætning og administration har fået

i vort moderne samfund, og den udvikling og vækst handelsskolerne har haft de seneste år, er der ingen tvivl om, at de vil komme til at hævde deres stilling i det samlede skolebillede med mere og mere markante træk.

Litteratur

- Betænkning angående undervisning i lærlingskolen til handelsmedhjælpereksamen. Betænkning nr. 302, 1962.
- Betænkning I vedrørende den obligatoriske undervisning på handelsskolerne af butiks-, kontor- og engroshandelslærlinge. Betænkning nr. 351, 1964.
- Bjerre, Gustav og Østerby, Ole: Ungdoms- og Voksenundervisning, Kbh. 1968.
- Bøtefyhr, K. og Sjøgren Nielsen, E.: Lærlingeloven, Kbh. 1956.
- Den danske Handelsskole. Medlemsblad for Danmarks Handelsskoleforening. 1909–1967.
- Dahl, Svend (red.): Danmarks Kultur ved Aar 1940, Kbh. 1942, bd. 5 s. 378–389.
- De danske Erhverv (red. Tage Uhrskov) Kbh. 1967, s. 48–54.
- Den danske Skolehåndbog (red. Claus Moldt) Kbh. 1969, s. 267–273.
- Hages Håndbog for Handel og Industri. Kbh. 1944, bd. II s. 664–674.
- Handels-Nyt. Provinshandelskammerets Månedssblad, 1955–1968.
- Handelsskolebladet. Udgivet af Landsforeningen af Lærere ved Danmarks Handelsskoler. 1940–1967.
- Handelsskolen. Udgivet af Foreningen af fastansatte Lærere ved Danmarks Handelsskoler og Danmarks Handelsskoleforening. 1968.
- Handelsskolenyt. Udgivet af Landsforeningen af Timelærere ved Danmarks Handelsskoler, nr. 1–4, 1968.
- Handelsundervisning i Danmark, Finland, Island, Norge, Sverige. Frederiksstad, Norge. 1965.
- Handelsskoleundervisning i Danmark, Finland, Norge og Sverige, Kolding u.å.
- Handelsskolerne. Telefonliste, adresseliste og statistisk materialesamling. Udg. af Direktoratet for Erhvervsudd. Kbh. 1966.
- Hansen, Flemming Lind: Horsens Handelsskole 1869–1969, Horsens 1969.
- Hirschsprungs Handels Håndbog. Kbh. 1947, s. 1037–1052.
- Klöcker-Larsen, Flemming: Lærlingeuddannelsen i Danmark. Kbh. 1965.
- Kundskaber til anvendelse for handelsfaget. Aarhus Handelsstandsforenings handelsskole 1865–1965. Århus 1965.
- Lampe, Jens: Træk af de sønderjyske handelsskolers historie. (Flensborg Avis den 22.2.1961).
- Langsted, Erik: Handelsskolebogen, Kolding 1960.
- Larsen, Kai Edvard: Sønderborg Handelsstandsforening 1878–1953. Sønderborg, 1953.
- Larsen, Osvald: Undervisningslære for Handelsskolen. 2. udgave, Kolding 1955, s. 9–47.

- Leksikon for Opdragere. Kbh. 1952, bd. I-II.
- Lærlingeuddannelsen, butik, kontor, engroshandel. Vejle, 1965 ff.
- Niels Brocks Handelsskole 1888-1963, Kbh. 1963.
- Nordisk pedagogisk handbok for handelsundervisningen. Stockholm 1968.
- Provinshandelskammeret. Årsberetninger 1900-1966.
- Statistisk materiale om de forskellige statsanerkendte handelsskolers forhold.
Udg. af Direktoratet for Erhvervsudd. Kbh. 1966.
- Statistisk Årbog, årg. 1-74.
- Thrane, Eigil: Education and Culture in Denmark, Kbh. 1958.
- Trap, J. P.: Danmark. 5. udgave.
- Torsting, Einer: Opdragelse og Undervisning i Danmark, Kbh. 1948-49.
- Undervisning og Uddannelse. Betænkning nr. 453, Kbh. 1967.
- Vibæk, Marius: Den danske Handels Historie, Kbh. 1932.
- Vibæk, Marius: Foreningen til Unge Handelsmænds Uddannelse 1880-1930.
Kbh. 1930.
- Med hensyn til de enkelte handelsstandsforeningers og handelsskolers historie må der henvises til jubilæumsskrifterne. Oversigt i Henry Bruun: Dansk Historisk Bibliografi 1913-42, bd. I, s. 523-526, numrene 9465-9528 og bd. II s. 235-236. Samme: Dansk Historisk Bibliografi 1943-47, s. 101 ff. og 174 ff. Udbyttegivende er også Ulf Kjær Hansen: Danske Jubilæumsskrifter. Kbh. 1955, med bibliografi og Vagn Dybdahls anmeldelse og kommentarer til denne bog i Erhvervshistorisk Årbog, 1955, s. 128-146.

Sangen mellem krigene –

I. Indledning

II. De dannede – almuen/folket/borgerskabet – sangen

1. Oplysningstiden
2. Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug
3. Den grundtvigske inspiration
4. De folkelige rørelser og sangen i 1840'rne

III. Folkelig sang mellem krigene

1. P. C. Koch
2. Borgerlig sang før den nationale vækkelse – Fr. Fischer – Dansk patriotisme med tyske tekster

IV. Skolesang mellem krigene

1. Kristen Karstensen – Nordslesvigske tilstande
2. Sprogpolitik og skolesang i Sydslesvig
3. Trevenhed og fremgang – Syd og nord i det slesvigske

V. Sangens kår i Mellemslesvig – H. F. Feilberg

P.S.

Henvisninger og noter

Sangen mellem krigene og dens forudsætninger i 1840'rne

ET BIDRAG TIL FOLKE- OG SKOLESANGENS HISTORIE I SLESVIG

Af KARL CLAUSEN

Studiet af udviklingen inden for skolesangen og den folkelige sang er taget op af Sanghistorisk Arkiv ved Det musikvidenskabelige Institut, Aarhus Universitet. Universitetslektor *Karl Clausen*, der har grundlagt og nu leder Sanghistorisk Arkiv, behandler her folke- og skolesangen i Slesvig omkring midten af forrige århundrede.

I. INDLEDNING

For det tidsrum af små 15 år, som skal være denne artikels hovedemne, er det i sanghistorisk perspektiv betegnende, at dansk sejrbevidsthed efter Treårskrigen og det danske styres forholdsregler, især sprogordningen, blev fulgt op af bestræbelser for også gennem sangen at styrke den danske sag i Sønderjylland og genvinde dele af den slesvigske befolkning for det danske sprog. Forsøg på under truslen fra syd at tage sangen i det nationale og folkelige beredskabs tjeneste kendes – som vi skal se – også fra slutningen af 1830'rne og især fra 40'rne, men her som mere spredte tilløb, med Skamlingsbanke-møderne som de undtagelser, der bekræfter reglen.

I 50'erne og op til 1864 koncentrerer anstrengelserne. 1840'rnas kongerigske sangbøger med trykkested i København, specielt Danske Samfunds og P. O. Boisens samlinger fra henholdsvis 1840 ff og 1849 ff, har utvivlsomt også fået nogen udbredelse i Nordslesvig, har i alle tilfælde været kendt og benyttet af de folkelige førere. Sangbøger af særlig slesvigsk tilsnit går nu i trykken, ikke så meget i København som i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Flensborg, Slesvig (om Tønder er i denne forbindelse intet fundet oplyst). Fædrelands- og folkelivssangen, som den med øget tilslutning kom til at lyde på begge sider af Kongeåen efter 1864, vel særlig intenst i årtierne o. 1900 (Den blå Sangbog i Sønderjylland), har sin rod i 40'rnas forjættende rørelser og de efterfølgende 15 års mere målbevidste bestræbelser for at tilføre

folkelivet sange af national-politisk og aktuel gehalt og af poetisk-romantisk kvalitet.

Der er hjemmel for her at tale om »folkelige sange«, hyppigst kendte digteres og komponisters frembringelser, hvis udbredelse til videre kredse formidledes af politiske foregangsmænd, idealistiske borgere, præster og pædagoger. Udgivere af sangbøger i Slesvig mellem krigene er f. eks. P. C. Koch, Frederik Fischer, Danske Samfund i Haderslev, sognepræsten i Dybbøl, den senere provst K. Karstensen. Til dem slutter sig en række lærere, der har skolesangen for øje.

»Folkelig sang« og »skolesang« er to alen ud af ét stykke: den folkelige sang afgiver grundstoffet til skolesangen (salme, fædrelandssang, etc.), men bevægelsen kan også gå fra skolesangværk til folkelig sangbog (f. eks. Ingemanns morgensange). Folkepædagoger har været sig denne sammenhæng bevidst, f. eks. O. D. Lütken, da han 1818 i oplysningens tjeneste udgav sin Hus- og Skolesangbog; eller K. Karstensen, der i slesvigsk folkelivs tjeneste samlede Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet, med særligt Hensyn til det danske Folk i Sønderjylland.

Den folkelige sang har været centraldirigeret og centralinspireret, som folkemindeforskere vilde sige.¹ Det var de politisk og kulturelt bevidste, der med sangen som et blandt andre midler gik i aktion for den nationale og folkelige oplevelse, også i Slesvig. Og den forestilling har mere eller mindre spillet ind, at det gjaldt om at sanere og opdanske »folkesangen«, den brede strøm af hyppigst anonyme viser eller sange af glemt proveniens, der i forrige århundrede og længere tjente til almuens underholdning: ældre og yngre folkeviser, skæmteviser og obskøne sange, soldater- og elskovsviser, syngespils- og vaudeville-numre etc. – sange i mundtlig overlevering, eller skillingsviser til populære melodier, altså en delvis merkantilt dirigeret trafik, besørget af bogtrykkere og visekræmmere, der vidste, hvad almuen fandt behag i.

Sangens historie angår derfor ikke blot poeter og musikere, tekster og melodier, litterær- og musikhistorisk indplacering, æstetisk værd-sættelse eller nedvurdering, og lignende spørgsmål vedrørende selve stoffet. Sanghistorien bøjer tillige ind mod samfundsudviklingen og de historiske begivenheder, forholdet mellem befolkningsklasserne eller stænderne, påvirkning og vekselvirkning indenfor disse, fordomme og fejl-vurdering, udgivere og trykkesteder, og lignende problemer, der melder sig, når episoder og kortere perioder indordnes i bredere sam-

menhæng. Tiden fra o. 1800 til o. 1920 – fra helstat over krige og rigets decimering til Genforeningsårene – repræsenterer sådan et langt stræk, hvor de afgørende faser også kan aflæses i sangen. Midtvejs i løbet udgør årene mellem krigene en karakteristisk »kortere periode«, der sanghistorisk set kan opgøres som endemål for en udvikling, men også kan betragtes som ansats til sangens videre udfoldelse under fremmedherredømmet. M. h. t. det sidste kan vi nøjes med denne antydning. En omtale af visse forudsætninger, nærmere eller fjernere, bør derimod medtages for også derved at indkredse bestræbelserne for sangens fremme i perioden mellem de slesvigske krige. I fremstillingen skal indgå citater fra forskellige perioder, der dels skal tjene til at pege på fællestræk i de dannedes folkelige kontakter – de centraldirigerede formidlingsprocesser, dels skal fremhæve de skiftende idealer og forhåbninger, der sættes til disse processer – fra oplysningstid over liberalisme til Grundtvig og folkelig-national opvågnen.

II. DE DANNEDE – ALMUEN/FOLKET/BORGERSKABET – SANGEN

1. Oplysningstiden

I 1801 udgav en kandidat i teologien, *O. Brasen*, førstegrøden af sine poetiske forsøg. Heftet udkom i København: *Nytaars-Gave for Almuen, eller Forsøg til en Samling af Almue-Sange, nærmest bestemt for Bondestanden*. Ingen af de 16 sange til landlivets, arbejdets, dydens, monarkiets og kongehusets pris har haft nogen påviselig eftervirkning. Der var ingen grund til at løfte heftet ud af glemsel, hvis ikke det havde haft tilknytning også til Nordslesvig og til problemet: de dannedes forhold til almuen og sangen. Brasens sanghefte er sammen med 4 andre visebøger fra tiden indlemmet i den almuebogsamling, der 1802 blev oprettet i Branderup, Haderslev amt, på initiativ af stedets sognepræst H. P. Barfoed.² Blandt bogsamlingens 230 numre indtager de 5 sangbøger en hædersplads blandt de »egenlige Almueskriver«. Motiveringen herfor kan f. eks. læses ud af Brasens fortale:

Agtværdigø Bondestand!

Gjennemtrængt af Bevidstheden om de mange virkelige Hindrin-

ger, dine mangeslags landlige Beskjeftigelser lægge dig i Vejen for din Oplysning og Forædling – – – opflammet af en veemodig Følelse ved et nøjere Bekjendtskab med de mange usle Sange og rimet Vaas, med de mange Sædelighed og Velanstændighed fornærmende Viser, som alt for længe, maaskee endog efter din Overbevisning, – – har vanhelliget dine Hænder, Læber og Hjerte, – – – besluttede jeg – – at ofre dig nogle af mine Fritimer, for at *formindske*, at jeg ikke skal sige: *afhjælpe* denne din Trang – –.

Forfatteren håber med sine sange at indvirke på ungdommens lyst til skoleundervisning, ynglingens fædrelandskærlighed, den unge piges huslige flid, at henlede den stræbsomme bondestands tanker på den usynlige Algodes velsignelser, at befordre kærligheden mellem forældre og børn, og endelig:

at luttre Eders Glæder og forædle Eders sædvanlige Forlystelser
– dette var mit Øjemed.

Moralvisen har været dyrket, hvor den kunde gå ind i praktisk-pædagogisk sammenhæng som på spindeskoler, søndagsskoler, de første seminarier og folkeskoler, eller hvor »almueslæreren« tillige evnede at udfolde sig som en »almuens sanger«, som tilfældet var med præsterne Claus Frimann og Jens Zetlitz i Norge, og i Danmark f. eks. V. K. Hjort i Holmens sogn og H. P. Barfoed i Branderup. På det rent pædagogiske felt har moralvisen hævdet sig længe. Fra Nordlesvig skal endnu nævnes *Jürgen P. Jessen: En liden Samling af Sange for Almuen, med særdeles Hensyn til Ungdommen i Sundevit og Omegn. Første Forsøg. Sønderborg 1831.*³

Man tør dog nok tvivle om moralvisens varige virkning. Hvad oplysningstidens digtere og vejledere i deres henvendelse til den stræbsomme bondestand til syvende og sidst ønskede, var jo med et passende udvalg af viser at virke for tilfredshed med standens kår. Oplysningstidens morsomste poetiske frembringelser, selskabs- og drikkeviserne, var i dette perspektiv forbeholdt de højere stænder, det akademiske og veletablerede borgerskab. Der er da heller ingen tvivl om, at disse genrer, herunder tillige syngespilsviserne, også er blevet dyrket i de slesvigske byer, på dansk og på tysk. Nævnes må også helstatstidens

patriotiske sange, der florerede under Englandskrigene, ligeledes på begge sprog, og åbenbart i betydeligt omfang accepteredes af både borgerskab og almue. Selskabsvisen har haft lange eftervirkninger; vi møder den endnu i 50'erne og senere som en levende tradition.

2. Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug

Fra midten af 1830'erne gør nye strømninger sig gældende i sangen, som et varsel om ændrede betingelser for folkelivet. Initiativet skyldes Trykkefrihedsselskabet, der bl. a. så det som sin opgave at gå ind i et folkeligt arbejde for derved at underbygge den nye rådgivende stænderinstitution. Skulde folket modnes til at deltage i styrelsen af rigets anliggender, måtte det gennem kundskabs- og dannelsesstof gøres egnet dertil. Foretagendet tør i allerhøjeste grad siges at være centralt dirigeret. En skriftkomité – bl. a. omfattende professorerne H. N. Clausen, Sibbern, A. S. Ørsted og Høyen – forestod udsendelsen af ugeskriftet Dansk Folkeblad og bøger »skikkede til i alle Borgerklasser at forædle Sindet, forbedre Smagen og udbrede Kundskaber – –«. Poesien og sangen blev tilgodeset med to betydningsfulde publikationer. Af fortalerne til disse ser vi, at romantiske og nationale impulser nu spores på det folkelige plan.

I den af *F. Fabricius* redigerede *Samling af fædrelandshistoriske Digte* (København 1836) læser vi:

Ved at foranstalte nærværende Samling, har Skrift-Commiteen havt til Hensigt, at give et Bidrag til at vedligeholde og styrke i Folket Mindet om Fædrelandets Fortid, om vigtige følgerige Tildragelser, om Mænd, der have virket i Fred som i Krig til Landets Ære og Gavn, og tillige at bidrage til at gjøre den fædrelandske Digtekunst, som har bevaret og forskjønnet os disse Erindringer, kjær for Unge og Gamle.

Vi står her overfor en romantisk tonet fornyelse af oplysningstidens hæders- og mindesang med overvejende nyere bidrag af Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann, Blicher, P. M. Møller, Winther, J. L. Heiberg m. fl.

Henrik Hertz lægger i den af ham redigerede *Samling af danske Sange I-II* (København 1836) vægt på et bredt udvalg af sange fra oplysningstid til nyere romantik. Opbygningen af samlingen røber hans

romantisk farvede opfattelse af folkesangens væsen og mission: en afdeling med sange af fædrelandsk grundtone, dernæst sange til skildring af forskellige livstilstande, til udtryk for et af kærlighed grebet gemyt, endvidere romancer, viser og bordsange. Dyden er udgået af vokabulariet, og den nye romantisk-folkelige holdning understreges i forordet:

– – Ved at kaste et Blik paa dette Heftes Indholds-Liste vil man let underrette sig om den Orden, hvori de enkelte Sange udvikle sig af hverandre, enten efter deres Indhold eller den Stemning, hvori de sætte Sjælen – -. Sang har til alle Tider været anset for et virksomt Middel til at stemme Sindet, styrke, berolige og tilfredsstille det eller skaffe uskyldigt Tidsfordriv.

Hvilken betydning har nu de nævnte samlinger haft i det slesvigske område? Spørgsmålet er vanskeligt at besvare, da kendte sikre vidnesbyrd er få. Det kan dog fremhæves, at Trykkefrihedsselskabet – inspireret af Orla Lehmann (tale den 4. november 1836) – fra 1838 udvidede sin virksomhed til Sønderjylland. »Den gode danske bog skulde danne modvægten mod den tyske kulturs udbredelse og indflydelse« (Jakob Petersen)⁴. En mængde bøger uddeltes som gaver. Af to håndskrevne bogfortegnelser fra Adsbøl og Ketting ses, at Trykkefrihedsselskabets publikationer er blevet indlemmet i biblioteker, der iøvrigt overvejende bestod af litteratur fra oplysningstiden, på dansk og på tysk.⁵

Skulde man da kunde tale om en ny inspiration? Eller er disse samlinger blot pligtskyldigst sat ind i rækken? Det er lidet troligt, at folkesangen på en studs skulde være blevet fornyet efter de nys udgivne mønstre. Det er derimod sikkert, at de folkelige førere har taget imod, er gået i lære og i løbet af 40'erne og senere har udmøntet den danske sang om fædreland og modersmål til slesvigske formål. Ligesom det lidt planløse fremstød fra Trykkefrihedsselskabet efterfulgtes af Foreningen til Dansk Lærings Fremme i Slesvig – under P. C. Kochs, Fr. Fischers, Nis Hanssen Bondesøns og Chr. Flors auspicer – er det værd at fremhæve, at P. C. Koch og Fr. Fischer snart efter Treårskrigen optræder som udgivere af nationalt prægede sangbøger. Det var dog næppe sket på samme måde, i alle tilfælde for P. C. Kochs vedkommende, hvis ikke Grundtvig i mellemtiden havde ladet høre fra sig.

3. Den grundtvigske inspiration

Grundtvigs Mands Minde-foredrag på Borchs kollegium sommer og efterår 1838 havde som bekendt den betydning for ham selv, at han for første gang fra en verdslig talerstol fik kontakt med en talrig tilhørerskare, tidens potentielle grundtvigianere, for en væsentlig del endnu bestående af yngre akademikere. Hans foredrag – f. eks. om »hvorledes det danske Folke-Hjerte kom til Orde hos Skjaldene«,⁶ d. v. s. i sangen – blev optaget med en lydhørhed, der indebar ønsket om fortsat kontakt mellem digteren og hans modtagelige tilhørere. Det Danske Samfund blev stiftet, og Grundtvig blev dets formand. Indenfor det nye selskabs rammer – Grundtvig kalder det en gang Selskab for det Folkelige – fortsatte han foråret 1839 med foredragsvirksomhed og besvarer f. eks. den 23. april spørgsmålet om »det Folkelige« ud fra en betragtning af, hvorledes det kunde ske, at folkevisen gik i glemme hos danskerne, og hvorledes den atter må bringes på folkets læber, om der skal være tale om sand dansk folkelighed.⁷

Det er derfor i mine Øine soleklart, at vi giennem et langt Tidsrum maae ordentlig have været forgiort og forhexede; thi det maa et Folk jo være, som i Sprog og Tankegang, i Sang og Smag, alt-saa i alt Aandeligt og Hjerteligt, eller med eet Ord: *Menneskeligt*, ikke blot foretrækker det Fremmede, men glemmer omsider der-over reent sit Eget.

En betragtning af vore trylleviser (Grundtvig kalder dem i sit foredrag viser om »Hexeri«) fortæller os da to ting. Ved deres eksistens som levn, at folket engang har haft en dyb anelse om faren ved fortryllelsen eller forgørelsen. Dernæst, at danskerne har mistet denne sans for »hvad der falder os naturligt, og Andet er og kan det Folkelige umuligt være«.

– – vi behøvede ikke mere Vidnesbyrd om, at det Danske Folk maa enten have været forhexet eller være forgaaet, end den Kiendsgierning, at disse Viser skreves i Glemmebogen og nævnedes sjelden af vore Lærde uden med en pedantisk Advarsel mod den »grumme Overtro«, der spøgede i dem, og var vel nu, Gudskelov, næsten reent udryddet, men maatte dog hos *Almuen* drives ud af sit sidste Smuthul [hentydning til rationalisterne].

Det er da ikke til at undres over, at nogle lærde kunde falde på den tanke, at det danske sprog kun var et »galt Tydsk«, hvilket jo vilde betyde, at folket virkelig havde været forhekset, eller at det – efter de lærdes opfattelse – havde »opgivet sin Aand og mistet sit Modersmaal«. Af de to onder føler Grundtvig sig tilskyndet til – netop nu – at fastholde det mindste:

– – og derfor tror jeg, vi har været forhexede, og troer det saameget heller, som mig synes, Bladet har vendt sig, og vi er kommet til os selv igien og behøver blot at spytte det »gale Tydsk« ud, Man har puttet os i Munden, for baade at snakke og synge saa godt gammelt Dansk, at Man snart skal mærke, vi er endnu i Grunden de Selvsamme, som for tusind og totusind Aar siden.

»Bladet har vendt sig« – her kan da den rette tydning af en gammel trylleviser hjælpe os til at forstå vor egen situation, selvom vi må indrømme, at det »ved Læsningen kommer saameget an paa Omstændighederne, med hvad Øine Man betragter en gammel Vise«. Det forekommer Grundtvig, at visen om *Hr. Tønne fra Als* i den foreliggende sammenhæng er særlig velegnet: Hr. Tønne, som undslap dværgkongens runer, fuldførte den ham pålagte opgave at udfri den islandske prinsesse, og stiftede bo med hende på sit kære Als – d. v. s. forgjorthed, men sind og evne til frigørelse; kraft og dåd i Nordens Aand; mål og mening i fædrelandets tjeneste.

Saaledes tør jeg vel formode, jeg aldrig kunde læst Hr. Tønnes Vise uden at finde den baade dyb og deilig, men for at henrives saaledes af den, som det virkelig i Dag var Tilfældet, maatte vor Forgjørelse med *Dværg-Runer* netop staae mig saa levende for Øie, som den nu gjør, maatte Folk, som de jo gjør, nægte, der nogensinde har været et *Sønderjylland* til [måske hentydning til benævnelsen Dansk Holsten], maatte Man netop fra *Als*, som Man jo har gjort, protestere mod al mulig *Danskhed* [Augustenborgerne], og endelig maatte, trods alt det, *Sønderjylland*, som det aabenbar ogsaa gjør, netop nu komme sin *Danskhed* mere levende ihu end nogentid siden *Knud Lavards* Dage, der ganske rigtig lod sig daare af *Dværgens Datter* [hentydning f. eks. til »Dannevir-

ke«s grundlæggelse 1838 ved Chr. Poulsen, Chr. Flor, P. C. Koch, samt bladets program: modersmålets ret og Sønderjyllands tilknytning til Danmark].

I denne betragtningsmåde lå der tillige en udfordring til Grundtvig selv og til folk, der begyndte at tænke ad hans baner:

Var derfor kun Hr. *Tønnes* Vise endnu i Folkemunde, da vilde vi, ved at forklare den, kunne meddele Folket en heel Anskuelse af *Forgjørelsen*, som kun er alt for vis, og af Helbredelsen, vi forventede --.

Grundtvig var på det tidspunkt ikke klar over, at der o. 1810 var nedskrevet en folkemelodi til Hr. *Tønne*.⁸ Han sætter derfor sit håb til, at en sådan »liflig« tone til visen endnu måtte findes i folkemunde som en forudsætning for dens videre udbredelse – underforstået: ved de kyndiges, de dannedes mellemkomst.

Skal den nemlig gjøre Gavn, maa den paany blive »sød i Munden«, og først da nytter det at pege paa den, som et herligt Drømme-Epos om Hexeriet og Helbredelsen --.

Denne kåde forelæsning, der indgår i situation 1838–39: Mands Minde-møderne og Danske Samfund, kan fra et sanghistorisk synspunkt betragtes som en vending i Grundtvigs tankeverden:

Ved denne tid underbygges Grundtvigs og sønnen Svend Grundtvigs historisk-videnskabelige interesse for folkevisen med overvejelser om dens genoplivelse til folkelig-praktisk brug (jf. henholdsvis den videnskabelige D og F-udgave og de populære udvalg ved både N. F. S. og Sv. Grundtvig).

Fra denne tid tager Grundtvigs produktion af folkelige sange et mægtigt opsving. Vi kan heri se en sammenhæng med den forklaring af folkevisernes sindsbilledsprog, han efterlyste for at »kunne meddele Folket en heel Anskuelse af *Forgjørelsen*«.

Denne aktivitet må ses på baggrund af hans nys sluttede kontakt med et samstemt borgerligt publikum, hans tro på den danske sag og hans nyvakte tillid til den nationale opvågningen i Sønderjylland.⁹

4. De folkelige rørelser og sangen i 1840'rne

Den grundtvigske inspiration førte, som nævnt, til dannelsen af Danske Samfund, hvis formål det var ved møder i og udenfor København at virke for folkelig oplysning. I mødernes struktur må sangen snart have spillet en fremtrædende rolle, jf. f. eks. særtrykkene til Danske Samfund med Grundtvigs sange. Fællessangen i grundtvigsk ånd var jo første gang blevet intoneret med Willemoes-sangen efter Mands Minde-forelæsnings den 17. oktober 1838 om Danmarks tilstand 1807–14.¹⁰ Det måtte nu stå klart, at der var behov for en ny sangbog, da tidligere samlinger, også Hertz' fra 1836, jo savnede den grundtvigske vision.

Viser og Sange for Danske Samfund udkom i 4 små hefter 1840 ff. Udvalget skyldes formentlig en redaktionskomité, der har stået Grundtvig nær. Det er den første verdslige sangbog af grundtvigsk præg, en forløber for Højskolesangbogen, med vægten lagt på fædrelands- og folkelivssange, historiske sange og – for første gang – med en fyldig repræsentation af folkeviser. Af de i alt ca. 80 sange er o. 30 af Grundtvig, hen ved 20 af Ingemann (f. eks. Holger Danske-sange), i talstyrke følger dernæst folkevisen og Oehlenschläger; de samtidige er repræsenteret med en eller to sange: Wilster, Boye, Blicher, Heiberg, Hertz; ældre visesang med L. Kock, Sorterup, Ewald, Baggesen, Thaarup, Abrahamson.

Hvor teksten presser på, hinker melodiredaktionen gerne bagefter. Således også i *Viser og Sange*, der til dels er præget af selskabsvisen og yndede melodier i samtiden, i andre tilfælde af melodinød og uafklarethed, åbenbart også glemsomhed. Har der således hersket en vis usikkerhed (som ikke skal eftergås her), så er der dog grund til at fremhæve generationens nyvakte forkærlighed for folkevisen samt den hyppige anvendelse af folkevisemelodier til nye digte, hvor ånd og versemål talte derfor, eller måske nok så hyppigt: hvor forfatteren m. h. t. versemålet har haft helheden af en bestemt folkeviser (med eller uden omkvæd) og melodi for øje – man talte lejlighedsvis om de nye »kæmpeviser«. Vi står her ved tærskelen til 1840'ernes folkeviserenæssance, der på dette tidspunkt har været baseret på kendskab til Peder Syvs Kæmpeviser og Abrahamson, Nyerup og Rahbeks Udvalgte danske Viser 1812–14 (specielt bind V: melodier), Nyerup og Rasmussens Udvalg af Danske Viser fra 1821, måske også Weyses Kjempeviser-Melodier I fra 1840.

Folkevisen er i Viser og Sange repræsenteret i følgende orden:

Dronning Dagmar – Elveskud – Esbern og Sidsellille – Havfruen og Dandronningen – Elverhøj – Aage og Else – Kong Olaf – Agnete og Havmanden – Den liden Baadsmand – Svend Vonved – Asbjørn Snare – Hr. Adelbrand – Svend Felding.

Folkevisemelodier er sat til tekster af Grundtvig, Ingemann, Blicher og findes endvidere til en tekst af Sorterup:

Grundtvig –

Hr. Tønnes Kæmpevise: Der ligger et Rige i Østerland (med titel: Fugl Phønix), Svend Grathe var Konning i Danmark (Maitræet), Der sad en Prindsesse i Danne-mark (Dronningen og Holger). – *Hr. Olufs Kæmpevise:* Hvor Bølgerne rulle og Bøgen er grøn (Kong Christian og Havfruen). – *Der stander et Slot i Østerrig:* For Bønder Himlens Fugle meer (Fuglevise), Der stander et Slot i Nord-Sjælland (Frederiksborg). – *Olaf Konning og Broder hans:* Konning havde sig Kiøbenhavn (Beleiringen). – *Agnete stander paa Høieloftsbro:* Tæt udenfor Vebæk, hvor Søen er reen (Fiskeren og Havfruen). – *Jeg gik mig ud en Sommerdag:* samme begyndelse (Sommerdagen, 1840). – *Dronning Dagmar ligger i Ribe syg:* Paa sin Liigseng ligger Kong Frederik hvid (Kongens Løibænk). – *Dankonning og Hr. Asbjørn Snare:* Hjerter og Løver i sit Skjold (Danmarks Skjold). – *Der gaaer Dans paa Borgegaard:* Skiøn Rose mellem Blomster (Dronning-Vise).

Ingemann –

Marsk Stigs Døtre: Vær hilset, mit gamle Fædreland (Holger Danskes Hilsen). – *Svend Felding han sidder paa Helsingborg:* I alle de Riger og Lande (Holger Danskes Mærke), Hr. Barnekow tumled sin danske Hest (Christian Barnekow). – *Hr. Asger Rygs Vise:* Der klang en livlig Seierssang (Bertel Thorvaldsen).

Blicher –

Svend Felding: Der blæste en Storm udi Kattekat (Søren Kanne).

Jørgen Sorterup –

Det var højen Berner Ris: Hr. Sested har avlet en Søn under Ø (Hr. Sested).

Hertil kunde føjes nogle »glemte« melodiangivelser samt en forløber for den romantiske »folketone«: H. Hertz' og H. Rungs Hr. Peder kasted Runer – –, der også benyttes af Grundtvig: Kong Fredrik flytted langt fra Taare-Pilen (Konge-Kviden). Endvidere P. E. Rasmussens melodi til Danmark, dejligst Vang og Vænge (1810), der efter almindelig opfattelse i 1840'erne var en »gammel dansk folkesang«, i dette tidsrum den mest yndede af alle melodier: i Viser og Sange benyttes den fem gange af Grundtvig, af Ingemann og Blicher hver én gang.

Folkeviserenæssance og nydigtning på folkevisesubstrat følges altså ad (spørgsmål om evt. senere melodiskifte lades her ude af betragtning). Af ovenstående oversigt skal uddrages et eksempel for at demonstrere den nære forbindelse, der kan være mellem forlæg og nydigtning, ikke blot formelt (versemålt og melodi), men ofte også i holdning og tone.

Den lange, detailrige vise om *Hr. Tønne fra Als* kom, trods Grundtvigs henrykkelse over den, ikke med i Viser og Sange. Til gengæld lod han sig inspirere fire gange af Tønne-visens tema: »Blad-Vendingen«, som han kaldte det. De tre af viserne er fra 1840 og optaget i Viser og Sange, den fjerde er fra 1849 og trykt i tidsskriftet *Danskeren*. Det oprindelige omkvæd »Raader I vel de Runer« overtages af Grundtvig, ordret eller tillempet det nye episke stof omkring det fælles tema.

Fugl Phønix (1840), om livets genopståen, med omkvædet »Raader I vel de Runer«.

Mairæet (1840), om Frederik VI's gave til det danske folk: de rådgivende stænder, med omkvædet »Maien er sød i Danmark«.

Dronningen og Holger (1840), om Holger Danskes forventede tilbagekomst, med omkvædet »Dejlig er Dronning-Stolen«.

Hr. Tønnes Vise, »En Allegori« (1849), i str. 11: Er Sønderjyden Hr. Tønne selv – ?, med omkvædet »Raader I vel de Runer«.

Folkevisen, nydigtning i dens ånd, nye »folkelige sange« på friere grundlag danner med andre sange af hovedsagelig romantisk observans et incitament, der indgår i den nationale og folkelige vækkelse.

I hvilken bredde den nyetablerede »folkelige sang« er blevet modtaget, er det svært at udtale sig om. Det har her været afgørende, om en vækkende personlighed er gået i spidsen – som »almueslæreren« et halvt hundrede år forinden. Vi hører fra begyndelsen af 1840'erne gennem breve f. eks. om præsterne Peter Rørdam i Mern, Johs. Ferd. Fenger i Lyngø og P. O. Boisen, der virkede ved asylskolerne i København. L. C. Hagen, der som de førnævnte stod Grundtvig nær og havde udgivet den længe benyttede samling *Historiske Salmer og Rim* (1832 ff), virkede i den ny tids ånd i Mjolden, Vestslesvig. Chr. Kold, der i nogle år var huslærer hos gårdejer Knudsen i Forballum, ligeledes Vestslesvig, tog sig også af karlene, læste højt for dem af Ingemanns romaner og sang med dem efter Viser og Sange's nys udkomne 1. hefte med 16 sange, ofte dem allesammen (folkeviser, Oehlschläger, Grundtvig, Ingemanns Holger Danske-sange, Winther, Hertz), særlig gerne programsangene for fædreland, modersmål og

folkets kår: Danmark, dejligst vang og vænge – Underlige aften-lufte – Er lyset for de lærde blot. På lignende vis har modersmålets forkæmpere, spredt over hele Sønderjylland, næppe kunnet undgå at bemærke de nye toner i sangen.

Den særlige betydning for Sønderjylland, vi kan tillægge Trykkefrihedsselskabets og Danske Samfunds samlinger med digte og sange, ligger da sikkert deri, at der hermed forelå et let tilgængeligt arsenal af fædrelandsk poesi, der kunde bringes i anvendelse både ved de store folkefester og i det daglige arbejde for danskhedens sag.

Om Rødding højskoles indvielse beretter L. Skau i et brev af 8.11. 1844 til Carl Ploug:

Det gik ganske højtideligt til ved Højskolens Indvielse; Sangkoret var meget godt besat og assisteredes af Orths Musik fra Gram. Først blev et par Vers til Melodien: Vor Gud han er saa fast en Borg, afsungne og derpaa en fædrelandsk Sang – –.

Forstanderen, Johan Wegener, citerede i sin tale Ingemanns indledningsdigt til Valdemar den Store og hans Mænd og anslog dermed den historisk-poetiske stil, som blev den danske højskoles. Og »Grundtvigs smukke Sang om Modersmaalet sluttede Acten« (formentlig med Weyses melodi).¹¹

En formodning om, at Viser og Sange straks eller meget snart er blevet benyttet på højskolen, er blevet kommenteret af historikeren Hans Lund i et brev til denne artikels forfatter. Den tidligere højskoleforstander henviser til, at man ikke ved noget bestemt om sangens anvendelse i denne tidlige periode. Derimod har digte, også sangtekster, været benyttet ved Wegeners skriveøvelser. Et diktathefte, ført af Ths. Windfeld i højskolens første år 1844–45 og indeholdende 24 tekster, lader formode, at det er de yndede antologier, der er lagt til grund for øvelserne, bl. a. udgivelser af Chr. Molbech og Fr. Barfod, og efter alt at dømme også Viser og Sange og Trykkefrihedsselskabets Fædrelandshistoriske Digte. Ad disse veje er der formentlig efterhånden skaffet sangen indgang i højskolens arbejde.¹²

Ved folkefesterne har sangen fra første færd været et bærende element, dels med lejlighedssange, dels med fædrelandssange fra de omtalte samlinger. De lokale poeter fejrer triumfer, ved gildet i Sommersted februar 1843 f. eks. L. Skau og pastor Kragh i Lintrup samt nogle

anonyme. Ved Skamlingsbankefesten 1843 repræsenterer P. C. Koch og B. Bekker det lokale islæt; sangheftet indeholder derudover følgende: Moders navn (Grundtvig), Vift stolt (Ingemann), Danmark, dejligst – – (L. Kock), Der er et land (Boye), Din skål og min skål (Blicher). Skamlingsbankemøderne lagde op til den rige sangproduktion af Grundtvig, Ploug o. a., der for en stor del gik ind i det nationale repertoire, vi møder i Højskolesangbøgerne o. lign.

Det er rimeligt at antage, at sangen med de tilspidsede politiske tilstande i slutningen af 1840'erne har fået øget anvendelse. Slesvigholstenerne sparede sig ikke, Liedertafelbevægelsen nåede også op i Nord-slesvig. Og som tyskerne fremførte sig med patriotiske sange som *Es braust ein Ruf wie Donnerhall* og *Schleswig-Holstein, meerumschlungen*, har danskerne nok taget til genmæle med f. eks. *Dannevirkevisen*, snart også *Der er et yndigt land*, der da var over 20 år gammel, men først lanceredes af Studentersangerne ved Skamlingsbankemødet 1844 og snart herefter accepteredes.

Treårskrigen førte til en kolossal produktion af krigs- og soldater-sange, af hvilke mange gennem skillingstryk og i afskrifter kom i omløb. Viser og Sange for Danske Samfund måtte under disse omstændigheder forekomme utilstrækkelig; der måtte i sangen også tages hensyn til krigsbegivenhederne, sejre og nederlag. Det var Grundtvigs svigersøn, *P. O. Boisen*, der påtog sig opgaven og samlede *Nye og gamle Viser af og for Danske Folk* (1849), den vigtigste kongerigske sangbog mellem krigene, af grundtvigsk grundholdning, udvidet med krigens sange, kamp- og lejr-sange samt børnesange.

III. FOLKELIG SANG MELLEML KRIGENE

I. P. C. Koch

Blandt P. C. Kochs mange talenter er hans poetiske håndslag velbekendt, hans musikalske gaver derimod mindre påagtede. Og dog var han forbavsende virksom indenfor musikken. Han spillede noget klaver, dyrkede guitaren, holdt af at synge, han skrev digte og komponerede ofte selv melodier dertil. Han interesserede sig for hørelære (som vi siger nuomstunder) og søgte gennem nogle udgivelser at virke for en forbedret folke- og kirkesang, ligesom han tog initiativet til

kongerigske teaterbesøg og til oprettelsen af den danske sangforening »Brage« i Haderslev, og derudover var han den både praktiske og musiske arrangør ved de store folkefester. Hvad der særligt skal interessere os her, er hans virksomhed som udgiver af folkelige sange. Men forinden skal gives en oversigt over de vigtigste af hans musikalske publikationer og nogle dermed forbundne poetiske gøremål.

Praktisk Sang- og Guitar-Skole for Folket, eller almenfattelig Anvisning til, i kort Tid at lære sig selv at synge efter Noder og spille paa Guitarre – (Haderslev 1844, andet oplag 1850). Koch skriver i forordet om den oplevelse, han efter en anstrengende dag ofte har fundet ved at synge de herlige danske sange til eget guitarakkompagnement. Han håber på instrumentets folkelige udbredelse og giver anvisninger til sang efter noder og til guitargrebene efter de til melodien føjede becifringer (som en unævnt musiker har hjulpet ham med). Ved denne metode håber han, at instrumentet vil »komme i Skjødet af enhver Borger og Bondepige, fortrænge Ynglingens og Ungkarlens Smag for unyttigt Kortspil og Tobaksrøgning, og paa denne Maade bevirke en forædlet Folkesang«. Helheden i Kochs mangeartede interesser, omkring udgivelsesåret 1844 f. eks. hans optagethed af de sydslesvigske problemer, kommer til orde i den afsluttende passus, hvor han lover, at indtægten skal komme det forsvar til gode, han yder »det danske Sprog og den danske Nationalitet i de betrængte Dele af Hertugdømmet Slesvig«.

Et gennemsyn af indholdet orienterer os om Kochs hensigter og røber, at han har været særdeles velorienteret i samtidens visesang. Det er husmusikken han har haft for øje, ikke den folkelige fællesang. Var P. C. Koch ved denne tid end grundtvigianer, så indtager Grundtvig og Ingemann en yderst beskeden plads i bogen. Det er Heiberg og Hertz, der dominerer, folkevisen er smukt repræsenteret; blandt de danske komponister fører Weyse. I det samlede antal af 100 sange er det svenske islæt ret betydeligt, o. en femtedel – et udslag af skandinavisme (Tegnér) og Bellman-renæssance (en halv snes af hans viser); blandt svenske melodiangivelser bemærkes Lindblads og Crusells navne. Det skal supplerende oplyses, at Modersmålet er anført med Weyses melodi; vi tør deraf slutte, at sangen ved indvielsen af Rødding højskole er blevet sunget til denne tone (H. Rungs melodi fremkom nogle år senere og accepteredes hurtigt).

Guitaren var i det 19. århundredes første halvdel – før klaverets

sejrsgang i borgerskabet – et yndet instrument. Også på dette punkt har Koch altså været med på noderne, åbenbart med nogen succés, hvilket bl. a. fremgår af, at han (ifølge forordet til andet oplag) har anskaffet nodetyper til sit trykkeri. –

Ny dansk Messebog (Haderslev 1853). Koch var som bekendt livet igennem optaget af religiøse spekulationer. Han fjernede sig fra Grundtvig, var optaget af Kierkegaard, de gammeltroende, Irvingianerne og forskellige religiøse bevægelser i tiden. Den katolske kirke-musik viede han stor opmærksomhed. I det tredje og sidste afsnit af *Messebogen* meddeles en prøve med de latinske tekster og melodierne til Trinitatis søndag, suppleret med en tillempet Pater noster-melodi til Fadervor. Om kilder og eventuelle hjælpere oplyses intet.

Messebogen giver iøvrigt, ligesom guitar-skolen, et kursus i hørrelære (første afsnit) og i det centrale midterafsnit eksempler på danske messemelodier. Man bemærker her Kochs forsøg på at overføre nogle danske melodier til tyske tekster, »egnet for den tydske Gudstjeneste i det Slesvigske«. Det svarer til hans forsonlige holdning efter krigen: »Fjendskabet var ophørt, Tvisten udjævnet ved Freden, og Grunden lagt til god Forståelse«. ¹³ –

Fra P. C. Kochs sidste livsafsnit i København (1856–80) skal nævnes to publikationer, i hvilke han optræder som både digter og forfatter. *Sønderjydske Sange* (u. å.): med »En Flygtnings Kvad« og »Den flygtende Falk«, er stemninger fra tiden efter 1864. Posthumt udkom *20 danske Ordsprog i 12 Sange, satte i Musik for to Stemmer til Brug i Skolen og Hjemmet af U. Kjærgaard* (pseudonym for P. C. Koch). Endvidere foreligger *Purken*, sangblade for skolen (1878). ¹⁴

Koch var nu langt fra begivenhedernes centrum og har næppe mere, som i 1840'erne, haft nogen mulighed for at virke i øjeblikket. Hans vers og melodier blev hurtigt glemt. Det er som formidler af dansk-nordisk poesi og sang i det slesvigske – »da Sønderjylland vågnede« – han har virket med størst lødighed.

Kochs udgivelser af folkelige sange

Udsendelsen af skillingsstryk tog, som nævnt, et mægtigt opsving under Treårskrigen. Navngivne eller anonyme digtere gav deres besyv til forsvarsberedskabet, og på kendte eller med nykomponerede melodier blev viser om den tapre landsoldat sunget over hele landet af folk og

med

Forord og Noder.

Første Blad.

Trykte og udgivne af P. C. Koch i Haderslev.

1850.

Melodien læres derved, at man herer den nogle Gange blive spillet
paa en Violin efter nedensaaende Noder.

Soldaten.

Denne Soldat=Vise er allerede meget udbredt, den toner ved Drefundet, paa de jydsk Heder og ved Hæren paa Dannevirke. Den er af „Nytaars=Natten 1850“, Trykfarce med Sang i 1 Akt af Erik Døgh, forhenværende Seminarist, nit Theaterdigter i Kjøbenhavn. Stykket opførtes første Gang paa det derværende Casino=Theater (der rummer 2—3000 Tilskuere) d. 31. Dec. 1849 og er en satirisk = polemisk Fremstilling af Begivenhederne i det anførte forbundne Aar. Stykket er træffende og vittigt, gjorde megen Lykke og blev siden opført vel en Sneds Gange. De øvrige Gange i „Nytaars=Natten 1850“ have ikke banet sig Vej ud i Folket. Melodien angives af Erik Døgh at være svensk, skjøndt det er nok den samme, som de tydske Griskarer og Insurgenter hndede saa meget som Marsch og kaldte „Ritsch, Ratsch!“

soldater. Også Grundtvig søgte med bramfrie vers at få »Den danske Menigmand« i tale samtidig med, at han i ugebladet Danskeren i poesi og prosa fulgte og vurderede de slesvigske begivenheder.

Som bogtrykker og udgiver måtte P. C. Koch føle sig fristet til at gå

ind i denne trafik. Fra 1850 foreligger 6 blade med fællestitlen *Viser med Forord og Noder*. Hver vise introduceres med bemærkninger om baggrund, digter og melodi – som i de udbredte antologier (her dog uden melodihenvisninger), f. eks. *Fædrelandshistoriske Digte* fra 1836. Udvalget er typisk for tiden som for Kochs ligelige interesse for både vise og folkelig sang:

Erik Bøgh: Seer I, hvem der kommer her – titel: Soldaten (vandremelodi).

Grundtvig: Hr. Willesen var en tysk Hugaf – Hurra-Vise om Hr. Willesen (Muth-Rasmussen).

H. P. Holst: Jeg gik i Kirsbærgangen ned – Den lille Hornblæser (Horneman).
Grundtvig: I Danmark er jeg født og baaren – Danmarks Priis (Rung).

Grundtvig: Jeg gik mig ud en Sommerdag – Slaget ved Idsted (folkemelodi).

Erik Bøgh: Da jeg var lille, hos Beseler – Schleswig-Holstein (Bellman).

H. P. Holst: Hr. Wrangel marscherer i Jylland op – Wrangel i Jylland (vandremelodi). –

I krigens sidste måneder arbejdede Koch med *Fædrelandsk Vise-Bog* (Haderslev 1850), forsynet med de vanlige introduktioner og noder. Flertallet af de knap 30 numre er de populære krigsviser (Faber, Recke, Overskou, Giørup, Ruhmor, Blicher, Holst, Heiberg, også Grundtvig, Koch, et par anonyme), afbalanceret af vægtigere folkelige sange: Dannevirke-visen (Kock), Vift stolt (Ingemann), Kong Christian (Ewald), Påskekløkken (Ploug), Niels Ebbesen og I Danmark er jeg født og båret (Grundtvig); dertil nogle folkeviser. Hvad tilsignede Koch med sin samling?

Forord

Denne lille Visebog er samlet og udgivet for at glæde og fornøje Almuen i de Egne i *Sydlesvig*, hvor Indvaanerne endnu tale og forstaae *Dansk* og hvor de, som Erfaringen lærer og hvad der ogsaa er naturligt, endnu ynde danske Krigs- og fædrelandske Sange, der lyde som en kjær Røst fra deres elskede Fædre.

Efter bemærkninger om introduktionerne og melodiindøvelse fortættes:

Medens saaledes denne lille Visebog udgaaer for at bøde paa et aandeligt Savn hos den brave Almue i de sydligste danske Egne af vor Halvø, ledsages den af det Ønske, at den maa fornøje

F o r o r d.

Denne lille Visebog er samlet og udgivet for at glæde og fornøje Almuen i de Egne i Sydslesvig, hvor Indbaaerne endnu tale og forstaae Dansk og hvor de, som Erfaringen lærer og hvad der ogsaa er naturligt, endnu ynde danske Krigs- og fædrelandske Sange, der lyde som en hjær Røst fra deres elskede Fædre.

Da en Vise ofte først yndes, naar hertil knytter sig en Erindring eller Fortælling, der har gjort Indtryk, saa har jeg forsynet denne Samling med en kort Notits som Indledning til hver Vise og deri fortalt sammes Oprindelse og hvad mere jeg i saa Henseende har kunnet bringe i Erfaring.

Endvidere er hver Vise foran forsynet med sin Melodi, aftrykt med Noder. Derved sættes Enhver, som

mange Kredse og dens Indhold lyde i Mark og paa Hede. Den opfylder da sin Bestemmelse og forynger den gamle Kjærlighed til det rette, gode Fædreland.

Bogen vidner da om Kochs og hans samtidiges hensigter i sprogkampen. Nogle af viserne blev virkelig kendte i Mellemslesvig, dog sikkert ad andre veje end gennem Kochs visebog, der ikke blev genudsendt. —

Endnu engang havde Koch berøring med en sangbogs tilblivelse. Det var i Sønderjydske Samfund i København, hvis medlemmer, landflygtige sønderjyder, i 1866 syslede med tanken om en sangbog til eget og samtidig til sønderjysk brug. Koch var selvskreven til redaktions-

udvalget, men udtrådte p. gr. a. uenighed – hans indflydelsesrige tid var nu omme. Sønderjydske Samfunds »Tohundrede Sange« fra 1867 har haderslevianeren Jens Lohmann på titelbladet; det er begyndelsen til »Den blå Sangbog«. ¹⁵

2. Borgerlig sang før den nationale vækkelse – Fr. Fischer – Dansk patriotisme med tyske tekster

En tysk-dansk sangbog.

Forsåvidt sangbøger er faldet ind under pligtafleveringen til de videnskabelige biblioteker, vil man som regel kunne finde dem, omend ikke altid i den søgte udgave. For det ældre stofs vedkommende er man velfaren på Universitetsbiblioteket eller Det kgl. Bibliotek. Men blandt antikviteterne hører sangbøger til sjældenhederne. De er sammen med blade, skillingstryk og andre papirer gået op i røg eller kulet ned – det er forbavsende, hvor lidt der er tilbage. Dog kan en gammel sangbog være blevet på stedet, gemt hen i en kiste, en kasse eller et skab. I få lykkelige tilfælde kan skiftende generationer have bevaret en bog eller en lille samling som vidnesbyrd som slægternes gang (det gælder især salmebøger). De fleste af de her omtalte sangbøger er sådanne sjældenheder, der har hørt eller hører hjemme et eller andet sted i det slesvigske. Også den nedenfor anførte er i den forstand et unicum.

Et ukomplet eksemplar af en blandet tysk-dansk sangbog – uden titelblad, trykkested og årstal – har været opbevaret i Holbøl, Sundevad. Af dens indhold tør vi slutte, at den er udgivet før den slesvigske splittelse mellem dansk og tysk, formentlig kort forinden, idet K. Karstensens Als-sang (Af østerhavets vove), der i begyndelsen af 1840'erne blev meget populær, er optaget i bogen. Vi kan da foreløbig tale om *Holbøl-sangbogen fra o. 1840*. Den består af to dele: 53 tyske, 51 danske sange. Kongetroskab har en beskeden plads i begge afdelinger (Heil Dir, dem liebenden Herrscher des Vaterlands – Kong Christian; Gud signe vor konge god), statspatriotisme (især ved Ingemann) en noget større i den danske del (Vift stolt – –; Dannevang – –). Det varsler om 1840'ernes slesvigholstenisme og Liedertafel-bevægelse, at befrielseskrigenes tyske patos er repræsenteret med et enkelt eksempel (Körner: Lützows wilde Jagd). Derudover hersker borgerlig endrægtighed omkring danske og tyske selskabs- og drikkeviser samt

modesange fra begyndelsen af århundredet (f. eks. Des Jahres letzte Stunde; Seit Vater Noah in Becher goß; Bin der kleine Tambour Veit – Min søn, om du vil i verden frem; Mit fulde glas og sangens raske toner; Als-sangen).

Et efterslæt af den borgerlige dansk-tyske neutralisme – eller måske snarere en genoptagelse – haves snart efter 1864 med f. eks. Liederbuch für gesellige Kreise/Sangbog for Selskabskredse (Sonderburg/Sønderborg 1866).

Om Holbøl-sangbogens udbredelse foreligger foreløbig ingen konkrete oplysninger ud over det meddelte findested. Den synes særlig velegnet for et publikum i de nordslesvigske købstæder med dansk talesprog og tysk skole- og kirkesprog. Også tysktalende flensborgere med kendskab til dansk kan have haft fornøjelse af den. Men det tyske sprog fandt jo også anvendelse udenfor byerne. Fra o. 1800 gik oplysningstidens danske og tyske kulturstrømninger hen over Slesvig og medførte f. eks. selskabsvisen på begge sprog; også landlige kredse nåedes af denne bevægelse. »Holbøl-sangbogen« kan betragtes som en udløber heraf.

Frederik Fischer

Hvad Fr. Fischer i tiden omkring sin offentlige fremtræden har kendt af sang, har nok ligget på samme niveau.

Hans virkefelt lå i det gottorpsk prægede Aabenraa, hvor kongetrosskaben havde forholdsvis ringe kår, mens slesvigholstenismen – som i Tønder – havde gode vækstbetingelser i borgerskab og embedsklasse. Småkårsfolk fulgte ikke med heri. Det var disse folks danske interesser, Fischer fra først af vilde varetage. Vejen gik, som for Kochs vedkommende, over bladvirksomhed.

Da byens magthavere i tillid til Fischers manglende politiske interesse havde overdraget ham privilegium til udgivelse af et blad, fik de ham med løfter overtalt til at lade det komme på tysk som Apenrader Wochenblatt (1839). Men da de givne løfter ikke holdtes, og da hans ærinde tilmed var dansk, gennemførte han et halvt år senere navneforandring til Kgl. privilegeret Ugeblad for Aabenraa – det gamle, tilsidesatte bynavn. I 1849 skiftedes til det nordisk klingende Freja. Men modsat Koch var Fischer ikke grundtvigsk orienteret, hvilket også kan læses ud af den sangbog, han udgav tre år senere.¹⁶

Fischers arbejde med at skabe en dansk avis gik hånd i hånd med hans bestræbelser for at få oprettet et dansk lejbibliotek for byens og omegnens beboere. Det var Saxo, Ingemann og Blicher, der nu blev folkelæsning i kongerigske og slesvigske egne. Fischer fulgte sine literære interesser op med bearbejdelse og udgivelse af Slesvigske Sagn (1857 og senere oplag) og med samling og udgivelse af Digte af Hans Mikkelsen (1860), den kulturhistorisk interessante degn og landmåler fra slutningen af det 18. århundrede. Med aktuelt og selskabeligt sigte udgav han den førnævnte sangbog til brug for »Frederiksklubben«, den første danske forening i Aabenraa.

Den danske sag havde under Treårskrigen også vundet sympatisører i borgerskabet: købmænd, mestre, skibsførere. Da den provisoriske regering i Slesvig efter våbenstilstanden august 1848 afløstes af fællesregeringen, betød det på ingen måde en forbedring af beboernes kår, tværtimod. I beretningen om Frederiksklubens stiftelse anfører foreningens protokolfører fra 1848 til 52, Frederik Fischer, følgende om tilstandene i Aabenraa – med lignende ordvalg som i det berømte brev maj 1838 til P. C. Koch:¹⁷

Under denne haarde Terrorisme kom den Følelse til fuld Bevidsthed, der slumrede i Befolkningens Hjerter: *at de vare danske og vilde forblive det* – –

En række borgere af ovennævnte bestillinger samt en læge lod udgå indbydelse til ligesindede medborgere – –

at forene sig til et Selskab, der skulde bestaa af lutter dansksindede.

»Frederiks-Clubben« blev stiftet den 11. december 1848. Man samledes et par gange om ugen – –

og opmuntrede og trøstede sig gjensidig ved Samtaler om Tidens Tildragelser, ved Tankeudveksling og ved patriotiske Sange.

Repertoiret fra de gængse samlinger har vel stået til rådighed også i Aabenraa, derudover kunde man ty til de mange flyveblade fra Treårs-

krigens tid. Borgerne har dog nok følt, at de havde brug for en særskilt sangbog, der var tillempet deres forudsætninger. Fra eget bogtrykkeri udgav *Fr. Fischer: Sangbog for Gamle og Unge* (Aabenraa 1852). Bogen indeholder 89 sange, hvoraf de 75 er danske, 8 tyske, 6 svenske. Forord findes ikke. Men udvalget af sange siger noget om det behov, der skulde dækkes.

Der indledes med nogle af de kanoniserede fædrelandssange, efterfulgt af Treårskrigens populæreste viser. Reservationen overfor det grundtvigske kendes på, at kun den uomgængelige sang om Modersmålet er medtaget, og at Ingemann er sparsomt repræsenteret. Folkevisen mangler ganske. Skandinaviske sympatier kommer til orde på dansk (Ploug) og i det svenske islæt (Fischer har haft en svensk visebog, *Sexalia*, nu i landsarkivar Peter Kr. Iversens eje). Den nyvakte interesse for dansk læsning spores i en svag hældning mod romantisk poesi (f. eks. Oehlenschläger, Heiberg, Winther, Holst, H. C. Andersen) og en tydelig interesse for teatervisnen (En Søndag paa Amager, Eventyr paa Fodrejsen, Lumpazivagabundus etc.). Hovedvægten er lagt på selskabs- og drikkevisen, ca. halvdelen af bogens indhold, tyske og svenske viser iberegnet. I sammenligning med Kochs tilsvarende udgivelser (jf. også K. Karstensen, kap. IV, 1) sigter Fischers sangbog mindre til den brede folkelige oplevelse end til det selskabelige samvær i en sluttet kreds af borgere fra by og omegn, der efter krigen ikke tog i betænkning også at vedkende sig deres tyske kulturarv – et fænomen, der op gennem det 19. og 20. århundrede, i alle tilfælde i politisk magsvejr og med forskelle fra egn til egn, har kendetegnet slesvigske gemytter.

Har den grundtvigske sangart åbenbart ikke huet Aabenraaerne, har den til gengæld fået solidere fodfæste i Haderslev, f. eks. gennem et hefte *Sange. Udgivet af »Danske Samfund«* (Haderslev 1855). En trediedel af de ca. 30 sange er af Grundtvig, omtrent ligeså mange går til Ingemann og folkevisen, resten til yndede fædrelandssange. Det var begivenheder i Haderslev 1859 – afskedsfesten for grundtvigianeren F. E. Boisen, »Budstikke-Boisen«, og det store landmandsmøde – der fremkaldte Edv. Lembckes sønderjyske sange (Vort modersmål er dejligt – –, Du skønne land – –), begge skrevet til »folketonen« (En dejlig ung ridder – –, Hr. Peder – –). Måske vi i melodivalget kan se en reminiscens af folkeviserenæssancen, tilpasset anledningen. Hver by har haft sin atmosfære.

På lignende vis har lokale og familiære traditioner påvirket den praktiske sangudøvelse i Slesvig, hvor også forholdet sprog-sindelag optræder i mange afskygninger.

Dansk patriotisme med tyske tekster

Kan kombinationen dansk sprog (dialekt eller rigssprog) – dansk sindelag og kulturtilknytning end betragtes som en af Genforeningens frugter i Nordslesvig, må det med det samme tilføjes, at århundredergammelt naboskab til tysk kulturliv har sat spor i den slesvigske befolkning, også hvad sangen angår, med store forskelle selvfølgelig på de nordlige og de sydligere egne og på byer og landdistrikter. I Nordslesvig kan blandt danske stadig høres eftervirkninger af tysk folke- og soldatersang i de aldersklasser, der har gået i prøjsisk skole eller har måttet trække i trøjen. Hjemmetyskerens vej gennem mere end 100 år fulgte normalt mønstret dansk hjemmesprog – tysk kulturtilknytning, og i medfør heraf kan ofte høres dansk folkesang side om side med tysk fædrelands-, folke- og salmesang. Bemærkelsesværdige varianter kan her gøre sig gældende, f. eks. som følge af, at kirkegang og religionsundervisning i nordslesvigske landdistrikter vedblivende skete på dansk også efter 1864. Det forklarer, at en gedigen repræsentant for hjemmetyskheden, gårdejer Chr. Nissen Marquardsen i Favrbj († 1947), livet igennem forenede dansk hjemmesprog med tysk sindelag og dansk kirkesprog – selv digtede han salmer på dansk.¹⁸

Sprog og sindelag kan således optræde i forskellige kombinationer. Dansk patriotisme i tysk sprogdragt er et velkendt fænomen i tiden o. 1800, da slesvigere og holstenere i et væld af sange udtrykte deres loyalitet og hyldest til monarkiet og kongehuset. Heri sker der en ændring i 1830'erne, og med forstærket udbud i løbet af 1840'erne, da slesvigholstenerne i utalte flyveblade og sangbøger maner til opgør med Danmark, f. eks. i den udbredte parafrase over N. Beckers berømte Rheinlied (Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein), forfattet af dr. Neuber i Aabenraa: Sie sollen es nicht haben, das schöne Land der Schlei.¹⁹ Men vendingen er ikke total. Omkring Treårskrigen er dansk patriotisme på tysk i retræten, men ingenlunde uddød. Som eksempel skal anføres en anonymt udsendt digtsamling af *Edm. A. J. Lobedanz*, der var af holstensk-slesvigsk slægt og i

1850'erne sekretær i det slesvigske ministerium: *Lieder aus dem Tagebuche eines dänischen Soldaten, geboren in Schleswig* (København 1849). Hefteets 14 digte kan siges at være en pendant til Heibergs Gadeviser fra samme år, men er uden melodiangivelser og fremtræder snarest som en aktuell kommentar til et gammelt problem, formuleret i mottoet: »Til den danske Læser! / Tydsk er mit Ord! – Du studser, / Vær rolig, min Ven! thi dansk er mit Hjerte; / – – Netop deri viser sig Slesvigs Danskhed, / At det til Trods for tydske Rænker og Ord / Dog ei glemte sin gamle Moder!«

Blandt flensborgske borgere kunde traditionelt tysksproget kongehyldest stadig sætte nye skud, f. eks. i forbindelse med festlighederne juli 1862 omkring afsløringen af H. V. Bissens Isted-løve. Ved afsløringshøjtideligheden på Flensborg kirkegård blev H. N. Clausens festtale indrammet af danske sange, skrevet til lejligheden af Fr. Hammerich og Carl Ploug. Men ved *Flensborg Borgerforenings Fest i Graasten* er sprogene ligeberettiget, kongesangen er på tysk: Heil Dir, o König Frederik (mel. Kong Christian), Erklinge, Ruf der Treue (mel. Vift stolt). Studentersangerne var tilkaldt for – som ved Skamlingsbankemødet 1844 – at medvirke ved den stort anlagte manifestation, f. eks. ved Dannevirke og på Stampen ved Gottorp slot. Slesvigholsterne og Liedertafel-bevægelsen reagerede ved at arrangere stor sangfest i Husum. Således blussede 1840'ernes dansk-tyske modsætninger op igen, også i sangen.

Mellem krigene måtte de tysksprogede slesvigere og deres indpasning i rigets interesser blive genstand for pædagogiske overvejelser, især med henblik på sydslesvigske skoler (jf. kap. IV, 2 og 3) og de i kongeriget stationerede slesvigske detachementer. Fra sidstnævnte sektor skal anføres et hefte med danske fædrelandssange i tyske oversættelser, besørget af A. Gerner: *Neun Vaterlandsgesänge für Deutschredende Angehörige der Dänischen See- und Landmacht* (København 1863). Det kuriøse hefte kan i den her opridsede sammenhæng betragtes som udløber af helstatens slesvigske og holstenske loyalitetsytringer. Sanghistorisk har udvalget den interesse, at det giver et fingerpeg om de officielt knæsatte fædrelandssange:

J. Jetsmark: Wiesen voll Blumen und Felder mit Ähren (Duftende Enge og kornrige Vange – mel. af Weyse).

E. Falsen: Zur Waffe! sich nahen die Feinde (Til Vaaben! se Fjenderne komme – mel. af Knutzen).

C. J. Boye: Es gibt ein Reich, gen Norden dessen Lage (Der er et Land, dets Sted er høit mod Norden – mel. af Weyse).

Chr. Wilster: Wo um das alte Dänenreich (Hvor Bølgen larmer heit fra Sø – mel. af Bay; normalt med Weyses mel.).

Oehlenschläger: Es gibt ein schönes Land (Der er et yndigt Land – mel. af Krøyer).

H. C. Andersen: In Dänmark sah ich's Licht, bin dort geboren (I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme – mel. af Rung).

Oversætteren er repræsenteret med tre originale bidrag: to kampsange (for 13. og 16. batallion!) og en sang for kongen og de danske piger. Man tvivler på, at dette officielle initiativ skulde være nået ud over kaserneerne.

Så er der mere folkelig appel i en anonym vekselsang om mødet mellem en slesvigsk soldat og en kongerigsk pige. Den findes i et håndskrevet hefte fra Napoleonstiden og er endnu i 1960'erne optaget efter mundtlig tradition adskillige steder i Nord- og Sydslesvig. Gennem 8 strofer skiftes mellem tysk og dansk. Soldaten lægger for:

(1) *Mädchen, hör, was ich tu fragen,
wie du so alleine gehst – –*

Frieriet tager et lykkeligt forløb, og pigen fra Sjælland (der kan skiftes mellem lokaliteter) slutter visen:

(8) *Knyttet er vort venskabs bånd,
herpå har du nu min hånd.*

Dette folkeminde fra helstaten overlevede altså de mange borgerlige og officielle anstrengelser.

IV. SKOLESANG MELLEM KRIGENE

Også indenfor skolesangen skete en nyorientering i 1840'erne, som ventelig i romantisk retning og i tilknytning til den folkelige sangs fornyelse. Lærere og musikere gik i spisen med publikationer af sangbøger med noder – vi kan nævne C. J. Borchorst, Rudolph Bay, Chr. Bull, Chr. og Emil Erslev, og som den betydeligste A. P. Berggreen,

hvis skolesangværk i 14 hefter (1834–76) genspejler både traditionsbevidsthed (J. A. P. Schulz) og den romantiske fornyelse. Komponister berigede skolesangen, f. eks. Weyse, Rung, Berggreen, J. P. E. Hartmann, Gade, Gebauer. Også musikalske akademikere med pædagogiske interesser beskæftigede sig med folke- og skolesangens tarv, f. eks. Fyns biskop Nicolai Faber, filologen og skolemanden Martin Hammerich, brødrene R. Th. og Johs. Ferd. Fenger – begge præster, og ikke mindst P. O. Boisen. Hans Nye og gamle Viser (1849), snart den mest udbredte af alle samlinger, forøgedes allerede i 2. udgave med et større antal børneviser. Dermed understregedes enheden i bestræbelserne for folke- og skolesangen.

I Slesvig mellem krigen var interessen og det praktiske arbejde for skolesangen til dels motiveret af sprogpoltiske hensyn.

I. Kristen Karstensen – Nordslesvigske tilstande

K. Karstensen var »Sundeveder«, født i 1809 i Ulkebøl. Efter skolegang i Ribe, teologisk embedseksamen og nogle års virksomhed som huslærer i København vendte han 1839 tilbage til hjemstavnens sogneprest for Dybbøl menighed. I 1857 udnævntes Karstensen til provst for Aabenraa og Sønderborg provstier og kaldedes til præst i Broager. Han forblev i disse embeder indtil 1864, da han blev afsat og udvist. Derefter virkede han som præst i Gelsted på Fyn indtil sin død 1882.

Karstensen har skrevet salmer og religiøs poesi – i Den danske Salmebog er optaget: Kristne, som har frelse funden (fra Gelstedtiden). Det er dog først og fremmest som hjemstavns digter, han er blevet husket og skal omtales her.

Som barn af helstaten håbede Karstensen længe på forståelse mellem dansk og tysk. Hans Als-sang (formentlig fra slutningen af 1830'erne) er endnu ren idyl, som endog har været yndet i tysk oversættelse²⁰ (Af østerhavets vove/Aus blauer Ostsee Wogen). Den forsonlige holdning spores til op mod Treårskrigen. Det hedder f. eks. i »Sang for Sundeveder«, der må være skrevet efter fremkomsten (1844) af Slesvig-Holsten-sangen:

*Lad andre synge Sangen: »Meerumschlungen«
Hvad heller sværme for trefoldigt Nord, –*

*Vor Sang skal prise Sundeved, mens Tungen
Formaaer at røre sig til Lyd og Ord.*

Og senere i samme sang:

*Og Brødre, naar vi saadan ere sammen,
Den gamle Tvist om Sprog og Arvegang
Den ei forstyrre skal vor Selskabsgammen!
Vort Flag er Samdrægt, Fred og Fryd vor Sang!*

Det er en selskabssang, antagelig skrevet til Weyses melodi »Der er et land – –«. Den er optaget i Karstensens eneste digtsamling: *Smaadigte* (København 1849). Digteren er yderst beskeden i vurderingen af sine poetiske frembringelser. Når han alligevel udgiver dem, og netop nu, da er det for at skaffe en lille skærv til sine af krigen »saa haardt betrængte Sognefolk«.

Karstensen, der også havde bekymret sig for dansk læsnings fremme i sin egn, blev indhentet af den problematik, som den skærpede nationalitetskamp i sidste ende gik ud på. Snart efter slaget ved Isted skrev han sin sang om modersmålets ret: Længe nok har jeg bondepige været (Berlingske Tidende 24.9.1850). Og året efter ser vi ham som udgiver af en sangbog, der henvender sig til landsdelens dansksindede befolkning:

Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet, samlede (med særligt Hensyn til det danske Folk i Sønderjylland) af *K. Karstensen*, Sognepræst for Dybbøl Menighed, *udgivne af den danske Forening for Als og Sundeved*. (Sønderborg 1851).

Karstensen søger ved opbygningen af sangbogen at skaffe dækning for de folkelige livsområder, sådan som de måtte tage sig ud for ham – den rummelige præst – og den forening, der stod bag ham. Sangbogen er tredelt:

- A. Gudelige Sange (salmer og åndelige viser).
- B. Fædrelandssange (herunder Treårskrigen viser, bl. a. af Karstensen).
- c. Gildesange og andre Sange (herunder børnesange).

Afd. A indeholder 39 sange til kirkens fester, til årets og dagens gang, og til fortrøstning. Ingemann fører med 13 sange, derefter følger Grundtvig med 6 og

Gamle og nye Sange

til Brug for Skolen og Livet,

samlede

(med særligt Hensyn til det danske Folk
i Sønderjylland)

af

H. Karstensen,
Sognepræst for Broager Menighed

(3die forbedrede og forøgede Udg.)

2 Udg. 1862.

Sønderborg.

Førlaag af Bøghandler La Motte.
G. G. Grimm's Bogtrykkeri.
1864.

Boye med 3 sange, de øvrige digtere (Kingo, Brorson, Timm, Aarestrup, Stub m. fl.) er hver repræsenteret med 1 eller 2 sange. Det er den folkelige romantiske salmetone, der dominerer. – Afd. B er den største med 49 sange, i hovedsagen stammende fra 1840'ernes repertoire. Af Grundtvig er der 6 sange, af Ploug 5, af Ingemann 4, af Oehlenschläger 3 og af Recke 3, dertil et par folkeviser og en eller to sange til de øvrige digtere. Det lokale islæt er tilgodeset med Karstensens 9 viser, deriblandt Als-sangen og Længe nok har jeg bondepige været. – Afd. C med 28 viser tager især sigte på familiens fester og livet i hjemmet. Også her er det Karstensen, der fører med 8 sange, derefter kommer H. C. Andersen med 5 sange, Ingemann med 3 sange; der er to folkeviser og en eller to sange til de resterende digtere. –

For sangbogens anvendelighed har det været af den største betydning, at der samtidigt udsendtes et hefte *Melodier til gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet, udgivne af den danske Forening for Als og Sundeved* (København 1851). Det kan ikke med sikkerhed

afgøres, om det er Karstensen selv, der er redaktør – titelbladet er uden navn – eller om han har haft hjælpere. Sandsynligheden taler for, at heftet er blevet til i samarbejde med kyndige folk som dem, der indledningsvis blev nævnt, f. eks. P. O. Boisen, Chr. Bull, R. Th. Fenger. Karstensens titel »Gamle og nye Sange« minder om Boisens »Nye og gamle Viser«, til hvilke Bull og Boisen udgav et melodihefte i 1852. Chr. Bull findes hos Karstensen for første gang repræsenteret med sin melodi til »Lær mig, o skov«, Fenger med en melodi til »Julen har englelyd«, H. Rung med melodien til »Sin vogn gør han af skyer blå«. Der er i melodiheftet adskillige af den slags førsteforekomster, der tyder på kontakt mellem sangbogsudgiver og musikfolk i København, hvor heftet iøvrigt blev trykt. Også den omstændighed, at heftets melodier ikke altid svarer til tekstbogens melodiangivelser, taler for en rådgivende musikalsk instans.

Melodiudvalget giver et gyldigt indtryk af den tidlige danske romantik, tillempet folke- og skolesangen. Af heftets 92 numre går de 15 til Weyse, en halv snes stykker til dansk og nordisk folkeviser; Berggreen er talt op med 7, Schulz og Rung med hver 5 melodier; med 4 melodier finder vi Bay og E. Horneman (Den tapre landsoldat m. fl.); Krøyer, J. P. E. Hartmann og Gebauer har hver 2 melodier. Med en enkelt melodi finder vi adskillige danske navne (f.eks. Kuhlau, Gade, Hillebrandt), forholdsvis få fremmede. En halv snes melodier er uden ophavsbetegnelse, men nogle af dem har ladet sig identificere og er indgået i opgørelsen. –

Karstensens tekstbog udkom i tre oplag (1851, 52 og 64). Så vidt man kan dømme, er det den, der fremfor nogen anden har været nordslesvigernes sangbog mellem krigene (og længere), i folkeliv og skolen. Det ligger nært især at tænke på de østlige egne, som Karstensen var knyttet til gennem virke og embede: Aabenraa-Sundeved, Sønderborg-Als. Om »den danske Forening for Als og Sundeved«, der figurerer som udgiver, er intet fundet oplyst i Sønderjyllands Historie (jf. registerbindet). A. D. Jørgensen kommer i »En redegørelse« ind på den danske bevægelse i Sundeved og nævner en passant planen (fra slutningen af 1849) om »at danne en forening til hævdelse af den danske befolknings ret«. Om stemninger og tilstande, der kunde influere på sangen, hedder det her: »Årene nærmest efter krigen bar endnu præg af dens stærke bevægelse; vi sang endnu krigsangene, skolesproget blev forandret til dansk, hvad der afstedkom en

hel omvæltning – –«. ²¹ Karstensen nævnes ikke i denne forbindelse.

Der er ingen tvivl om, at fyrrernes selvudslettende digter efterhånden levede op til de krav, der fulgte med opgaven efter krigen at bringe den danske sang på folkets læber – den nye »folkelige« danske sang. I forordet til sangbogens 2. oplag hedder det på vers:

*Længe haanet var vor Moders Tunge,
halvtysk Kragemaal vort Sprog blev kaldt;
vore Toner er det dog, som runge
gjennem Dannersproget overalt.*

*Lad os elske, hvad der er vort Eget,
lad os øse af vort eget Væld!
Har man længe derfor os besveget –
holder fast det nu med trofast Sjæl!*

Karstensens kollega og ven, Felsted-præsten M. Mørk Hansen, skriver om den virkning, der udgik fra sangbogen (her citeret efter digterens biograf, G. Himmelstrup):

Der var snart ikke et hus, hvor ikke »Karstensens sangbog« var kendt og yndet, ikke et gilde, hvor disse sange ikke tjente til at oplive stemningen og lede den hen i en god kristelig og fædrelandsk ånd.

Himmelstrup tilføjer:

Sangen kom frem. Danskheden blev sunget ind i børnene, og fra børnene lød sangen igen, når de ældre sang med.

Da danske skolebøger efter 1864 kom i de prøjsiske myndigheders søgelys, blev Karstensens sangbog forbudt. Mørk Hansen har en dagbogskommentar hertil:

Det skal nok være for denne sangbog, at provst Karstensen blev afsat både som provst og som præst. Men den indeholder også »den tapre landsoldat«. ²²

Det er troligt, at samlingen Gamle og nye Sange vedvarende – trods forbud mod salg af danske sangbøger og afsyngelse af nationalt »op-hidsende« sange – har været brugt i nordslesvigske hjem, indtil den blev afløst af Den blå Sangbog, der fra 1880'erne vandt betydeligt terræn. Karstensen var fra første færd med til at sætte sit præg på Den blå Sangbog. I førsteudgaven 1867 er han repræsenteret med fire sange, den gamle: Længe nok – – fra 1850 (med dansk folkemelodi), de tre nye, skrevet efter overflytningen til Fyn: »Den sønderjyske bonde« (Eia, hvor man nu tumler med sønderjydens land, til mel. Vort modersmål), »Sønderjydens hjemlængsel« (Jeg spørger solen, når dagen gryer, til mel. af Weyse: Der er så yndigt – –), »En alsinger viih« (Guj ouden, I dræng', kommer hid te vor disk, mel. af Zahn til Schillers Wohl auf, Kameraden, aufs Pferd, aufs Pferd). Er Karstensens danske sindelag og antityske holdning det bærende i hans sange mellem krigen og efter 1864, så må det tilskrives arven fra helstaten, at han skriver sin ikke mindre patriotiske Alsinger-vise til en fejende tysk melodi. Tyske sange havde fra begyndelsen af århundredet i høj grad været på mode i det slesvigske.

2. Sprogpolitik og skolesang i Sydslesvig

De skolesangbøger, der her skal omtales, genspejler sider af den praktiske skolepolitik mellem krigen. I Slesvig by og i Flensborg søges sangundervisningen indrettet efter de skoleordninger, der med fastholdelse af det generelle mål – daniseringen – er tilpasset de særlige forhold i de to byer.

Domskolen i Slesvig²³

Ved nyordningen af domskolens forhold 1851 blev den hidtidige musiklærer Bellmann, der ikke mere var mødt til tjenesten, erstattet med Julius Ehlert, hvis fader, pastor Joh. Ehlert ved St. Johannes kloster, sandsynligvis var blevet anset som loyal af de danske myndigheder. I alle tilfælde figurerer sønnen fra 1851 i domskolens gagelister som »Hülfslehrer« og på titelbladet til sin sangbog fra 1856 som »Musiklehrer an der Königl. Domschule in Schleswig«. I Alter Schleswiger Gesangverein's papirer dukker navnet ikke op, hvilket næppe heller

var at vente. Men i registranten (ført fra 1855) over korrespondancen mellem det slesvigske ministerium og domskolens rektor nævnes *Julius Ehlert* gentagne gange, således den 4. februar 1856, da rektoren med bedste anbefalinger befordrer hans ansøgning om et gratiale. Ministeriets svar følger pr. 29. marts med meddelelse om, at der bevilges Ehlert 300 rigsdaler til udgivelse af den af ham samlede sangbog. Den 24. maj tilstilles der det høje ministerium fire eksemplarer af den nys udkomne sangbog:

Liederbuch für vaterländische Schulen. 115 zwei-, drei- und vierstimmige *deutsche und dänische Lieder und Gesänge.* Mit öffentlicher Unterstützung gesammelt und herausgegeben – –. (Schleswig 1856).

Den offentlige understøttelse lader forstå, at det slesvigske ministerium betragtede skolesangen med velvilje, for så vidt også den kunde indgå i de almindelige daniseringsbestræbelser, der var indledt med Tillisch' og Regenburgs sprogreskripter 1851. Mens Mellemslesvig havde blandet dansk og tysk kirkesprog, men dansk skolesprog, var kirke- og skolesproget tysk i Frisland og de sydlige egne af Angel og Slesvig – altså også i Slesvig by. Ehlert måtte indrette sin sangbog derefter.

»Väterländische Schulen« betyder hos ham slesvigske skoler med tysk undervisningssprog, men tillige med ikke helt få timer i dansk sprog, litteratur og historie. Sangbogen svarer til denne tilstand: den indeholder 95 tyske og 20 danske sange. Det tyske udvalg rækker, som vanligt på denne tid, fra oplysning til romantik, men selvfølgelig med udelukkelse af tyske og slesvigholstenske fædrelandssange. Det lille danske udvalg bundet i 1840'ernes traditioner: folketone og lyrik, åndelig vise (et par af Ingemann-Weyses morgensange), fædrelandssang. Til sidstnævnte gruppe kan regnes en anonym »Königslied«, hvori det hedder:

*Heil dir, mein Vaterland,
daß dich mit starker Hand
dein König schützt!
Treue schwört jeder Mund;
aber aus Herzensgrund
rufet kein Volk wie wir:
Heil, Friedrich, dir!*

I slutningen af 1863 begyndte domskolen i Slesvig at gå i opløsning.

*Latin- og realskolen i Flensborg*²⁴

Otto William Lindorff, o. 1860 musiklærer i Flensborg og sanglærer ved byens latinskole, satte store forhåbninger til den sangbog, han havde udarbejdet, og hvis udgivelse han nu så hen til. Han henvendte sig desangående til sin svoger, forlagsboghandler Th. Reitzel, leder af det ansete A. C. Reitzels Forlag i København. I brev af 24. april 1862 lader han forstå, at hans »Sangskole« er »autoriseret af det slesvigske Ministerium«, og at han håber på et snarligt møde med Regenburg, lederen af de slesvigske kirke- og undervisningssager. Han udtaler sig endvidere optimistisk om sangbogens muligheder i det slesvigske:

Ved Henvendelse til Ministeriet er der ingen Tvivl om at den vil blive indført ved Skolerne i Husum og Haderslev. En privat Skole her vil, efter hvad Bestyrelsen har yttret, ogsaa benytte samme. At den naar den udkommer ogsaa vil blive indført paa flere Almue og Borgerskoler navnlig i det nordlige Slesvig anseer jeg for givet, da en saadan Skole afpasset efter vore tilsvarende Forhold, aldeles mangler.

O. W. Lindorff's samling udkom i to hefter:

Skole-Sangbog, indeholdende to- og trestemmige Sange (C. A. Reitzels Forlag, København 1862). [I: elementærlære, 60 tostemmige sange; II: 40 trestemmige sange].

Undervisningssprog ved Flensborg latinskole var dansk og tysk. F. eks. blev der ved eksamensfesten sommeren 1862 sunget både på dansk og på tysk: Hvor er saa god, saa mild en Drot/som her tillands? – Schirme Gott des Königs Leben,/der uns huldvoll hier gegeben/Dach und Fach mit reicher Hand. Også Lindorff måtte tage hensyn til begge sprog, men kunde vel i Flensborg tillade sig at give danske sange fortrinsret.

Hefte I indeholder 45 danske og 15 tyske sange; hefte II 31 danske og 9 tyske sange. Blandt de »danske« sange forekommer oversættelser fra tysk og tyske melodier med danske tekster – som også hos Berggreen, Lindorffs forbillede. Der er i Lindorffs samling en smuk repræsentation af romantikens danske komponister: Kuhlau, Weyse, Hartmann, Berggreen, Rung, Gade, Gebauer o. a. Det tyske islæt synes mere tilfældigt.

Den pædagogiske tilrettelæggelse af stoffet skal ikke omtales her.

Kun så meget, at Lindorffs lærebog med flerstemmige sange samt korsangens placering ved skolens fester tyder på en dygtigt drevet sangundervisning.

Den danske borgerskole i Flensborg²⁵

Denne skole, der blev påbegyndt i 1852 og indtil 1864 kunde glæde sig ved et stærkt stigende antal elever, blev fortrinsvis besøgt af børn fra den danske menighed. Sanglærer var her den velsyngende degn og andenlærer Hans Mikkelsen Tofte, der således kunde forene kirkens interesser med skolens. Hans sangbog kan betragtes som resultatet af en mangeårig daglig praksis:

H. M. Tofte: Sangbog for smaa og store Børn (Flensborg 1861).

Samlingen indeholder 135 sange, danske og nogle skandinaviske, og giver et godt indblik i repertoiret af foretrukne sange mellem krigene, desværre med meget ufuldstændige melodiangivelser. Tofte nåede ikke at fuldføre sin mission som dansk forsanger: 1867 blev han afskediget, 1871 blev skolen lukket.

3. Trevenhed og fremgang – syd og nord i det slesvigske

De træk af sangens historie, der er fremdraget her, fortæller mere om enkeltpersoner og grupper og deres udadvendte virksomhed end om virkningen af deres anstrengelser i folkeliv og skole. Det er et spørgsmål, om det vil være muligt gennem topografisk registrering af skriftlige og mundtlige vidnesbyrd at nå til et gyldigt mønster for »virkningernes historie«, og dog sigtes der ved indsamlingen af folkeminder og arkivalier principielt netop herpå. Der er mange hvide pletter i det topografiske atlas over folkeminder, og selvom nogle af dem vil kunne skraveres ved nye fund i arkiver og den mundtlige overlevering, vil usikkerheden stadig være stor, enten fordi skriftlige vidnesbyrd måske mangler for bestemte egne, eller fordi nøjere efterretninger om ældre tilstande udsluktes med de sidste vidner. Hvad vi med henblik på et sanghistorisk tidsbillede kan håbe at gøre, er gennem tolkning af dokumentarisk materiale at beskrive tilstande og reaktioner i enkelte områder og sammenligne egne med indbyrdes afvigende kulturhistoriske og sproglige forudsætninger. Sprogordningen – og i dens kølvand den folkelige danske sang – kunde mødes med accept, lunkenhed eller

modvilje. Heri var der stor forskel mellem syd og nord i det slesvigske (foruden selvfølgelig mellem de nationale lejre). Forholdet skal eksemplificeres med et vidnesbyrd fra Fjolde og et fra Haderslev.

Fjolde

Literaturhistorikeren *P. Hjort*, der var en varm tilhænger af sprogreskripterne, giver i et stridsskrift (1856) mod den tyske professor Baumgarten en tilstandsbeskrivelse af menigheden i »Viöl« (Fjolde), skrevet på tysk:²⁶

[Pastor Hansens] rein dänische Gemeinde war, sowie viele andere von Alters her der Verdeutschung anheimgefallenen Gemeinden in Schleswig, mit der dänischen Cultur-, Schrift- oder Kunstsprache, dem Hochdänischen, völlig unbekannt, und hatte von jeher kein dänisches Buch gesehen.

Pamfletten indeholder dernæst en række breve til Hjort fra *pastor Hans Hansen* i Fjolde. Han var kongetro og antislesvigholstener, og derfor positiv stemt overfor danske bestræbelser i de sydligste egne af Mellemlesvig. Han beklager – i 1851 – at danske skolelærere endnu ikke er ansat, men lover sig fremgang for det danske sprog i disse truede egne, fordi virkningen af de tilsendte danske bøger, der er blevet modtaget med en ikke ringe interesse, sikkert ikke vil udeblive:

Der Saame fällt hier in ein gutes Land, und wollte man sich nur das beschränkte Ziel setzen, hier die dänische Sprache vor der Ausrottung zu bewahren, so würde die bloße Austeilung dänischer Bücher vollständig zur Erreichung dieses Zweckes genügen.

Alligevel har han et forbehold; og det kommer fra sangen, især blandt de yngre:

Ein großer Übelstand ist der, daß der Volksgesang außerhalb der Kirche durchaus deutsch ist, daß man dänische Lieder gar nicht kennt; solange die jugendliche Welt, wenn sie singen will, wie jetzt, förmlich gezwungen ist, deutsche Lieder zu singen, denn sie hat und kennt ja keine andern Lieder, so lange kann ja auch von einer vollständigen Einführung nicht die Rede sein.

Hertil har brevets modtager, P. Hjort, en morsom kommentar:

In einem andern Briefe schildert Hansen das Tragi-Komische der Situation, wenn bei Gelagen junge Leute beiderlei Geschlechts in *dänischer* Sprache ganze Viertelstündchen sich darüber streiten, welches *deutsche* Lied vorzusingen sei, oder ob die angegebne Textesworte richtig seien, u. s. w.

Eftertidens erfaringer siger, at hvor folkesproget er dansk, findes også folkedigtning og -sang på dansk. Endnu i 1930'rne blev danske folkeminder i Fjorde indsamlet af Marius Kristensen, Andreas Lorenzen og Anders Bjerrum.²⁷ Endnu for få år siden kunde rester af danske talemåder og leveregler optages i sognet. Det er tænkeligt, at pastor Hansen – embedsmanden, der var friser, og for hvem tysk og dansk var tillærte sprog – aldrig har haft lejlighed til at høre folkelivets intimere ytringer på det danske modersmål, rim og remser, talemåder og vejrregler, ældre og yngre viser, f. eks. også »Mädchen hör, was ich tu fragen«, den dansk-tyske vise, som Marius Kristensen optegnede i Fjorde sogn.

Men hovedtendensen i den sproglige udvikling, som også pastor Hansen var vidne til, blev fremskyndet af de politiske og folkelige betingelser efter 1864: det danske folkesprogs vigen og tyskens sejrsgang.

*Haderslev*²⁸

J. Nansen, sognepræst i Aller og formand for Haderslev provstis lærerforening, henvender sig pr. 19. februar 1862 til Det Kongelige Kirkevisitatorium for Haderslev Amt i anledning af de publikationer, der er besørget af nævnte forening: *Psalmer for Skolen og Hjemmet*, og *Sange*. Formålet har været »at virke til en livlig og vækkende Sang i Skolerne baade paa Psalmegebetet og udenfor det – –«. Formanden håber især på kirkevisitatoriets anerkendelse af, at de mænd, hvem det har været overdraget at besørge sidstnævnte sangbog, »have været heldige til at udføre deres Hverv«:

– – en Samling Sange, der er skikket til at fremme et sundt og frisk Liv i Skolerne, nære og styrke hos Børnene Kjærligheden til

Fædrelandet, det danske Folk og den danske Natur, det danske Sprog og den danske Sang.

Man håber, at kirkevisitatoriet vil støtte foreningens ansøgning til ministeriet om disse sangbøgers autorisation i de slesvigske almueskoler.

Ministeriets svar, underskrevet af A. Regenburg, foreligger pr. 29. oktober 1862, stilet til kirkevisitatoriet. Salmesamlingen anerkendes ikke, fordi der deri er optaget sange, der ikke indeholdes i de autoriserede salmebøger. Derimod vil »Sange« foreløbig kunne benyttes i Haderslev provsti i de skoler, hvor præst og skolelærer ønsker det, hvilket dernæst ved cirkulære meddeles d'herrer præster i Tyrstrup og Gram herreder. –

Den »folkelige« sangs stilling befæstedes i Nordslesvig som den danske bevægelses sang. Hvor den lød kraftigst, trængtes den ældre »folkesang« utvivlsomt tilbage – den var jo i politisk forstand utidssvarende, uegnet f. eks. til forsamlingsang. Hvilket ikke forhindrede, at 1840-ernes folkeviserenæssance vedblivende inspirerede enkeltpersoner, der af historiske eller pædagogiske grunde var optaget af det folkelige substrat: sagn, viser, rim og remser, o. lign. Indsamling af folkeminder fik et opsving mellem krigene, med Svend Grundtvig og A. P. Berggreen som administratorer af henholdsvis tekst- og melodistoffet. Som indsendere af folkemelodier fra Nordslesvig kan nævnes Morten Esken og Jens Lassen Knudsen, der som lærer ved Rødding højskole også søgte at interessere sine elever for folketraditionen. I Mellemslesvig finder vi både lærere og præster som indsamlere af danske folkeminder, der i disse egne med den stærkere påvirkning og infiltration fra tysk sprog og kultur måtte påkalde en særlig interesse hos dem, der i skolen og kirken stod i folkevækkelsens tjeneste. Det er ikke selve disse folkeminder, men spørgsmålet om sangens kår i Mellemslesvig, der skal interessere os i det følgende, med H. F. Feilberg som kilde.

V. SANGENS KÅR I MELLEMSLESVIG – H. F. FEILBERG

H. F. Feilberg virkede fra 1856–64 som præst i det nuværende Sydslesvig (Solt, Valsbøl, Store Vi) og lagde i disse år bl. a. grunden til sin virksomhed som folkloristisk forsker og forfatter. »Fra Heden«

(1863) er en skildring af mellemslesvigsk folkeliv, for en stor del baseret på optegnelser af dansk folkedigtning. Mange år senere søgte Feilberg i en mindre artikel: *Valsbøl – Præstegaardsliv i Mellemslesvig* (1919)²⁹ at erindre og forklare sine slesvigske oplevelser o. 1860, dels de folkloristiske studier, dels det for Mellemslesvig typiske dansk-tyske naboskab i sæd og skik, sprog og sindelag. Hans betragtninger kaster tillige lys over spørgsmålet om sangens kår mellem krigene.

I Valsbøl fandtes folk af udpræget dansk sindelag, også folk af udpræget tysk sindelag – »men størsteparten var sikkert temmelig ligegyldige politisk«. Sproget var jysk, en mellemslesvigsk dialekt, tilsat plattyske låneord fra handelen og højtyske fra kirke og skole. Brugen af tysk bibel og salmebog havde underbygget den anskuelse, at tysk var »det hellige sprog«. Formentlig har den praktiske anvendelse af tysk på Feilbergs tid ikke været helt sjælden i dagliglivet, bl. a. også i sangen. Det vilde ellers ikke være muligt at forklare den anskuelse hos en af egnens præster, at tyske viser nu var enerådende.

Feilberg fortæller om denne sin nabopræst Christian Christiansen i Medelby, at han »var stænderdeputeret og hørte til de gamle, tyskdannede, dansksindede, eller måske snarere regeringstro embedsmænd, der allerede tidligere var blevet klar over nødvendigheden af at forkynde det dansktalende folk evangeliet på modersmålet«. For denne loyale, lidt verdensfremmede slesviger var både den hårde tyske agitation og fra dansk side det fuldstændige brud med det gamle system pinlige oplevelser. Om pastor Christiansens holdning til sine sognebørn skriver Feilberg:

Det slog mig, at han var, som efter min mening forresten mange flere præster end ham, underlig fremmed for folkets mere intime liv. Samtalen faldt en dag på, hvad dansk der var levnet blandt folk fra gamle dage, eller hvad der forresten levede som danske, mere eller mindre moderne, viser blandt folket. Christiansen påstod, at slikt slet ikke fandtes, der var kun tyske sange og viser, og tog mig med ud i borgestuen, hvor hans tjenestefolk netop sad ved deres midaftens måltid, og spurgte, om nogen af dem kendte danske viser. Nej, det gjorde ingen, og på spørgsmålet om, hvad de sang, når de kom sammen, blev nævnet en række moderne tyske viser. Jeg tvivlede, om det var en pålidelig oplysning, da jeg

kort i forvejen havde af en fattig gammel kone fået fremsagt liden
Malfreds vise --

Et væddemål blev indgået, om det vilde være Feilberg muligt inden en måned at skaffe ti danske viser. Han allierede sig med læreren og degnen i Valsbøl, Jepsen, der lod børnene skrive de viser op, de kunde --

og fjorten dage efter kunne jeg præsentere Christiansen ikke mindre end 30 stykker ligefra middelalderlige viser til, hvad vi nu vilde kalde revyviser, såvel i rigsmålets dansk som i dialekt --.

En del af viserne indgik i Feilbergs bog *Fra Heden*. I Dansk Folke-minde-samling findes blandt Feilbergs papirer et læg med påskrift »Viser, optegnede af børnene i Valsbøl skole ved Flensborg 1860«. På et særskilt blad er opnoteret en række tyske begyndelseslinjer til sange, der åbenbart tilhører det almindeligt udbredte tyske repertoire i første halvdel af det 19. århundrede. På et andet blad gives en liste over danske viser: ældre og yngre folkeviser, skæmteviser, modesange (Du er rig, du er dejlig, o Syd) – og nogle af Treårskrigenes viser: Dengang jeg drog afsted, Holmens faste stok, Dansken har sejer vundet; derimod ingen af de egentlige »folkelige sange« fra 1840'erne og 50'erne.

Det skal supplerende nævnes, at lærer Jens Madsen i Hanved samtidig med Feilberg tilvejebragte en betydelig samling sagn, eventyr, viser og børnerim, der blev udgivet som *Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg* (1870).

I 1930'erne blev der fra tysk side øvet en betydelig indsats for indsamling af danske folkeminder i mellemslesvigske egne ved den i *Volkskunde* dybt engagerede lærer Bruno Ketelsen. Det var i samme periode, Claus Eskildsen viede dette stof stor interesse. Er meddelere af oprindelig dansk traditionsstof i Mellemslesvig end blevet færre siden da, har det dog endnu i 1960'erne været muligt at optage viser, rim og remser på bånd, et nyttigt musikalsk supplement til de ældre tekstopskrifter. --

Kårene for den »folkelige« danske og nordisk orienterede sang mellem krigene har ikke været de samme i Nordslesvig og i det nuværende Sydslesvig. I Nordslesvig blev den folkelige sang i vid udstrækning accepteret gennem møder, foreningsliv og skoler – den har, med

Bødker, været »centralinspireret«. I Sydslesvig har den i almindelighed haft ringere vækstbetingelser – dog må man her erindre, at den blev værdsat i Flensborgs nationalt bevidste kredse, samt at Treårskrigen raske og mindre forpligtende viser åbenbart virkelig kom i folkemunde. Dansk kulturarbejde i 1840'rne, iværksat af Foreningen til Dansk Lærings Fremme i Slesvig, standsede op omtrent ved den nuværende grænse, Flensborg og Medelby undtaget. Efter krigen var mulighederne for dansk påvirkning blevet yderligere forværret.

P.S. Stoffet i denne artikel har ikke tidligere været genstand for sammenhængende behandling. Fremlæggelsen af det benyttede materiale er derfor sket med en vis bredde. På den anden side har det været nødvendigt at holde igen overfor den overvældende mængde af relationer og detaljer. Det har ikke været muligt at følge alle de anslåede temaer op, det gælder f. eks. Grundtvigs vedvarende betydning for sangen i Sønderjylland, eller Skamlingsbankemøderne og Rødding højskole. Det gælder også sangens indplacering i kulturforeteelser som dansk lærings fremme, slesvigsk skolevæsen, skolebogslitteraturen, samt spørgsmålet om sangens virkning. Vesteregnet er f. eks. slet ikke berørt, selvom der fra Tønder kunde gives interessante oplysninger om dansk-tysk folkesang fra 1830 til slutningen af 40'rne, forhold, der utvivlsomt har haft eftervirkninger mellem krigen. Periodens sanghistorie er i det væsentlige set fra dansk side. Den tysksprogede sang er derfor kun nødtørftigt berørt, skønt der i den historiske sammenhæng tilkommer den en betydelig bredere plads. Historisk set hører også de mange skillingstryk, håndskrevne og mundtligt overleverede viser ind i billedet; men de er skubbet til side til fordel for »den folkelige sang« – det var jo væsentlig den, der var med til at præge sønderjydernes kulturkamp under fremmedherredømmet. De melodihistoriske problemer er kun strejft. En registrant over det samlede stof var ønskelig for overblikkets skyld, men må betragtes som en fremtidsopgave. Endelig siger erfaringen mig, at langtfra alt af vigtighed for emnet – sangbøger, tryk, dokumenter o. lign. – kan være kommet mig for øje. Jeg beder interesserede læsere om korrektiver og supplerende oplysninger til historien om sangen i det slesvigske.

K. Cl.

HENVISNINGER

Historisk baggrund

- P. Lauridsen: *Da Sønderjylland vaagnede I-VIII* (København 1909–22).
Knud Fabricius: *Sønderjyllands Historie, Tidsrummet 1805–64* (København 1934–37), bd. 4 af *Sønderjyllands Historie*.
Troels Fink: *Rids af Sønderjyllands Historie*, 3. udg. (København 1955).
Roar Skovmand: *Folkestyrets Fødsel 1830–1870* (Politikens Danmarks Historie, bd. 11, 1964).
Otto Brandt: *Geschichte Schleswig-Holsteins, ein Grundriß*, 6. Aufl., überarbeitet von Dr. Wilhelm Klüver (Kiel 1966).
Holger Hjelholt: *Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigen, 1850–64* (København 1923).
H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevvæksling med politiske venner i København* (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 33, 1966).
Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850–1853* (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 37, 1968).

Personalhistoriske oplysninger og litteraturhenvisninger i Dansk biografisk Leksikon

- P. C. Koch, ved Knud Fabricius.
Fr. Fischer, ved Knud Fabricius (A. D. Jørgensen).
K. Karstensen, ved H. F. Petersen.
H. F. Feilberg, ved Marius Kristensen.

Sanghistorisk kommentar

- Jens Årsbo: *Dansk Folkesang fra det 19. Aarhundrede I–II* (København 1903–04).
Vilh. Andersen og Vilh. la Cour: *Sangen om Sønderjylland* (København 1919).
Jørgen Bøgh: *Sønderjyske Digte og Sange* (København 1947).
Arthur Arnholtz: *Lille dansk sangleksikon* (København 1951).

NOTER

1. Centralt dirigeret og -inspireret: termini anvendt i 1940'erne og 50'erne af S. Erixon, prof. i svensk folklivsforskning ved Stockholms høgskola; i Danmark tillempt af Laurits Bødker for henholdsvis en persons eller gruppes udadventede aktivitet og den folkelige accept af en impuls.
2. Papirer vedr. »Branderup Sogns Almuebogsamling« i Rigsarkivet.
3. Jf. Suppl. til Bibl. Dan. 1831–1840.
4. Jakob Petersen: *Danske Folkebiblioteker i Sønderjylland i Tiden mellem Krigen* (i Festskrift til H. P. Hansen, *Sønderjyske Aarbøger* 1932), s. 188.

5. Fortegnelse over Adsbøl sogne- og lærerbiblioteker og et skiftedokument efter degn og lærer H. P. Klein findes i Landsarkivet i Aabenraa.
6. N. F. S. Grundtvig: Mands Minde 1788–1838 (København 1877), 4. forelæsning, s. 47.
7. N. F. S. Grundtvig: Det danske Samfund (i Brage og Idun, udgivet af Fr. Barfod, 1. bd. 2. hefte, København 1839), forelæsningen d. 23. april, s. 453–461.
8. Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen I–V (København 1812–14), bd. V (melodier), s. XXXI.
9. Troels Fink sætter i »Grundtvig og Sønderjylland« (Jyske Samlinger, ny række, 1. bd., Universitetsforlaget i Aarhus 1950–52) digterens positive stilling til Sønderjylland i forbindelse med Hiort Lorenzens tale i Slesvig stændersal nov. 1842. Kan denne tidsfæstelse end underbygges med udtalelser af Grundtvig, så har han været emotionelt stemt for Sønderjylland 3½ år forinden.
10. Jf. Mands Minde, forord s. XI.
11. Da Sønderjylland vågnede, bd. VI, brev nr. 158. Laurids Skaus brevveksling, s. 538.
12. Jf. Da Sønderjylland vågnede, bd. VII, s. 26.
13. Citeret efter H. Lausten-Thomsen: Peter Christian Koch og »Dannevirke« (Sønderjydske Maanedsskrift 1938, særtryk), s. 21.
14. Nævnt i Knud Arnfreds undersøgelse over dansk skolesangsrepertoire i 1. halvdel af det 19. årh. (ms).
15. Jf. forf.'s Den blå Sangbog i hundredåret for dens fremkomst (udgivet af Sprogforeningen, 1967).
16. Jakob Petersen: Frederik Fischer (Aabenraa statsskoles årsskrift 1944).
17. Fra Frederiksklubbens Arkiv 1848–1948, ved M. Michelsen (Aabenraa 1948), s. 10 og 12. – G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850 (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 23, 1961), s. 248. – Åbenrå Bys Historie I–II, redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 25, 1961 og 1967), i bd. II H. H. Worsøe: Krig og fred, s. 217–18.
18. Fr. Christensen: Christian Nissen Marquardsen auf Fauerby (Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 17, 1968).
19. Jf. Otto Brandt, op. cit., s. 207. – G. Japsen, op. cit., s. 188–189.
20. Jf. Deutsches Liederbuch (Tondern 1911), her med en tildigtet hilsen til hertugen af Augustenborg og den tyske kejserinde: Die Schiffe ziehn zu Füßen, / Die Wolken drüber hin / Nach Süden zu und grüßen / Die deutsche Kaiserin!
21. A. D. Jørgensen: En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab (København 1901), s. 16 og 18.
22. Georg Himmelstrup: Dybbøl- og Broagerpræsten Kristen Karstensen (Sønderjydske Aarbøger 1923 og 1924), årgang 1924, s. 55 og 70. – Om forbud mod danske skolebøger også hos Fr. Christensen: Die Schulen des Kirch-

- spiels Enstedt (Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 6, 1962), s. 99.
23. Gehälter der Domschule 1851–54 (Landesarchiv Schleswig-Holstein, Schloss Gottorf). – Registrande 1855, ved Dr. Harald Thureau, Slesvig 1964 (Archiv der Staatlichen Domschule in Schleswig). – Kjeld Galster: Domscholen i Slesvig mellem Krigene (Sønderjydske Aarbøger 1946).
 24. Einladungsschriften (Stadtarchiv Flensburg). – Breve fra O. W. Lindorff til C. A. Reitzel (Det kgl. Bibliotek). – Folkets Avis for 20. nov. 1862 indeholder under Dit og Dat en skarp anmeldelse af Lindorffs sangbog ved Erik Bøgh, der specielt raillerer over den behandling, en af hans egne tekster (Feltjægeren) har været udsat for. – Th. J. Madsen: Træk af den danske Skoles Historie i Sydslesvig mellem de to slesvigske krige (Sønderjydske Aarbøger 1946). – Jf. også Aage Bonde: Skolevæsenet i Sønderborg fra reformationen til 1864 (Sønderjydske Aarbøger 1945).
 25. Om H. M. Tofte se Christian Knudsen: En sønderjydske Slægt. De sønderjydske Piger og deres Fader (Sprogforeningens Almanak for 1924).
 26. P. Hjort: Rüge einer Lüge in der Schrift des Professors Baumgarten: Nothgedrungenes Wort in einer schleswigschen Sache (Kopenhagen 1856), s. 6 og 10. – Johannes Jensen: Pastor Hans Hansen i Fjorde og de politiske hændelser i årene 1848–51, se: Nørre og Sønder Gøs Herred. Sydslesvigske egne og byer. Udgivet af Poul Kürstein (Flensborg 1969), s. 116–130.
 27. Jf. afsnittet »Sprog og folkeminder« i Nørre og Sønder Gøs Herred.
 28. Papirer vedr. »Sange«, Haderslev provsti 1862, i Landsarkivet i Aabenraa.
 29. Feilbergs artikel findes i: Sønderjylland 1864–1919, udgivet af Sønderjydske Samfund og To Løver, under redaktion af Erling Rørdam (København 1919).

Sofus Høgsbros stillingtagen til dansk skolepolitik 1858-1882

Af GUNNAR ANDERSEN

Grundtvigianerne spillede i 1870erne og 1880erne en dominerende rolle i partiet Venstres kulturpolitik. Sofus Høgsbro indtog en central stilling inden for den grundtvigianske fløj af Venstre. Cand. mag. *Gunnar Andersen* har studeret Sofus Høgsbros kirke- og skolepolitik og skildrer i denne artikel Høgsbro som skolepolitiker.

Sofus Høgsbro var sønderjyde, født i 1822 i Rødding præstegård. Som elev i Ribe katedralskole 1831–39 viste han stor lærelyst; de sidste latinskoleår fik han privatundervisning i islandsk, græsk og hebraisk hos cand. teol. *Ludvig Chr. Müller*, der også skal have åbnet hans øjne for Grundtvigs skole- og kirkeideer. Ved universitetet drev Høgsbro spredte studier i filosofi, geografi, historie og teologi. Tidens politiske forhandlinger fulgte han ivrigt, især i de første universitetsår og i 1848 efter en vel overstået teologisk embedseksamen. Han havde i 1839 tilsluttet sig de liberales ønske om en fri forfatning, deltog i studenter-tog til Lund og Uppsala og oprettede sammen med andre sønderjyske studerende en selvstændig kreds af Slesvigsk Forening.

Høgsbro lærte også snart Grundtvig personlig at kende, først gennem dennes foredrag i Dansk Samfund og prædikener i Vartov; siden fik han gennem venskabet med sønnerne Johan og Svend sin faste gang i deres hjem. Han agiterede ihærdigt for Grundtvigs valg til den grundlovgivende forsamling og vandt nok især herved digterens fortrolighed. De var begge stærke modstandere af latinskole, universitet og statskirke, ville kæmpe for større åndsfrihed i kirke og skole og betragtede folkets, først og fremmest bondestandens, oplysning som en livsopgave.

1850–62 var Høgsbro forstander for Rødding højskole, hvor han selv underviste i europæisk og dansk historie med hovedvægt på tiden efter 1780erne, i statistik og den danske statsforfatning. Han holdt stejlt på de sønderjyske bønders nationale og politiske vækkelse som skolens mål. Måske fordi man i hertugdømmerne manglede »den spore, der lå i kongerigets kommunale og politiske selvstyre og de der-

til knyttede valg«, var det svært at få befolkningen til at leve med i offentlige spørgsmål. Sin gerning som politisk-kulturel opdrager af bønderne, især gårdmændene, videreførte Høgsbro med bedre held efter at være flyttet til København gennem ugebladet Dansk Folketidende, som han redigerede og for en ikke ringe del selv skrev i årene 1865–83.

Høgsbro var folketingsmand for de kongerigske enklaver 1858–66 og derpå for Svendborg amts 5. kreds til sin død i 1902. Han sluttede sig i de første år til den ejderdanske bondeven *J. A. Hansens* klub, men søgte snart at hævde en grundtvigsk politisk retnings ligeberettigelse med *A. F. Tschernings* (senere *Geert Winthers*) og *J. A. Hansens* venstregrupper; det realiseredes med dannelsen af det nationale venstre i 1866. Høgsbro var også en af de drivende kræfter bag sammenslutningen af de fleste regeringsmodstandere i det forenede venstre fire år senere. Efter bruddet i 1878 mellem det radikale og det moderate venstre fulgte han den sidste fløj. – I en række artikler i Dansk Folketidende i 1880 og 1881 hævdede han, at den grundtvigske kulturopfattelse lige så vel som den brandesianske eller europæiske var udtryk for en realisme; den var blot dansk eller nordisk, knyttet til højskolen og den besiddende bondebefolkning. De fleste venstreorienterede partier i Europa var kristendomsfjendske og yderliggående i deres frihedskrav og fik tilslutning især fra bykredse. Høgsbro anså det for Nordens opgave at vise verden, at kristendom og folkelighed hørte sammen, og at der ad denne vej kunne ske en roligt fremadskridende udvikling. – Han stræbte gennem årene mod en praktisk, mæglende politik fjern fra alle yderligheder.¹

Det var naturligt for Høgsbro som højskoleforstander og teologisk kandidat, at hans politiske interesser fra begyndelsen samlede sig om kirke- og skolepolitiske emner. Man kan sikkert tillægge ham en meget stor del af æren for gennemførelsen af de to valgmenighedslove af 1868 og 1873 og loven om brugen af kirkerne af 1872, hvorved grundtvigianerne (og andre kirkelige mindretal) opnåede flere betydelige rettigheder. Hans opfattelse af hele det kirkelige samfund som en række menigheder, der frivilligt havde sluttet kreds om hver sin præst – med ophævelse af alle sogneskel til følge, vandt derimod ringe gehør. Kun med sådanne »virkelige« menigheder som grundlag ville han have støttet oprettelse af en særlig lovgivende kirkerepræsentation for folkekirkens anliggender. Som forholdene var, søgte han og de

andre grundtvigske politikere med held at bevare denne lovgivning hos rigsdagen – trods grundlovens ord om, at folkekirkens forfatning ordnes ved lov.

Opgaven i det følgende bliver at undersøge, hvorledes Høgsbro stillede sig til tidens konkrete skolespørgsmål – angående latinskolen, seminariets, folkehøjskolens og børneskolens ordning. Heraf skulle det fremgå, hvad der var Høgsbros principielle opfattelse af skolernes opgave i samfundet.

Rigsdagens indflydelse på skolevæsenet

Ligesom Høgsbro krævede, at rigsdagen opnåede medbestemmelsesret i kirkelige anliggender af principiel art, argumenterede han for, at rigsdagen fik øget indflydelse på undervisningsspørgsmål. Den måtte gennem love skabe rammerne om skolelivet og ikke overlade til ministeriet at fastlægge dem. Rigsdagen måtte påse, dels at samfundets, d. v. s. forældrenes og skatteydernes, interesser ikke blev tilsidesat for snævre, faglige synspunkter, dels at skoler og videnskabelige institutioner sikredes åndelig frihed og ikke fik et alt for ensrettet statsligt præg. Rigsdagen »skulle alene sørge for at sikre den frie, menneskelige Udvikling for Kunsten ligesaavel som for Religionen og Videnskaben«. ²

Høgsbro ønskede rigsdagens kontrol med statsudgifterne skærpet. Derfor efterlyste han årsberetninger samt bilag om embedsmænds lønninger og ansættelsestid fra seminarierne og flere andre anstalter under kirke- og undervisningsministeriet. Af samme årsag burde efter hans mening de særlige fonds inddrages i statskassen og tilskud fra disse midler optages på finansloven. ³ Høgsbro udtalte i 1869, at hvis tinget selv besad særlig sagkundskab på noget som helst felt, måtte det være i skolesager. ⁴

De lærde skoler

Selv om Høgsbro havde gennemgået latinskolen og senere fuldent en akademisk uddannelse, kom han tidlig i modsætning til den der dominerende klassiske dannelse. Han ville udjævne den åndelige kløft mellem almen og de dannede i samfundet. Under indtryk af krigen i hertugdømmerne skildrede Høgsbro i juli 1848 i et brev til vennen

J. L. Knudsen, senere hans medlærer på Rødding højskole, hvorledes han kunne ønske sig det danske undervisningsvæsen fuldstændig forandret:

»alt det fremmedartede og unaturlige burde udsondres og alt lægges an på at udvikle en ægte og ren dansk dannelse. Kendskab til modersmålet og dets fræmbringelser, naturen og historien, og især fædrelandets natur og historie, måtte være det, hvorpå det egentlig kom an. Den hele sprogundervisning burde bortfalde og kun sådanne sprog medtages, der vilde kaste et større lys over det danskes udvikling og nuværende bygning, såsom islandsk, ængelsk og svensk, men dette dog kun for dem, der måtte føle særegen lyst og kald til lærd beskæftigelse. For det store flertal vilde modersmålet alene være tilstrækkelig. – Vilde nogen lære latin, græsk, tysk, fransk eller lignende sprog måtte det være hans egen sag.«⁵

Over for sin forlovede angav Høgsbro som sit kald her i livet

»at bidrage til at den menige mand måtte få en sådan åndelig dannelse, at han var istand til at føre et sandt menneskeligt liv, . . . selv ydende sit bidrag til dets fremme både som enkeltmand og som medlem af folket. – Igjennem et århundrede har man arbejdet for at føre bondestanden til lige trin med de andre stænder i henseende til de borgerlige forhold. I åndelig henseende er endnu gjort såre lidet, en mængde herlige åndsevner gå endnu daglig til grunde uden at bære den frugt, de efter guds bestemmelse skulde. At afhjælpe dette bør være den kommende tids opgave, at kunne bidrage noget dertil måtte være noget af det bedste jeg kunde gjøre.«⁶

Han beklagede i en af sine første folketingstaler, at dannelsen i de lærde skoler alt for meget var præget af fremmede lande og folkeslag. Embedsmændene, der udgik fra disse skoler, skulle helst allerede i ungdommen indpodes kærlighed til fædrelandet. Året efter udtalte han som sin overbevisning, at dansk videnskab ikke ville lide noget virkeligt tab ved at blive frataget tilskud fra Sorø akademis midler, for at disse penge i stedet kunne anvendes til almueskolevæsenet!

»Naar den Kløft, der fortiden er mellem Lærde og Læge, efterhaanden bliver udjævnet ved en tilsvarende aandelig Oplysning blandt Folket, vil Videnskaben vinde ved en gjensidig Vexelvirkning med dette og tillige finde en Anerkjendelse, en Beskyttelse og Deeltagelse, som den fortiden hverken kan vente eller med Rette gjøre Fordring paa.«⁷

Finansudvalget havde i samlingen 1860/61 foreslået nedlæggelse af Metropolitanskolen i København. Fordi hele 40 % af latinskole-

eleverne havde deres hjem i skolebykommunerne, kunne man efter Høgsbros mening påligne disse i reglen store, rige kommuner en vis andel af de lærde skolers udgifter; de havde jo store fordele deraf, og således kunne man måske dække skolernes nuværende underskud uden igen at ty til Sorø akademis kapital. I januar 1864 fremsatte han samme tanke. Derimod kunne han ikke gå med til, som nogle medlemmer havde ønsket, at nedlægge alle statens latinskoler og fordele besparelserne derved mellem kommunale skoler. Heller ikke efter krigen, da staten måtte stramme budgettet, ville han støtte et krav om, at en række gamle statsinstitutioner straks ophævedes. Han optrådte her som mægleren. Han stod på bøndernes parti, men talte som historisk interesseret akademiker f. eks. arkivvæsenets sag.

Høgsbro kunne derimod tilslutte sig et ønske fremsat af flere landstingsmænd i forrige samling om, at de lavere klasser i de lærde skoler overgik til det kommunale skolevæsen. Foruden besparelser for staten gav han som begrundelse, at mange forældre kunne have deres sønner boende hjemme yderligere nogle år, og at disse ikke så tidligt skulle vælge levevej. Rigsdagen burde fremskynde en sådan reform ved at hindre ansættelse af flere faste embedsmænd ved latinskolerne i det kommende år.⁸

Ved 2. behandling af et udkast til lønningslov for embeds- og bestillingsmænd under kultusministeriet i januar 1870 bebrejdede Høgsbro regeringen, at den ikke havde foretaget sig andet end at sammenkalde enkelte kommissioner af skolefolk for at overveje en omlægning af det lærde skolevæsen, uagtet det var en udbredt opfattelse, at en sådan ændring var påkrævet. Sammen med 35 andre folketingsmænd havde han derfor stillet et primært ændringsforslag til dette lovudkast om nedlæggelse af de fire nederste klasser i latinskolerne, totalt ophør af de fire skoler i København, Hillerød, Randers og Horsens og indskrænkning af de kgl. udnævnte og pensionsberettigede læreres antal til en rektor og to lærere ved hver af de otte andre lærde skoler. De derved frigjorte statsmidler skulle i stedet kunne anvendes som tilskud til kommunale og private skoler, der gav en højere almen dannelse, helst i et sådant omfang, at eleverne kunne bestå adgangsprøven ved latinskolerne. – Ifald dette forslag blev forkastet i rigsdagen, skulle ifølge de 36 folketingsmedlemmers subsidiære ændringsforslag ingen lærer kunne fastansættes ved nogen af de fire nævnte

skoler og de kgl. udnævnte læreres antal ved de andre skoler begrænses som ovenfor, indtil en nyordning af de lærde skolars forhold var gennemført.⁹

Det derpå nedsatte folketingsudvalg med Høgsbro som formand begrænsede i sin betænkning forslaget til nedlæggelse af de to lærde skoler i København og Randers. Kravet motiveredes med, at tilstrømningen af elever til lærd uddannelse var større end behovet, og at de ret betydelige statsmidler henlagt til latinskolerens opretholdelse normalt ikke kunne dække de årlige udgifter uden at tære på formuen eller modtage nye tilskud udefra. – I et forslag til beslutning havde alle elleve udvalgsmedlemmer forinden opfordret kultusministeren til at fremsætte et udkast til lov om de lærde skoler efter følgende retningslinjer: 1) Den almindelige forberedende undervisning skulle udskydes, så at de lærde skoler kun omfattede fire et-årige klasser (mod hidtil seks et-årige klasser og en to-årig 7. klasse), 2) de lærde skolars undervisning skulle ordnes efter en tredelt plan, således at man i nogle skoler lagde særlig vægt på klassisk-sproglig, i andre på historisk og nordisk-sproglig og i atter andre på matematisk-naturvidenskabelig uddannelse, og 3) studentereksaminer skulle indrettes svarende til de tre studieretninger og på ny afholdes ved universitetet.¹⁰

Målet måtte ifølge Høgsbro være

»deels dette, at aabne Øiet for den praktiske Iagttagelse af hele Naturlivet, for den stringente Nødvendighedslov, som derigjennem kommer tilsyne, og deels dette, at vække Sandsen for Ordet og det Udtryk for Tanken, som derigjennem kommer frem saavel i Modersmaalet som i fremmede Sprog. Men der er dog endnu en meget stor og vigtig Side tilbage, en Side, som hidtil er i overordentlig Grad forsømt, og det er at vække Sandsen for det virkelige Menneskeliv, som det har udviklet sig fra Slægt til Slægt, at vække Sandsen for Følelsen og Villien, som de give sig Udtryk i Menneskets Handlinger, for det hele aandelige Frihedsliv. Det maa vække og styrke Characteren. . . .«

Der burde indføres en mere livsnær undervisning, med mindre vægt på de klassiske sprog græsk og latin; i stedet skulle man bibringe eleverne viden om kultur- og samfundshistoriske forhold, især om spørgsmål, der stod i nært forhold til samtidige og hjemlige problemer.

Han gik derfor ind for at indføre ikke blot som foreslået af regeringen en matematisk-naturvidenskabelig linje, men også en historisk og nordisk-sproglig linje. Om den sidste sagde han, at det sproglige for ham kun var at opfatte som et tillæg til historie- og samfundsunder-

visningen; han fremhævede det opdragende og personlighedsudviklende heri. Ligesom danskerne havde vist vej ved at oprette folkehøjskoler og gennemføre en kirkelig frihedslovgivning, således mente han, at virkeliggørelsen af en tredelt skoleordning kunne tjene regering og rigsdag til ære og »støtte vort lille Folks selvstændige Tilværelse imellem de store.«

Linjedelingen skulle gennemføres helt. Hver statsskole burde kun give undervisning i en bestemt linjes fag. Hvis undervisningen, som foreslået i lovudkastet, skulle meddeles sideløbende på to retninger, kunne klassiskdannede lærere, når de underviste på den nye linje, begrænse lovændringernes betydning. I stedet for de fire nederste klasser i de lærde skoler kunne der over hele landet oprettes helt selvstændige mellemskoler, fælles for elever, der ville fortsætte i latinskolen (gymnasiet), og dem, der ville gå den praktiske vej. Kommuner og private kunne sagtens påtage sig at skaffe ti- til fjorten-årige elever den uddannelse, man hidtil havde anset det for statens opgave at give og bækoste. Staten kunne til gengæld yde økonomisk bistand til skolevæsenet i de mindre provinsbyer, hvoraf flere tidligere havde haft latinskoler. Ved at gøre mellemskolerne uafhængige af de lærde skoler ønskede man at fremhæve, at undervisningen der skulle give almen- dannelse – uden direkte at være en forberedelse til gymnasiet.

Regeringsforslaget ville nedlægge den særlige adgangseksamen ved universitetet for privatister. Høgsbro ønskede tværtimod, at en kommission ved universitetet, ikke som før 1850 universitetslærerne som sådanne, overtog eksamination og bedømmelse af alle studenter. Man ville derved sikre en mere retfærdig eksamen uden skel mellem privatister og latinskoleelever.¹¹

I folketingsudvalgets betænkning den 6. februar 1871 foreslog flertallet, bl. a. C. Berg, Frede Bojsen og Høgsbro, at nedlægge skolerne i København og Randers samt de fire yngste klasser i de andre, medens mindretallet alene ville lade de to nederste klassetrin bortfalde. Flertallet ville indføre den historiske og nordisk-sproglige linje ved Sorø akademi og Århus lærde skole, den matematisk-naturvidenskabelige i Roskilde og Viborg og indtil videre lade den klassisk-sproglige retning fortsætte ved de øvrige latinskoler. Krav til optagelsesprøve i skolernes nederste klasse og til adgangseksamen ved universitetet samt bestemmelse om, hvilke fag der skulle undervises i på de tre linjer, ønskede flertallet anført i selve loven.¹²

Udvalgsflertallet ville blot, fremhævede Høgsbro under 2. behandling, i to af statsskolerne indføre en dannelse bygget på dansk sprog og litteratur og fædrelandshistorie gennem tiderne. Disse skoler ville forene fremmed og nordisk dannelse på en sund og naturlig måde ved at give engelsk og latin hver for sig lige så mange timer som nordisk, d. v. s. oldnordisk og svensk, et støttefag til dansk. Høgsbro fastslog, at lovgivningsmagten ved at optage eksamenskrav i loven måtte sikre sig, at »den almenhøiere Dannelse, som gives i et Land, er i Overensstemmelse med den Folkeaaend, som besjæler Folket«.

Udvalgsflertallet ville endvidere fremme privat og kommunal skolevirksomhed ved at fjerne konkurrencen fra de fire nederste latinskoleklasser, medens modstanderne af denne løsning var vante til at mene, »at Alt, hvad der skal du Noget, nødvendigvis maa være Statsanstalter«.¹³

Landstinget fulgte imidlertid ministerens og folketingsudvalgets mindretals forslag: Den i folketinget vedtagne nedlæggelse af to latinskoler og af de fire laveste klasser i øvrigt blev ændret til udskydelse af kun to klasser; at statsskolerne hver kun skulle rumme en enkelt linje, og at adgangseksamen skulle bibeholdes ved universitetet for privatister, blev forkastet; endelig havde landstinget genoptaget ministerens forslag om blot to studieretninger ved at udelade den historiske og nordisk-sproglige linje.¹⁴

Folketingets udvalgsflertal henstillede derpå til tinget at udskyde sagens videre behandling til næste samling med en dagsorden, fordi et fællesudvalg næppe kunne forene de ret afvigende opfattelser, og fordi yderligere overvejelse af denne vigtige sag var ønskelig. Skulle dagsordenen blive forkastet, ville bl. a. Berg, Bojsen og Høgsbro atter stille ændringsforslag: to latinskoler og de fire yngste klasser skulle nedlægges; studentereksamen afholdt af skolerne måtte ikke længere give adgang til universitetet, hvor en kommission skulle underkaste studenterne en ny prøve; der skulle fortsat være adgangseksamen ved universitetet for privatister. Vigtigst var dog, at ønsket om den historiske og nordisk-sproglige linje var frafaldet – med det forbehold, at skolen i Sorø senere ved en særlig lov omdannedes til denne retning.¹⁵

Selv om Høgsbro henstillede, at man stemte for dagsordenen, faldt nu en række venstremænd fra. Den forkastedes ligesom alle de ændringsforslag, Høgsbro var med til at stille, og loven var dermed gennemført i den af landstinget vedtagne form.¹⁶

Kultusminister *Jakob Scavenius* fremsatte i januar 1882 et nyt lovforslag om undervisningen i de lærde skoler. Det ville genoprette de to i 1871 nedlagte klasser, ophæve den da gennemførte deling i to linjer og til gengæld oprette en treårig afdeling ved latinskolerne, hvorigen- nem begavede realister kunne få adgang til universitetet.¹⁷ Folketings- udvalget kunne ikke enes om at afgive nogen betænkning. I maj, få dage før samlingens slutning, anmeldte først fire udvalgsmedlemmer, bl. a. *Edvard Brandes* og den nationalliberale realskolebestyrer *C. C. Brix*, og derpå syv andre i udvalget, bl. a. *Høgsbro* og hans svigersøn *Harald Holm*, to selvstændige lovforslag om nogle ændringer i og tillæg til 1871-loven.

Disse to forslag var af omtrent samme indhold. De krævede fransk- prøven ved optagelse i de lærde skolers yngste klasse fjernet. Til afgangseksamen skulle den sproglige linje aflægge skriftlig og mundtlig prøve i matematik og den matematisk-naturvidenskabelige retning mundtlig prøve i latin, for begge linjer i et omfang svarende til de daværende afsluttende prøver efter 4. klasse. På dette punkt var man imødekommende over for ministerens forslag. Til gengæld skulle en prøve i dansk sprog- og litteraturhistorie, belyst ved nogle udvalgte litterære tekster, erstatte prøven i oldnordisk, og afgangsprøver i engelsk eller tysk skulle helt bortfalde. Medens *Brandes* m. fl. ville afskaffe oversættelse til fransk for sproglige studenter, præciserede *Høgsbro* m. fl., at der hverken ved årsprøver eller afgangseksamen måtte kræves oversættelse fra dansk til noget som helst fremmedsprog, latin inklusive. Sidstnævnte forslag ville desuden erstatte sproglig linjes prøve i græsk sprog med en mundtlig eksamen i den græske oldtids gudelære, litteratur og samfundsforhold, belyst ved oversatte uddrag af græske forfatters værker. Det første forslag ville genindføre ad- gangseksamen ved universitetet for privatister, hvorimod *Høgsbro* og hans medforslagsstillere også ville kræve den af latinskoleelever.¹⁸

Høgsbro nærede betænkelighed ved at flytte de endelige prøver i matematik på den sproglige og i latin på den matematiske linje fra 4. klasses hovedeksamen til afgangseksamen. Han var gået med dertil som en nødløsning imod de ovenfor skitserede lettelser i eksamens- kravene. Ministerens forslag betegnede han som et skridt henimod »en Enhedsskole med Latin som Grundlag fra det 10de til det 18de Aar«; det ville være en ulykke at gennemføre det. *Høgsbro* ønskede først en begyndende »boglig« specialisering fra konfirmationsalderen. – Han

bemærkede, at ordningen af det lærde skolevæsen var i den sørgeligste tilstand, så længe lovgivningsmagten intet herredømme havde derover. Kultusministeren afgjorde det hele. Latinsk stil, som Høgsbro havde troet var afskaffet ved 1871-loven, var blevet genindført ad bagvejen ved en anordning af 5. august samme år. Da Scavenius ikke kunne få genoprettet en 8-årig latinskole i 1882, rådede han bod derpå ved en ny anordning: Private forberedelsesskoler svarende til de nedlagte klasser knyttedes nøje sammen med de lærde skoler, idet elever derfra fik fortrinsret til optagelse i latinskolen på visse betingelser.¹⁹

Vedrørende latinskolen var Høgsbros politik således domineret af ønsket om en højere dannelse »i overensstemmelse med den folkeånd, som besjæler folket« og af kravet om ligestilling mellem privatiser og ordinære latinskoleelever. Men de praktiske resultater blev unægtelig ikke store.

Statsseminarier eller private institutter?

Også statens seminarier havde en ivrig modstander i Høgsbro – ligesom i mangan anden venstremand. I december 1859 udtalte han i folketinget, at deres antal, der allerede var indskrænket til fem, burde nedsættes til et. (A. F. Tscherning ville slet intet have, men så vidt ville Høgsbro dog ikke gå.) Kultusminister *V. A. Borgen* syntes ikke helt uvillig til at overveje denne tanke. Høgsbro kunne dog ikke billige, at Borgen i så fald ville placere det sidste statsseminarium ved hovedstaden.²⁰

To år senere ytrede Høgsbro, at det var meget svært at afgøre, om de statsdrevne seminarier kunne undværes, så længe staten hindrede fri konkurrence ved at beskytte dem imod de private. – Det var i 1857 blevet lovbestemt, at en såkaldt almindelig skolelærereksamen skulle afholdes hvert år mindst et sted i landet ved en særlig kommission. Den gav samme rettigheder som afgangseksamen ved statsseminarierne, hvis lærere fortsat skulle eksaminere deres egne elever. At de, der aflagde almindelig lærereksamen, ikke kendte deres eksaminatorer, gav modstanderne af statsseminarierne hovedskylden for den store dumpeprocent og de lave karakterer ved den nye eksamensform. – Høgsbro forlangte da, at den særlige eksamenskommission også skulle eksaminere og bedømme statsseminarieeleverne, så karakter-

givningen kunne blive så retfærdig og ensartet som muligt. Han kunne ikke godtage kultusminister *D. G. Monrads* indvending, at en sådan ordning ville gå stik imod princippet fra 1850 om flytningen af studentereksamen fra universitetet til de lærde skoler. (Som nævnt gik Høgsbro senere ind for en adgangseksamen ved universitetet afholdt af en kommission, fælles for privat forberedte og latinskoleelever.) Som ved senere debatter om det ønskelige i at opretholde statsseminarier nævntes Blaagaards seminarium i København (oprettet i 1859 af Jeppe Tang, tidl. lærer ved Grundtvigs højskole) som et eksempel på de private institutters fortrinlighed.²¹

Efter krigen i 1864 måtte staten spare. Det blev efter Høgsbros mening stadig klarere, at statsseminarierne, der anvendte ca. 50.000 rd. om året, var aldeles overflødige! De havde haft deres eksistensberettigelse i århundredets begyndelse, da det havde været vanskeligt at få unge mænd til at vælge den dårligt lønnede skolelærergerning og skaffe dem den fornødne uddannelse ad privat vej. Nu da seminarister strømmede til, og private institutter var oprettet, burde rigsdagen overveje en grundig omordning af seminarievæsenet, så at de 50.000 rd. blev bedre anvendt. Høgsbro deltog derfor i finansudvalgets mindretalsforslag om at standse de årlige kapitaloverførsler fra Sorø akademis midler til seminariefonden. Først når denne blev opbrugt i løbet af 10–15 år, ville spørgsmålet om statsseminariernes nedlæggelse blive aktuelt, sagde han. Da man indvendte, at de private seminarier ikke med sikkerhed kunne give eleverne så god en uddannelse som de statsdrevne, udtalte han, at de dygtigste elever nu kom på statsseminarierne, fordi opholdsudgifterne her var små og stipendierne store. Men han mente, at statsstøtte til eleverne bedre kunne fordeles og de unge mænd udvikles »hensigtsmæssigere« på private institutter. Selv om disse statsanstalter blev nedlagt, ville han ikke unddrage ubemidlede vordende lærere statshjælp. Man kunne imidlertid få en pålidelig dom om de offentlige seminarier i sammenligning med de private, hvis kultusministeren indførte eksamenskommissioner fælles for privatister og statsseminariernes elever.²² Bevillingen af tilskuddet til seminariefonden blev forkastet ved 2., men genoptaget og vedtaget ved 3. behandling.

Skoleinspektør *Frederik Frølund* indbragte i december 1866 et forslag i folketinget om en forandret ordning af skolelærereksamen, der efter en hel del ændringer i begge ting blev vedtaget og stadfæstet den

25. juli 1867. Lærereksamen blev fælles for privat forberedte og statsseminarieelever; den skulle afholdes hvert år i København, Odense og Århus af en kommission på 9–12 mand, udnævnt af kultusministeren. Høgsbro stemte for loven, som efter hans skøn var et stort fremskridt. Lighedstanken i Frølund's forslag var bevaret, selv om fuld ligestilling for statens og de private seminarier ikke tilvejebragtes, idet de første vedblev at have en række økonomiske fordele.²³

Dermed var et af det grundtvigske venstres vigtige krav opfyldt. Det afholdt dog ikke Høgsbro fra til det tidligere nævnte udkast til lønningslov for embeds- og bestillingsmænd under kultusministeriet i januar 1870 sammen med 35 andre folketingsmedlemmer også at stille ændringsforslag om nedlæggelse af tre af de fem statsseminarier (i Jonstrup, Ranum og Lyngby ved Grenå) fra august 1872 – og subsidiært forslag om, at ingen lærere måtte fastansættes der, før det ved lov var vedtaget, hvilke seminarier der skulle ophøre. Sagen blev henvist til et udvalg under Høgsbros formandskab, og i betænkningen blev kravet nedsat til, at enten Lyngby eller Ranum seminarium skulle nedlægges.²⁴

Da lønningslovudkastet drøftedes i den næste samling, fremsatte en del af det nye folketingsudvalg igen forslag om ophævelse af det ene seminarium. Høgsbro var gået med dertil i håb om i det mindste at opnå så meget, selv om han ud fra liberalistisk tankegang helst havde set flere eller måske alle statsseminarier nedlagte. Han mente, at der eventuelt burde bevares et eller to af dem udelukkende for fattige, begavede unge; men staten kunne da udmærket støtte disse elever på private anstalter. Den fælles eksamenskommission havde vist, at der udgik flere med høje karakterer fra statsseminarierne end fra de private; men det var ikke bevist, at statsseminariernes elever ikke havde kunnet nå samme standpunkt ved undervisning i disse institutter. Medvirkende til den høje dumpeprocent blandt privat forberedte var, at ingen kunne hindre umodne eller dårligt forberedte unge, herunder sådanne, som var blevet bortvist fra statsseminarierne, i at indstille sig til eksamen. Det måtte imidlertid være staten uvedkommende, hvorledes skolelærere fik deres uddannelse. Den havde gennem kommissionen tilstrækkelig kontrol med, at eleverne opfyldte de stillede krav. Forslaget om et jysk seminariums nedlæggelse blev genfremsat af bl. a. Berg, Bojsen, Frølund og Høgsbro ved sagens eneste behandling, men forkastedes da. Men lønningsloven af 25. marts 1871 havde kun nor-

meret lønninger for stillinger ved Jonstrup, Skårup og to af de jyske seminarier.²⁵

Kultusminister *Hall* forelagde derfor i oktober 1871 lovforslag om Lyngby statsseminariums ophør ved udgangen af skoleåret 1873/74. Han indrømmede, at man nok uden væsentlig skade kunne nedlægge det ene jyske seminarium, da der i en årrække havde været ret få elever ved Ranum og Lyngby. Høgsbro ønskede Lyngby seminarium nedlagt straks efter lovens stadfæstelse og eleverne flyttet til andre seminarier. Han udtalte sig imod to andre udvalgsmedlemmers ændringsforslag om i stedet at nedlægge Ranum seminarium, fordi det havde færre elever og dårlige bygninger. De fra naturens hånd fattigere udstyrede nørre- og vestjyske egne havde mere behov for statens bistand gennem oprettholdelse af et seminarium end det mere velstående Midt- og Østjylland. Han nævnte, at udvalget havde begrænset sig til for tiden kun at foreslå ét statsseminariums ophør, selv om Bergs tale om at bevare Jelling statsseminarium som det eneste i Jylland var udtryk for flere medlemmers mening. Lyngby seminarium blev ophævet ved loven af 9. marts 1872.²⁶

På seminarieområdet var Høgsbro især optaget af ønsket om at sikre de private seminarier over for statsseminarierne. 1867-loven, der oprettede en lærereksamen fælles for privat forberedte og elever fra statens seminarier, var en sejr for hans synspunkter.

Bonkehøjskolerne

Statstilskuddet fra Sorø akademis midler til bondehøjskolerne var fra finansåret 1857/58 blev forhøjet til 10.000 rd. Da gårdfæster *H. C. Johansen* under finanslovsdebatten i januar 1860 foreslog at forhøje dette beløb til 11.000 rd., udtalte Høgsbro sig herfor; staten burde ved sin støtte til skolerne bidrage til at nedsætte betalingen for et højskoleophold. Han foreslog samtidig, at tilskuddet bevilgedes på en anden måde end gennem amtsskolefondene, der bestyredes af amtskoledirektioner med amtmanden og alle amtsråds kredensens provster som medlemmer. Hovedindflydelsen lå hos provsterne, som gennemgående søgte at gøre indgreb i højskolerne undervisningsplan og -måde. I stedet for at bevare amtsskoledirektionerne som mellemed mellem staten og højskolerne ville Høgsbro have gennemført faste regler for tildelingen af statsstøtte. Hvis tilsyn var nødvendigt, ville han

foretrække et stedligt tilsyn af nogle pålidelige og tilstrækkelig velvillige personer. Han havde allerede foreslået et sådant tilsyn for højskolerne ved et møde på Christen Kolds højskole i Dalby i august 1859. Provsternes krav om modenhedsprøver og eksaminer på højskolerne som betingelse for tilskud skulle derved afvises.²⁷

Forhøjelsen til 11.000 rd. blev vedtaget uden besvær denne gang, og i den følgende folketingsssamling gik et mindretalsforslag af Høgsbro om atter at øge tilskuddet med tusinde rd. til 11.000 rd. igennem i tinget med overvældende stort flertal trods modstand fra kultusminister Monrad og finansudvalgets flertal, især Tscherning. Høgsbro erklærede, at han ikke dermed anerkendte, at støtten var blevet rigtigt fordelt i det forløbne år. Den var tillagt højskolerne og ikke enkelte lærere ved disse; de 1.800 rd., der var gået til videreuddannelse af højskolelærere på N. J. Fjords kursus på Landbohøjskolen, burde være blevet taget fra en anden post på finansloven. Han advarede til slut den ærede minister imod at bygge på den opfattelse, autoriteterne, d. v. s. provsterne i amtsskoledirektionerne, dannede sig om højskolerens betydning; han måtte hellere høre efter befolkningens almindelige mening om dem.²⁸

Høgsbro udtalte i januar 1865, at pengene burde ydes højskolerne ikke alene efter elevtal, men også under hensyntagen til undervisningens beskaffenhed. Da amtsskoledirektionernes bedømmelse ofte afveg fra den jævne befolknings, måtte man dog tage særligt hensyn til elevtallet som udsagn om den enkelte højskoles folkeyndest. Han anså endnu i december 1868 fordelingen af statstilskuddet for utilfredsstillende. Hjælpen burde stå i ligefremt forhold til befolkningens bidrag til de bestemte skoler; men da dette vanskeligt kunne måles, fordi det bestod i pengegaver, fripladser eller betaling for bestemte elevers ophold, foreslog han indførelse af et velvilligt *statstilsyn*. Et sådant blev indført i 1876, da dr. *Mathias Steenstrup* udnævntes til tilsynsførende.

Et samtidigt forslag om et statstilskud på 6.600 rd. til fripladser for fattige, begavede højskoleelever gik Høgsbro med til som et forsøg for et år; det gennemførtes også trods modstand fra højre, mellem-partiet og bjørnbakkerne (Geert Winthers gruppe). Da to folketingsmænd året efter ønskede dette beløb udvidet til 11.000 rd., opfordrede kultusminister *E. E. Rosenørn* dem til at trække forslaget tilbage; man måtte først konstatere det nyttige i bevillingen af den mindre sum. Høgsbro billigede, at forhøjelsen blev frafaldet. Han kunne tilslutte sig

en henstilling til ministeren om at lade en del af statsstøtten komme pigehøjskoler til gode og takkede ministeren for et sådant tilsagn.²⁹

Om højskoleundervisningens mål udtalte Høgsbro sig flere gange under finanslovsdrøftelserne. I efteråret 1861 henviste han til den kgl. resolution af 31. december 1847, der havde villet oprette en »real-højskole« på Sorø akademi, delvis efter Grundtvigs kongstanke om en højskole for folkelig videnskabelighed og statsborgerlig uddannelse fra 1830erne. Høgsbro anførte, at nogle dengang havde set det gavnlige i, at menigmand af borger- eller bondestand et sted kunne få udførlig oplysning om

»sit Fædreland og Modersmaal, dets Literatur, dets Natur, Historie, borgerlige Lovgivning, Forfatning og Forvaltning, om almindelig Statslære, Statshuusholdningslære og saa mange andre Fag, som man baade før og nu, uden Grund og til stor Skade, vedbliver at forbeholde den studerende Ungdom.«

Den frie grundlov og udstrakte valgret måtte vel gøre en sådan »folkelig Højskole« meget ønskelig; alligevel havde Monrad og Madvig, folkestyrets to første kultusministre, skrinlagt denne plan. Akademiets midler var i stedet blevet spredt til en mængde formål; men meget små summer var blevet anvendt til åndelig udvikling af den halvvoxne borger- og bondebefolkning – bortset fra til statsseminarier, der i Høgsbros øjne endnu blot var kirkeskoler.

Da højskolerne i december i 1868 udsattes for ret stærke angreb fra den nationalliberale realskolebestyrer Brix og venstremændene Geert Winther og Søren Kjær, forsvarede Høgsbro dem. Det var en stor vildfarelse hos mange af højskolernes modstandere, at de blot var en fortsættelse af almueskolen. Højskoleelever stillede helt andre fordringer til undervisningen end børn. Han fremhævede ungdommens store betydning for den menneskelige udvikling. Folkehøjskolerne måtte lære de unge at blive selvstændige og ansvarsbevidste mere end at bibringe dem flere kundskaber og færdigheder; det sidste måtte aldrig blive hovedformålet! Højskolen byggede modsat almueskolen på elevernes frivillige deltagelse i undervisningen. Høgsbro indrømmede, at han tidligere havde tænkt sig ganske få højskoler, af et større tilsnit end de nuværende, selv om disse dog i reglen var mere end egnsskoler. Bondebefolkning og regering havde imidlertid foretrukket flere mindre skoler, med færre fag og kortere kursus. Heri havde han set et bevis for, at almuen måtte nå et højere udviklingstrin, før den kunne få den

tilsigtede gavn af enkelte videregående skoler. Folkehøjskolerne havde aldrig været statsanstalter, men var blevet igangsat af private kræfter. Man kunne måske bebrejde regeringen, at den ikke havde prøvet at indpasse dem som et fuldt berettiget led i den offentlige undervisningsordning.³⁰

Almueskolevæsenet

Under 1. behandling af finanslovsforslaget for 1860/61 bemærkede Høgsbro, at »det folkelige Oplysningsvæsen« ville komme til at stille større fordringer til Sorø akademis stiftelse. Medens efter hans beregninger det videnskabelige oplysningsvæsen modtog omkring ½ million rd. årlig fra de særlige fonds, tildeltes der kun det folkelige 60–70.000 rd. Fordi kommunerne i de senere år havde haft stærkt øgede udgifter til udvikling af almueskolevæsenet, ville det sikkert være rigtigt at skaffe yderligere penge dertil fra disse fonds. Om stats og kommunes forhold til almueskolevæsenet ytrede han:

». . . skal vort Almue-Skolevæsen faae en tilstrækkelig sund, kraftig og virkelig fri Udvikling, er det nødvendigt, at Communerne maae have en større Raadighed over det, end de for Tiden have, da det jo altfor meget er i Kirkens Haand, og at der maa være særegne [communale] Tilsynsmænd for dem.«³¹

En stilling som departementschef og overdirektør for borger- og almueskolevæsenet, hvorunder også seminarier og overtilsyn med folkehøjskoler kom til at henhøre, var blevet oprettet i 1855. Overskole-direktør var D. G. Monrad indtil hans udnævnelse til minister fire år senere. Efter hans efterfølger stiftsprovst K. H. Withs død i 1865 blev posten ikke besat på grund af folketingsflertallets modstand imod den. Høgsbro karakteriserede embedet som midtpunktet i skolevæsenets centralisation og den største hæmsko for fri udvikling i skolen, et middel til at lægge de små friskoler under statens skolevæsen. Høgsbro ville tværtimod fremme kommunernes og forældrenes selvstændighed i skolespørgsmål. Han håbede, at det synspunkt ville vinde fremgang, at staten kun skulle træde til med økonomisk støtte, tilsyn og opmuntring – uden derfor at dirigere eller udøve tvang, hvor man ikke ved private (eller kommunale) midler kunne nå, hvad der var ønskeligt eller nødvendigt.³²

Efter 1864 hævdede der sig stadig flere røster for at få gennemført en lov om almueskolevæsenet. Ønsket om at få nedsat en parlamentarisk kommission til at overveje denne sag blev dog ikke opfyldt. Da lærer *A. M. Povlsen* i folketinget stillede en forespørgsel om borger- og almueskolevæsenet, gengav kultusminister Hall den 25. januar 1872 hovedtrækkene af et lovforslag derom, som han ville fremsætte i den følgende samling. Hall meddelte, at det måtte kunne indskrænke sig til visse ændringer i bestemmelserne om skolegang, undervisning, bestyrelse og tilsyn. På landet burde de ældre børn gå i skole hver dag om vinteren, de små om sommeren og begge hold desuden et par dage i det andet halvår. Han ville foreslå dannet frivillige fortsættelsesskoler ved nogle af de lokale lærere tre aftener om ugen i vinterhalvåret. Bispernes tilsyn med skolerne skulle fremtidig alene omfatte religionsundervisningen, der måtte indskrænkes til bibelhistorie og Luthers katekismus og ellers måtte henlægges til konfirmandforberedelsen. Han ville indføre 7–9 skoleinspektører som tilsynsførende med undervisningen i øvrigt, så at skoledirektionerne kun skulle tage sig af skolernes økonomi. Han ville bevare mulksystemet for ulovlige forsømmelser; bøderne skulle gå til fattige forældre, så at de lettere kunne holde deres børn i skole.

Høgsbro gik en uge senere i sit ugeblad *Dansk Folketidende* skarpt imod Halls skitseforslag. Han var modstander af, at stat og kirke skulle dirigere skolevæsenet, og ønskede det derimod udviklet i friskolevenlig retning med større myndighed for forældre og kommuner. De foreslåede skoleinspektører – eller »Skolebiskopper«, som Høgsbro kaldte dem – ville kun bidrage til at styrke centralisationen.³³

Hall forelagde sit forslag i december. Dets 1. behandling i folketinget, som varede hele fem dage, blev indledt den 9. januar 1873 med et voldsomt angreb af den politiske løsgænger *N. J. Termansen*, »Danmarks lærdeste bonde«; senere fulgte breidsider fra bl. a. *Frede Bojsen* og Høgsbro. De grundtvigske politikere fik tilslutning af *J. A. Hansen* og aristokraten *Louis Holstein-Ledreborg*. Sidstnævnte, der i 1875 sluttede sig til det forenede venstre, ville som katolik udelukke al religionsundervisning af skolen.³⁴

Den 7. januar havde Høgsbro i det forenede venstres bestyrelse rådet til at nægte forslaget overgang til 2. behandling, evt. ved en dagsorden. Det almindelige partimøde næste dag vedtog dette samt at nedsætte et privat udvalg til »at formulere venstres betragtning af sko-

lesagen«. Hertil valgtes J. A. Hansen, Berg, Høgsbro og tre andre folketingsmænd. – Hall fremførte i folketinget, at Danmark havde større frihed for privatskoler end noget andet land, og advarede oppositionen imod at stille overdrevne frihedskrav, da de ville være til skade for fattigfolks børn. Han lod senere forstå, at tinget ville blive opløst, hvis det nægtede forslaget overgang til 2. behandling. Da fandt Høgsbro på en udvej. I et partimøde foreslog han at afbryde *første* behandling og henvise sagen til et udvalg, hvilket enstemmigt vedtoges. Denne fremgangsmåde havde flertallet bag sig i folketinget, og et 15 mands udvalg blev nedsat.³⁵

For det oppositionelle udvalgsflertal, bl. a. Holstein-Ledreborg og de seks medlemmer i venstres private udvalg, måtte princippet i loven af 2. maj 1855 om, at forældre havde ret og pligt til selv at sørge for deres børns undervisning hjemme eller i »koldske« friskoler, når de ikke sendtes i den offentlige skole, være grundlaget for en videreudvikling af almueskolen. Den offentlige skole skulle blot være et tilbud til forældre, der ikke ville eller kunne påtage sig deres børns undervisning. Statens undervisningstvang skulle kun have til formål, at alle børn erhvervede i hvert fald et vist lavmål af kundskaber. Minimumskravene til børn i 10 og 14 års alderen måtte anføres i loven, og børn, der ved en prøve for særlige tilsynsmænd ikke opfyldte kravene, skulle tvangsundervises. Offentlige skoler kunne ophæves, når privatskoler i kommunerne var tilfredsstillende. Lærerebeder skulle besættes ved et udvalg af skolekredsens forældre. Lærerlønningerne skulle omfatte bolig, brændsel, en jordlod, alderstillæg og »flydende skolepenge«; kommunekasserne skulle udbetale 4 rd. for hvert barn under 10 år og 8 rd. for den ældre elev, som havde bestået lavmålsprøverne. Når børnene undervistes hjemme, skulle pengene tilfalde forældrene. Gejstligt tilsyn skulle bortfalde undtagen i religion. Skoledirektionerne skulle afløses af skoleråd valgt ved indirekte valg i kommunerne; heri skulle amtmand og tilsynsmand være medlemmer uden stemmeret. – Mindretalsforslaget ville opretholde den bestående ordning med visse af ministeren foreslåede forandringer, bl. a. ansættelse af skoleinspektører.³⁶ Hall fremsatte sit forslag uændret i landstinget i efteråret 1873. Dets udvalgsflertal sympatiserede med forslaget, men ville dog på enkelte punkter komme oppositionen imøde.

De senere behandlinger af sagen i 1870'erne prægedes naturligvis af modsætningen mellem de to skoleopfattelser. Det grundtvigske fri-

skoleideal var en ordning med hovedvægten på forældrenes handlefrihed under ansvar og kommunernes selvstændighed i skoleanliggender, medens det »officielle« standpunkt var, at det måtte være en statsopgave at bevare og videreudvikle det offentlige skolevæsen samt at tjene børnenes tarv over for vrangvillige forældre og husbonder, der foretrak at udnytte børnenes arbejdskraft fremfor at sende dem i skole oftere, end de fandt strengt nødvendigt. De voksende partimodsætninger skulle yderligere hindre en tiltrængt lovgivning om borger- og almueskolevæsenet.

Kultusminister *J. C. H. Fischer* fremsatte i efteråret 1877 det Hall'ske udkast med visse ændringer i landstinget. Det nåede til 1. behandling i folketinget i februar 1878 og indbragtes atter her om efteråret. Høgsbro fandt det imidlertid ørkesløst at drøfte forslaget på ny, da anskelserne næppe havde ændret sig siden 1873. På hans opfordring blev 1. behandling begge gange forkortet og forslaget sendt i udvalg, uden at der kom nogen betænkning ud af det. Høgsbro talte ikke i tinget ved den tredje og fjerde drøftelse af forslaget i februar og november 1879. Han blev medlem af de nedsatte udvalg, men fastholdt stort set sit oprindelige standpunkt.³⁷

Konklusion

Af de foregående sideres beskrivelse fremgår det, at Høgsbros stilling til de forskellige politiske skolesager i høj grad var principielt bestemt. Hans stilling til dansk skolepolitik i hans 24 første folketingsår må ses på baggrund af hans »grundtvigske« folkelig-nationale kulturopfattelse og hans principielt liberalistiske indstilling. Han ville have indført en dansk eller nordisk dannelse og havde nok håbet på, at når først den historiske og nordisk-sproglige linje var optaget i gymnasiet, ville den snart udkonkurrere de to andre. Grundtvigianerne ønskede, at der skete en indskrænkning af latinskolernes eksamensterperi og overbebyrdelse af eleverne. Personlighedsudviklende undervisning, som den kendtes fra folkehøjskolerne, var at foretrække fremfor indlæring af huskestof.

Den enkelte dansker skulle nå til på en gang at føle sig som et selvstændigt, ansvarligt individ og som delagtig i et nationalt fællesskab, hvad enten han var embedsmand eller bonde. Den åndelige kløft mellem samfundsborgerne måtte nedbrydes ved, at menigmand erhvervede

bedre oplysning, og de begavede, de dannede og de formuende vandt forståelse for dårligere stillede landsmænd. Undervisningen i børneskolen burde være fælles for alle indtil omkring konfirmationsalderen uanset fremtidig stilling i samfundet og måtte sigte imod almindelighed; modersmålet, dansk litteratur, fædrelandets historie og dets natur måtte være hovedfagene i den udelte grundlæggende undervisning. Da Høgsbro helst så denne undervisning varetaget af private kræfter, ønskede han ingen direkte forbindelse mellem den og latinskolen.

Det grundtvigske venstre gik ivrigt ind for, at ordningen med privatisteksaminer, afholdt af en kommission i stedet for af lærerne, tillige skulle gælde for latinskolenes og statsseminariernes elever. En sådan fælles eksamen gennemførtes som nævnt i 1867 for seminarister, hvorimod eksamenkommissionen ved universitetet for privat forberedte studenter ophævedes fire år senere. Loven om de lærde skolers undervisning af 1. april 1871 betegnede i det hele taget et alvorligt nederlag for den grundtvigske venstrefløj. De lærde skoler afstod kun de to nederste klassetrin og fik alene en matematisk-naturvidenskabelig linje ved siden af den hidtil enerådende klassisk-sproglige. Den historiske og nordisk-sproglige retning oprettedes til dels ved almenskoleloven af 1903, der desuden realiserede mellemskoletanken og skabte første direkte forbindelse mellem almueskolen og universitetet.

Statens opgaver burde efter Høgsbros mening begrænses til det mindst mulige. Derfor var målet for ham (og de fleste venstremænd), at offentlige almueskoler og seminarier blev afløst af private eller kommunale, efterhånden som sidstnævnte kunne bestride undervisningen tilfredsstillende, og staten skulle kun ved sit tilsyn sikre sig, at visse mindstekrav opfyldtes. Slagordene var decentralisation og fri konkurrence – med mere ansvar og større økonomiske byrder hvilende på forældre og kommuner. Tilhængerne af de bestående statsejede latinske skoler og seminarier hævdede, at modstanderne kun repræsenterede påholdende skatteydere, altså alene krævede omvæltninger af besparelseshensyn. Ønsket om social udjævning og skabelsen af en dansk-folkelig enhedskultur var imidlertid andre vægtige motiver. Statens skoler hindrede fri konkurrence på lige vilkår; at de måske også garanterede en højere standard i undervisningen, kunne Høgsbro ikke anerkende.

NOTER

1. Sofus Høgsbro: Mit forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad, udg. af Svend Høgsbro, 1902. Sofus Høgsbro. Brevveksling og Dagbøger I–II, udg. af Hans Lund, 1923–24 (cit. Lund). Hans Jensen: Grundtvigianismen i dansk Politik – i: N. F. S. Grundtvig i 150-Aaret efter hans Fødsel. Et Festskrift . . . ved Johs. Monrad, 1933. Hakon Stangerup: Kulturkampen I–II, 1946. Anders Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse I (disp.), 1958, især pp. 19–71. Biografier af bl. a. Emil Elberling i Bransager og Rosenkrantz: Den danske Regering og Rigsdag, 1901–03, og Niels Neergaard i Dansk biografisk Leksikon XI, 1937.
2. Flt. 1861 sp. 2267–73 og 4355, 1863/64 sp. 1385, 1869/70 sp. 1553, 1870/71 sp. 410 og 1881/82 sp. 2999.
3. Flt. 1863/64 sp. 158–163 og 1864/65 sp. 143.
4. Flt. 1868/69 sp. 3450 f.
5. Utrykt brev af 8. juli 1848 fra H. til J. L. Knudsen, i H.s privatarkiv A2, RA.
6. Utrykt brev af 15.–16. sept. 1852 fra H. til Amalie Jürgensen, smst.
7. Flt. 1858/59 sp. 1889 og 1859/60 sp. 87 f.
8. Flt. 1861 sp. 518 f., 1863/64 sp. 160, 1864/65 sp. 144, 146 og 1564 f.
9. Flt. 1869/70 sp. 1534 og 1552 f.
10. Tillæg B 1869/70 sp. 1142 og 1147, tillæg A 1869/70 sp. 2237 f. Dr. J. Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig, 1885, pp. 167–172.
11. Tillæg A 1870/71 sp. 1199–1206, Flt. 1870/71 sp. 407–422.
12. Tillæg B 1870/71 sp. 867–894.
13. Flt. 1870/71 sp. 4386–92. Tillæg C 1870/71 sp. 575–584.
14. Tillæg C 1870/71 sp. 827–832.
15. Tillæg B 1870/71 sp. 1675–80, ændringsforslag i Flt. 1870/71 sp. 7152 f.
16. Flt. 1870/71 sp. 7185–95, dagsordenens forkastelse sp. 7212.
17. Tillæg A 1881/82 sp. 2919–34. Paludan pp. 803–808.
18. Tillæg A 1881/82 sp. 3165–68 og 3169–72.
19. Flt. 1881/82 sp. 2989–99. Paludan p. 807.
20. Flt. 1859/60 sp. 86. Breve fra H. til J. L. Knudsen af 18. dec. 1859 og 3. febr. 1860, trykt i Lund I pp. 35 f. og 44 f. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818–1898, 1899, pp. 317–325 og 386–389.
21. Flt. 1861 sp. 519 og 2766 f.
22. Flt. 1864/65 sp. 146 f., 1561 f., 2051–53 og 2149.
23. Tillæg A 1866–67 sp. 2383–86 og 3055–58. Flt. 1866/67 sp. 9547–49.
24. Flt. 1869/70 sp. 1538. Tillæg B 1869/70 sp. 1143 og 1150.
25. Flt. 1870/71 sp. 2418 f., 2445–47 og 5391.
26. Tillæg A 1871/72 sp. 1369–72. Flt. 1871/72 sp. 56, 474 f. og 5291–94.
27. Flt. 1859/60 sp. 1537 f. og 1682–88. Breve fra H. til Chr. Flor af 8. nov. og til J. L. Knudsen af 29. dec. 1859, trykt i Lund I p. 29 og 37. Roar

- Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892 (disp.), 1944, pp. 112–125, 214–235 og 333–339 om statstilskuddet.
28. Flt. 1860/61 sp. 2452–58 og 2500–03. Breve fra H. til hans hustru af 25. nov. og til Flor af 6. dec. 1860, trykt i Lund I p. 76 og 77 f.
 29. Flt. 1864/65 sp. 1563 og 1868/69 sp. 2226–30, 2823 og 2842. Tilskuddet til folkehøjskolerne steg i 1867 til 14.000 rd. og i 1879 til 50.000 rd. Elevunderstøttelserne forhøjedes i 1871 fra 6.600 rd. til 11.000 rd., i 1874/75 til 66.000 rd. og nåede i 1879 100.000 rd.
 30. Flt. 1861 sp. 521 f. og 1868/69 sp. 2222–27.
 31. Flt. 1859/60 sp. 84 f. og 87.
 32. Flt. 1865/66 sp. 2394–96, jvf. H.s ret rosende omtale af Withs arbejde i Flt. 1868/69 sp. 2230. Flt. 1859/60 sp. 1728 f. og 1864/65 sp. 1562. Joakim Larsen pp. 222–224 og 277–280.
 33. Flt. 1871/72 sp. 4090–4121. Dansk Folketidende 2. febr. 1872 p. 17. Joakim Larsen pp. 326–329.
 34. Tillæg A 1872/73 sp. 987–1000. Flt. 1872/73 sp. 675–985. Joakim Larsen pp. 336–339.
 35. Venstres Forhandlingsbog 1870–81 pp. 157–159, utrykt. RA. – Flt. 1872/73 sp. 718–721 og 920 (Hall) samt 953–955, 968–970 og 982 f. (Høgsbro).
 36. Tillæg B 1872/73 sp. 1175–1216. Joakim Larsen pp. 339–343. Jvf. brev af 29. maj 1916 fra Frede Bojsen til Klaus Berntsen, trykt i Tre venstremænd, udg. ved Harald Jørgensen, 1962, pp. 169 f.
 37. Joakim Larsen pp. 363 og 371–382. H.s mindretalserklæring i betænkningen af 13. maj 1880 i tillæg B 1879/80 sp. 2019.

Skolebogsbetænkningens historieafsnit - Dets tilblivelseshistorie og træk af dets modtagelse

Af ELLEN NØRGAARD

I december 1933 udkom skolebogsbetænkningen. Flere af dens afsnit fremkaldte en livlig debat, se dr. theol. K. E. Bugges artikel Striden Bentzen-Kaper 1933–34 i Årbog for Dansk Skolehistorie 1968. Cand mag. *Ellen Nørgaard* analyserer her historieafsnittets tilblivelse og sætter det ind i en sammenhæng.

Betænkning vedrørende revision af skolebøger udkom i december 1933, som resultat af arbejdet i et af ministeriet nedsat udvalg. Udvalgets kommissorium var at undersøge, om skolebøgerne var præget af en videnskabelig, kulturhistorisk og fredsvenlig ånd, og det behandlede fagene religion, dansk, historie og tildels geografi. Betænkningen havde en langvarig, næsten dramatisk tilblivelseshistorie og blev modtaget med opmærksomhed og kritik. Religionsafsnittet fik størst andel i den kritiske modtagelse, medens historieafsnittet, som er genstand for denne undersøgelse, havde den langvarige tilblivelseshistorie. I det følgende vil der – efter en kort indledning om historieafsnittets baggrund i tidens debat – blive givet en redegørelse for skolebogsudvalgets arbejde med udformningen af dette afsnit samt for offentlighedens modtagelse af det.

Betænkningen har rødder i to forhold, fredsbestræbelserne og den hjemlige debat om historieundervisningen. Fredsbestræbelserne fik stor tilslutning i 20'erne efter 1. verdenskrigs ulykker og ødelæggelser, og nogle af dem rettedes mod en revision af skolebøgerne i erkendelse af, at deres krigsforherligende skildringer, tendentiøse beskrivelse af tidligere krigsmodstandere og nationale selvforherligelse skabte grobund for modsætninger, ja, var direkte krigsfremmende¹. Kirkelige organisationer, fredsorganisationer og lærerforeninger holdt en række møder og indsamlede et stort materiale om de forskellige landes skolebøger. Samarbejdet mellem disse projekter var imidlertid ringe, og kræfter blev spildt på parallelle undersøgelser². Et samlet fremstød blev forsøgt af den Internationale Historikerkomité³, hvor Danmarks repræsentant var professor *Aage Friis*. Komiteen behandlede forskellige lan-

des skolevæsen og de anvendte skolebøger, og en rapport om de danske skolebøger blev skrevet af rektor *Maria Nielsen*⁴.

Folkeforbundet behandlede sagen i flere publikationer, og Folkeforbundets Komite for Intellectuelt Samarbejde opfordrede i 1927 medlemslandene til at foretage en revision af skolebøgerne⁵. Dette fik betydning for det danske initiativ. I et foredrag i Folkeuniversitetsforeningen i 1934 henviste Skolebogsudvalgets formand, skolekonsulent *F. C. Kaalund Jørgensen*, til Folkeforbundet, idet han sagde, at Skolebogsbetænkningen . . . »drager de skolemæssige konsekvenser af Danmarks loyale tilslutning til Folkenes Forbund . . .«⁶.

Foreningen Norden tog sagen op i 20'erne, og i 1932 blev Foreningen Nordens Komite for Historieundervisningen dannet; og hermed begyndte et arbejde med gensidig kritik af lærebøger. Kritikken skulle foretages af lærebogsforfattere, og et fagligt nævn blev nedsat i hvert af de nordiske lande.⁷ Arbejdet blev fra dansk side ledet af professor *Aage Friis*. I 1935 forelå betænkninger om historieundervisningen fra alle 5 nordiske lande⁸.

I Danmark blev spørgsmålet om en revision af skolebøgernes krigshistoriske stof draget frem i Folketinget allerede i 1925⁹ og *Nina Bang* viste som undervisningsminister interesse for sagen.¹⁰ Den direkte foranledning til skolebogsudvalgets nedsættelse var imidlertid folketingsmand *Julius Bomholts* tale under finanslovsdebatten i efteråret 1929, hvori han bl. a. sagde, at læsebogsmaterialet og historiebøgerne i skolen var så krigeriske og konservative, » . . . at selv adskillige konservative kan føle sig brøstladne derover . . .«¹¹

Et andet forhold, som fik betydning for udvalgets nedsættelse og endvidere for betænkningens udformning, var den debat om historieundervisningen, der fandt sted i mellemkrigstiden. Den foregik parallelt med og tildels som del af ovennævnte bestræbelser og gjaldt også både folkeskolens, mellemskolens og gymnasiets lærebøger¹².

Denne debat synes at have taget sin begyndelse med en diskussion i Vor Ungdom fra 1917–18 mellem professorerne *Arup* og *Friis*. Udgangspunktet var *Johan Ottosens* lærebog i Nordens Historie for den Højere Undervisning, og debatten drejede sig først og fremmest om de nyere forskningsresultaters plads i skolens lærebøger, og hvilke konsekvenser disse ville få for en fornyelse af nationalbegrebet og befolkningens syn på forholdet til Tyskland.¹³ Disse emner blev diskuteret i de følgende år¹⁴ og nye kom til: sagnenes plads¹⁵, det krigshistoriske

stofs plads¹⁶ og brugen af landkort, stednavne og kilder¹⁷ etc. i undervisningen. Pædagogisk Selskab afholdt studiekreds i hjemstavns-lære¹⁸. Museumsbesøg blev foreslået, og Dansk Museumsforening vedtog en resolution om et nærmere samarbejde mellem museerne, lærerne og skolen¹⁹. Endelig diskuteredes indlæringsformen, – skulle man gå frem efter lektiebog eller benytte sig af mundtlig fortælling, og ville arbejdsbøger støtte undervisningen?²⁰

De ønskede ændringer i stofvalg og undervisningsmetode var tit forbundet med forsøg på nye formuleringer af historieundervisningens formål. På Hindsgavlmødet for nordiske historielærere i 1926 sammenfattedes deltagerens tanker således, at historie ikke i første række skulle være et hukommelsesfag, men at man gennem dette fag »... skal søge at lære de unge at arbejde og tænke selvstændigt.«²¹ Udenrigsminister *P. Munch* sagde i et foredrag i Pædagogisk Selskab, at formålet med historieundervisningen først og sidst var at indprente respekten for sandheden²², og skoleinspektør *Hans Kyrre* sagde samme sted, at historieundervisningen skulle bygge bro mellem nationerne²³.

Under denne debat udkom *Erik Arups* historiske værker.²⁴ De vakte med deres omvurderinger af personer og hændelsesforløb stor opmærksomhed, også i skolekredse. I Folkeskolens anmeldelse af Danmarkshistorie bind II står f. eks., at for den »... som har indstillet sig på Historiens faste Grund, betyder den (bind II) intet mindre end et Skred«²⁵. Debatten om Arups værker var nok med til at øge opmærksomheden om historie og historieundervisningen i 20erne og først i 30erne, men spørgsmålet om, hvorvidt hans udgangspunkt for historieskrivningen skulle overføres til lærebøgerne i skolen, synes først at være blevet diskuteret ved skolebogsbetænkningens udgivelse.

Udvalgets nedsættelse og personerne

Skolebogsudvalget blev nedsat den 8. august 1930, en for mellemkrigs-tiden relativt lys og optimistisk periode i Danmark. Ude i Europa herskede endnu fred og afspænding, Locarnopagten og Briand-Kellogg-pagten stod endnu ved magt. De økonomiske problemer, landet havde kæmpet med i begyndelsen af 20erne, syntes løst²⁶, og ved valget i 1929, hvor forsvarsspørgsmål spillede en væsentlig rolle, vandt de af-rustningsvenlige socialdemokrater og radikale²⁷.

Udvalget var sammensat af repræsentanter fra undervisningsmini-

steriet, fra Universitetet og fra Folketinget. De medlemmer, som fik særlig indflydelse på historieafsnittets udformning, var F. C. Kaalund-Jørgensen, Erik Arup, adjunkt, senere lektor Axel Rosendal og lektor Th. A. Müller. F. C. Kaalund Jørgensen var som nævnt udvalgets formand. Han var født i 1890, tog eksamen fra Jelling Seminarium i 1911, blev cand. mag. i 1924 og skolekonsulent i 1930. Han var censor ved lærereksamen og udgav sammen med Hans Kyrre en Danmarkshistorie for børneskolen.²⁸

Erik Arup var født i 1876, blev magister i historie i 1901 og dr. phil. i 1907. Han var arkivar i udenrigsministeriet og blev professor i 1915. Hans hovedværk er den ovennævnte Danmarkshistorie.²⁹ Ud fra det foreliggende materiale ser det ud til, at Arup deltog interesseret i udvalgsarbejdet 1½–2 år. Så har sandsynligvis udgivelsen og den meget kritiske modtagelse³⁰ af hans Danmarkshistorie II taget både hans tid og hans kræfter, og *Axel Rosendal* blev tilkaldt som hans assistent i udvalget. Han var født i 1895, blev cand. mag. i 1922 i dansk og historie og skrev kapitlet om de danske historiebooks i »Report on Nationalism in History Textbooks«, udgivet i 1928 af Universal Christian Conference on Life and Work. Axel Rosendal holdt foredrag om en fornyelse af historieundervisningen i historielærerforeningen i 1929.³¹

Der har nok været en vis usikkerhed inden for udvalget om Axel Rosendals arbejde med historieafsnittet, og *Th. A. Müller* blev tilkaldt i foråret 1933 for at gennemse dette. Han var født i 1865, blev cand. mag. i 1892 og lektor ved Sct. Jørgens Gymnasium fra 1892 til 1933 i historie, dansk og oldtidskundskab. Han var censor ved skoleembeds-eksamen i en årrække og faglig konsulent hos undervisningsinspektøren³². Han udarbejdede afsnittene om dansk, historie og oldtidskundskab til »Betænkning vedrørende undervisningen i Gymnasiet«, som udkom i oktober 1933, i samarbejde med et af skolebogsudvalgets medlemmer, undervisningsinspektør *Højberg-Christensen*³³. Dette arbejde havde meget tilfælles med arbejdet i skolebogsudvalget. Da Arup i september 1933 definitivt forlod udvalget, blev Th. A. Müller hans efterfølger, og han skrev et nyt historieafsnit.

De forskellige udformninger af historieafsnittet

I den tale, hvori Julius Bomholt indstillede til undervisningsministeren, at et udvalg med den opgave at revidere skolens lærebøger blev

nedsat, sagde han også: »Det er naturligvis ikke Meningen, at den ultrakonservative Ideologi skal erstattes med en socialistisk, men det er Meningen, at det ærede Medlem Hr. Christmas Møller og jeg med Tryghed skal kunne sende vore Unger i Skole i den Forvisning, at de Ideer, vi hver for sig sætter højest, ikke modarbejdes af Skolen.«³⁴

Det kommissorium, undervisningsministeriet formulerede, havde et sådant alment indhold (se s. 89), og der står desuden, at det forventes, at udvalget fremkommer med de udtalelser ». . . dets Undersøgelser maatte give Anledning til, vedr. andre Hensyn ved Lærebøgers Indhold . . .«³⁵ Udvalget afstod fra at give nogen fælles definition eller afgrænsning af dette meget frie kommissorium, og underudvalgene, som skrev om de enkelte fag, skulle selv lægge retningslinjerne.

At finde så almene retningslinjer, som Bomholt havde ønsket, viste sig vanskeligt. Dette var en af årsagerne til, at flere historieafsnit blev skrevet. Der findes et halvt fra Arup, to fra Rosendal³⁶ og et fra Th. A. Müller, sidstnævnte blev trykt. De bygger alle på en omfattende kritik af de eksisterende lærebøger, ud fra kommissoriets retningslinjer. Denne kritiske gennemgang blev foretaget af Arup.³⁷ Han havde gennemgået de mest brugte lærebøger på udvalgsmøderne, og de to andre forfattere byggede videre på hans kritik. Konsekvensen af denne blev for alle tre forfattere, at man fandt, at det »Sthyrske cirkulære«³⁸, efter hvis retningslinjer skolebøgerne i større eller mindre grad var skrevet, burde ophæves. Iflg. cirkulæret skulle nemlig historieundervisningens opgave være: ». . . at fremhjælpe en sund og kraftig Følelse, særligt for vort Folk og vort Land«. Stoffet skulle hovedsageligt hentes fra sagnene og ældre tiders historie, og vægten skulle lægges på skildringen af historiske personer og begivenheder. I undervisningen burde børnene ». . . holdes til at gengive og genfortælle de givne Skildringer«.³⁹ Undervisningsbestemmelserne for mellemskolen, realklassen, gymnasiet og seminarierne blev med enkelte forbehold accepteret af to af forfatterne. Arups manuskript behandler ikke disse skoleformer.

De tre forfattere kommer således til samme konklusion i alt fald for folkeskolens vedkommende, men deres opfattelse af kommissoriet er forskellig og dermed også deres begrundelser for denne konklusion og deres forslag til en nyordning.

Arup anvender i sit ufærdige manuskript⁴⁰ kommissoriet klart og konsekvent. Med *videnskabelige* historiebøger forstår han lærebøger,

som bygger på den metodiske kildekritiks resultater. Og det gjorde lærebøgerne jo ikke, selv Danmarkshistorien var ikke revideret i denne ånd, og der var ringe forbindelse mellem forskningen og lærebogsforfatterne. Dette forhold ville nok blive ændret, nu da den metodiske kildekritiks elever var ved at nå ud til højskoler og seminarier. Årsagen til, at denne kritik havde vundet så langsomt frem, var, at mange følte, den virkede opløsende på al historisk tradition; – hvor hårdt faldt det ikke mange fædrelandskærlige og kristne at skulle opgive forestillingen om det himmelfaldne Dannebrog?

Kulturhistorisk ånd blev forstået både som den ånd, hvori Troels Lunds, Worsaaes, Sophus Müllers m. fl.s værker var skrevet, og som den materialistiske historieopfattelse. Dette ville sige, at de økonomiske forhold og samfundsbeskrivelserne blev tillagt den afgørende betydning. Hverken lærebøgerne i historie for folkeskolen eller den videnskabelige historieskrivning, således som den kommer til udtryk i »Det danske Folks Historie«⁴¹, var skrevet efter disse retningslinjer, og der skulle mange forarbejder til, inden et værk, som virkelig svarede til denne titel, kunne skrives.

Fredsvenlig ånd berørte kun forskningen med et krav om større sandhed. Lærebøgerne måtte absolut revideres i tråd hermed, og det indebar, at de ikke skulle være nationalistiske.

Arup mente således, at folkeskolens historiebøger ikke var skrevet efter kommissoriets retningslinjer, og Danmarkshistorien blev så historien om et folk ». . . der ringe i Tal og Magtmidler, men ædelt, tappert og uden Svig, til sidst maatte bukke under for en overmægtig Fjende . . .«, som det fra de tidligste tider havde kæmpet imod. Billedet af denne fjende blev negativt, al positiv kulturpåvirkning blev glemt. Den fædrelandskærlighed, børnene lærte heraf, blev grundet på had til Tyskland og på medynk med deres tabende land. Krigsheltene blev mænd med så ideelle egenskaber som Niels Ebbesen og Tordenskiold, og krige blev skildret som en naturnødvendighed. Børnenes fædrelandskærlighed burde i stedet vækkes ved, at de lærte, at deres folk var civiliseret og kundskabsrigt, og at i deres land blev ligheden og friheden respekteret, og international broderfølelse inderligt forstået.

Historie skulle være et kundskabsfag, som gav børnene de rigtigste forestillinger om folkets fortid. Naturligvis skulle børnenes fædrelandskærlighed styrkes, men det burde ske ved, at de træk fremhæve-

des, som var egnede dertil, nemlig ikke sagnene – disse burde, hvis de skulle læses, høre hjemme i dansktimen – men arkæologiens resultater og skildringen af det danske folks udvikling fra bondefolk til et folk af bønder og arbejdere. Et andet sted hedder det, at historieundervisningens dybeste åndelige formål er at skærpe barnets opfattelses-evne ved at vække dets egen tvivl. Dette er af højeste vigtighed for barnets indstilling til det sociale, politiske og åndelige liv.

Arup havde således en klar mening om, hvad historieundervisningens formål skulle være, og hvilket stof der skulle undervises i i folkeskolen. Undervisningsformen berørtes kun ved, at hjemstavns-lære blev anbefalet. Selv om de øvrige skoleformers historiebøger ikke bliver behandlet, giver Arups halve manuskript indtryk af en velformuleret helhedsopfattelse af historieundervisningen og historiebøgerne.

Axel Rosendal fik Arups notater at bygge videre på. Han havde sin beundring for Arup til trods for en anden opfattelse og skrev to historieafsnit, hvor synspunkterne underbyggedes på en anden måde og nyt stof tilføjedes. Axel Rosendals to historieafsnit drøftes i det følgende samlet, da de indholdsmæssigt er ret ens.⁴²

De forskellige tiders historieskrivning så Axel Rosendal som udtryk for de forskellige tiders skiftende tænkemåde, og ligesådan var de skiftende retningslinjer for historieundervisningen udtryk for de forskellige regerings og styreformers ønske om at påvirke borgernes opfattelse. Iflg. skolelovene af 1814 skulle børnene opdrages til »fornuftig Fædrelandskærlighed«, hvilket var oplysningstidens og enevældens måde at præge borgerne på, medens det »Sthyrske Cirkulære« skulle give borgerne det 19. århundredes nationalistiske sindelag. – Det siges dog ikke, at skolebogsudvalgets kommissorium vil medføre en historieundervisning, der opdrager borgerne til at leve under en socialdemokratisk – radikal regering.

Hele kommissoriet blev defineret anderledes end hos Arup. I »videnskabelig« indbefattedes både den metodiske kildekritiks udvikling, den materialistiske historieopfattelse og stoffordelingens forskydning fra statshistorie til en beskrivelse af sociale, politiske og kulturelle forhold. Udtrykkene videnskabelig og kulturhistorisk opfattedes således som dele af samme sag.

»Fredsvendig ånd« defineredes som det modsatte af nationalisme, og

det, lærebøgerne skulle renses for, var denne følelse. Axel Rosendal tog udgangspunkt i bl. a. Arups og Friis' definitioner af nationalisme i den omtalte debat i *Vor Ungdom* og formulerede så sin egen definition. Ud fra denne ville overvurdering af egen nation og undervurdering af andre, tendentiøs bedømmelse af andre folk og forsøg på at fremme nationalfølelsen ved at fremme modsætningsforhold til andre lande indebære en nationalistisk tendens i historiebøgerne. Denne ret negative definition af begrebet fredsvenlig var meget velegnet for en kritik af bøgerne, og mange rammende eksempler blev hentet frem.

Blandt udtalelser vedrørende »... andre Hensyn ved Lærebøgers Indhold« pegede Axel Rosendal på, at skildringen af samfundslag og klasser ikke var objektiv og fyldestgørende. Fremstillingen af socialismens udvikling var tit for kortfattet, og den udbygning, som var sket i kolonierne, blev ofte fortiet.

Den nyordning af historieundervisningen, som denne opfattelse af kommissoriet og denne kritik skulle føre til, er formuleret i et cirkulæreforslag til afløsning af »det Sthyrsk«. Formålet med historieundervisningen i folkeskolen skulle være at give børnene et efter deres alderstrin afpasset kendskab til vort lands historie. Det stof, der skulle lægges vægt på, var det »... økonomiske (først og fremmest Produktionen) som Grundlag for Forståelsen af den sociale og politiske Udvikling, herunder de forskellige Klassers og Stænders Kamp om økonomiske Værdier og Samfundsmagten«. Børnene burde begynde med samfundslære, og derefter skulle synsfeltet udvides, stor vægt skulle lægges på 19. og 20. årh.s historie.

Historieundervisningen i de andre skoleformer burde tilrettelægges efter tilsvarende retningslinjer, blot burde stoffet tilpasses alderstrinnet. F. eks. var stoffet i gymnasiet for stort og burde nedskæres, især med henblik på beskrivelserne af de store personligheder og krigsstoffet.

Axel Rosendals historieafsnit er holdt i en skarp, til tider polemisk tone og med en klar standpunkttagen for den materialistiske historieopfattelse. Det hedder f. eks. om nationalismen, at »den i sidste Instans er det vigtigste Middel til at drive det menige Folk ud i Krig til Fordel for visse Kapitalinteresser«, og de forskellige synspunkter underbygges ved at henvise til Bucharin, Marx, Engels m. fl. Manuskripterne bærer præg af at være skrevet af en mand, der var sikker i sin overbevisning

og engageret i sin egen tids politiske og sociale problemer. Det første og største af disse manuskripter, og det, som er holdt i den skarpeste tone, blev forelagt den 68-årige Th. A. Müller til kritik og vurdering. Han havde 38 års arbejde i skolen bag sig, han var meget antropologisk interesseret og havde skrevet om billedfortolkning og om Holberg⁴³. Axel Rosendals manuskript har nok virket på ham som et lidt for varmt brusebad, og han har været negativ i sin kritik. Det af redaktionsudvalget engang godkendte manuskript blev omredigeret og koncentreret, og den marxistiske tone noget neddæmpet⁴⁴. Der ved blev det en lige interessant, men mere velskrevet afhandling, som gik til bogtrykkeren i juni 1933, og som blev godkendt af Arup, der syntes, at den »... uden at være for udæskende dog får sagt det, der skal siges«⁴⁵. Det øvrige udvalg og dets rådgiver synes ikke at have været enige i dette. F. C. Kaalund-Jørgensen forsøgte at omskrive Rosendals udkast sommeren 1933, f. eks. blev kapitlet om tendens i skildringen af samfundslag og klasser strøget, og cirkulæreforslaget ændret.⁴⁶ Disse ændringer ville Rosendal imidlertid ikke godkende⁴⁷, og han gled ud af udvalgsarbejdet. Hvad der så er sket, er uklart. Arup stod stadig som den ansvarlige, og han har måske valgt at forlade udvalget i stedet for at påtage sig arbejdet med en omarbejdelse af historieafsnittet og dermed også ansvaret ved udgivelsen. Efter at borgmester *Kaper* havde angrebet skolebogsbetænkningen i et foredrag på det 10. alm. skolemøde i august 1933⁴⁸, har vel hele udvalget været på det rene med, at betænkningen ville blive kritiseret ved sin fremkomst. Sikkert er imidlertid, at Arup i september 1933 forlod skolebogsudvalget med begrundelse i hensynet til sit universitetsarbejde⁴⁹, og Th. A. Müller afløste ham og skrev et nyt historieafsnit.

Th. A. Müller begynder sit historieafsnit med at begrænse kommissoriet. I historieafsnittet skal det undersøges, hvorvidt bøgerne stemmer overens med hvad der regnes for videnskabens sikre resultater, hvorvidt de tager tilbørligt hensyn til kulturhistorien og er skrevet i fredsvenlig ånd⁵⁰. Fredsvenlig ånd behandles særskilt og kaldes »Forsøningsvenlig Aand over for andre Folk«⁵¹. Efter en sådan begrænsning er retningslinjerne for det følgende afsnit lagt, vi vil ikke møde de udfordrende meninger, men de mere accepterede synspunkter. Th. A. Müller behandlede de videnskabelige og kulturhistoriske forhold, som burde have indflydelse på lærebøgerne, under et. Disse er den metodiske kildekritiks fremvækst, udvidelsen af historiens område både med

nye emner så som arkæologi og kulturhistorie, men også med nye kilder fra arkiver og biblioteker i form af billeder, aviser, breve etc. og med studiet af naturfolk, hvor vi har en kilde til oldtiden⁵². Medens ideerne tidligere blev betragtet som drivkraften i historien, skulle vægten i stedet for lægges på de materielle forhold⁵³. De økonomiske forhold skulle »... hvor det er rigtigt og naturligt, stilles foran de politiske og aandelige Bevægelser, som de er Aarsag til eller Betingelse for.«⁵⁴

M. h. t. fredsvenlig ånd, var det ønskeligt med en mere forstående og forsonlig ånd i lærebøgerne, f. eks. optog krigsstof tit en større plads end svarende til krigenes betydning. Ligesådan indtog skildringen af Danmarks forhold til Tyskland en for stor plads. Det skulle selvfølgelig behandles udførligt ud fra tidens synspunkter, men da spørgsmålet var løst i overensstemmelse med nationalitetsprincippet, burde opmærksomheden i større grad fæstnes på de kulturelle påvirkninger fra denne nabo⁵⁵.

Stofvalget og undervisningsformen skulle være forskellig på de forskellige trin, episodisk på de lavere – historien skulle gøres til historier –⁵⁶ medens der i gymnasiet skulle lægges vægt på forståelse af sammenhænge⁵⁷. Overalt burde de sider fremdrages, som gav noget ejendommeligt eller betegnede en indsats i historien⁵⁸. De store personligheder skulle skildres, da beskæftigelsen med dem kunne have opdragende betydning⁵⁹. Vægten skulle lægges på den nyere tids historie og på internationale organer så som Folkenes Forbund⁶⁰. I tillæg til lærebogens fremstilling burde børnene stifte bekendtskab med det materiale, hvorpå historien byggede, så som levn, billeder, bydele o. l.⁶¹, gerne i form af hjemstavnslære⁶². Ved en sådan undervisning kunne faget ikke bare have erkendelsesmæssig værdi, men også opdragende betydning for evner og karakter⁶³. I det cirkulæreforslag⁶⁴, som fulgte historieafsnittet, er vægten i højere grad lagt på det kundskabsmeddelende.

Th. A. Müllers historieafsnit er velskrevet og bærer præg af forfatterens lange erfaring som underviser og hans kærlighed til denne gerning. Han har imidlertid ikke de foregående forfatters tro på den økonomiske historieopfattelse eller engagement i fredssagen, og hans forslag til en nyordning af historieundervisningen er i mangt og meget i tråd med den løbende debat om historieundervisningen (se s. 90–91). Men hans historieafsnit blev opfattet anderledes, hvad man får

et indtryk af ved at studere skolebogsbetænkningens modtagelse i dagspressen og i de vigtigste skoleblade.

Skolebogsbetænkningens modtagelse

Skolebogsbetænkningen blev ved sin udgivelse omtalt i radioen⁶⁵, i dagspressen⁶⁶ og i en række tidsskrifter⁶⁷ og diskuteret bl. a. på møder i Pædagogisk Selskab⁶⁸. Størst opmærksomhed og diskussion vakte afsnittet om Religionsbøgerne⁶⁹, men historieafsnittet blev også drøftet og kritiseret. I det følgende vil der blive gjort rede for de væsentligste træk af denne modtagelse.

Kommissoriet og udvalgets sammensætning blev kritiseret. Kommissoriet, fordi de begreber, det indeholdt, ikke var af samme karakter, »videnskabelig« og »kulturhistorisk« var objektive og neutrale, medens »fredsvenlig« var subjektivt⁷⁰, og mange følte, at en fredsvenlig historieundervisning kunne medføre en sindelagspåvirkning af børnene. Mange forsvarede til gengæld en fredsvenlig undervisning, da det, som viceskoledirektør *Nysted* sagde i Pædagogisk Selskab, var en ide, alle kunne samles om⁷¹. Julius Bomholt, som var medlem af udvalget, var enig i, at kommissoriet indeholdt en tendens, men han kunne også forsvare denne. Han sagde på et møde i Pædagogisk Selskab om dansk-afsnittet: »Spørgsmaalet er, om Begrebet »fredsvenlig« kan indpasses i Skolens Formaal (der nødvendigvis maa indeholde Tendens) . . . Kan det det, er det sagligt begrundet.«⁷²

Udvalgets *sammensætning* blev kritiseret under udvalgsarbejdet, fordi forældrene og kvinderne ikke var repræsenteret⁷³, og ved skolebogsbetænkningens udgivelse blev det kritiseret, at folkeskolens lærere heller ikke var med⁷⁴. Det blev endvidere kritiseret, at professorer og ikke lærere skulle bestemme, hvad der skulle stå i folkeskolens bøger⁷⁶. Denne kritik blev imidlertid ikke fulgt op af DLF.s formand *Axel Jensen*, da han i »Ved Aarsskiftet« 1933–34 kommenterede skolebogsbetænkningen.⁷⁷

Udvalget blev også kritiseret for at være tendentiøst sammensat⁷⁸. Folketingets repræsentant var en så fremstående og konsekvent socialdemokrat som Julius Bomholt, og Universitetets repræsentanter to fagligt set så radikale professorer som Bentzen⁷⁹ og Arup. Dette følte mange gav udvalget et nærmest venstreorienteret præg. Kaper ud-

trykte på gymnasielærernes årsmøde i oktober 1933 sin glæde over, at Arup havde forladt udvalget. Han bemærkede, at hvis hans kritik af skolebogsbetænkningen på DLF.s 10. alm. skolemøde i august og tilslutningen til denne kritik havde været medvirkende til Arups udtræden, » . . . vil jeg gerne bringe ham min Tak og Kompliment.«⁸⁰

Kritikken af historieafsnittet falder stort set i to dele. Den ene er kritik fra faghistorisk og fagligt-pædagogisk hold, hvor afsnittet vurderedes som en undervisningsvejledning⁸¹, medens den anden del er begrundet i et forsvar for værdier, som den traditionelle historieundervisning opbyggede, og som betænkningens forslag syntes at true⁸².

Den første del af kritikken omfatter mange anmeldelser i både dagblade og tidsskrifter. En typisk anmeldelse af denne art er *C. P. O. Christiansens* i »Dansk Udsyn«⁸³. Den nyordning af undervisningsformen, som blev foreslået, med brug af billeder, museumsbesøg, hjemstavnlære etc. omtales meget positivt⁸⁴. Han var mere betinget overfor, at samtidshistorien skulle have større plads, selv om det var et krav fra eleverne⁸⁵, og at vægten skulle lægges på skildringen af sociale, økonomiske og kulturelle forhold, navnlig fordi det skete på bekostning af den politiske historie, forfatningshistorien og det krigshistoriske stof⁸⁶. At sagnene skulle væk fra historietimerne er han også modstander af⁸⁷, og han siger til slut, at selv om han var enig i, at f. eks. krigsstoffet burde reduceres, ville en historieundervisning efter skolebogsbetænkningens retningslinjer blive »uhistorisk, økonomisk pacifistisk«⁸⁸.

Alle kritikerne inden for denne gruppe fandt negative momenter, men på forskellige punkter og i varieret grad. Retningslinjerne for historieundervisningens form fik gennemgående en positiv modtagelse og var – for at citere »Københavns Kommuneskole«: » . . . i mangt og meget Udtryk for, hvad man kan kalde den offentlige Lærermening . . .«⁸⁹ Men der toges overalt et vist forbehold over for afsnittet som helhed, af »Gymnasieskolen« formuleret således: »Skal Betænkningens Ord omsættes til officielle Cirkulærer og Anordninger, maa den største Forsigtighed og Maadehold tilraades, da religiøse og nationale Følelser kan krænkes« . . .⁹⁰

Netop krænkede religiøse og nationale følelser var den fælles baggrund for den anden del af kritikken. Mange følte, at udvalgets syn på forholdet til Tyskland og på det krigshistoriske stofs placering ville medføre, at historieundervisningen ikke længere ville opdrage til fædre-

landskærlighed. I denne forbindelse ønskede nemlig mange en sindelagspåvirkende historieundervisning⁹¹. »Forældre og Børn« fastslog således, at »I Historieundervisningen skal det, der kan virke opdragende til Fædrelandskærlighed, væk«⁹², og Biskop *Rud* blev i »Kristeligt Dagblad« refereret for at have sagt, at når man undgår sindelagspåvirkning i fædrelandshistorien, er det »... Spørgsmaalet om man ikke udsulter Børnenes Hjerteliv«⁹³.

Et »børnecentreret« synspunkt blev også anvendt i et forsvar for den eksisterende historieundervisnings stofvalg. Fhv. undervisningsminister *J. Byskov* skrev f. eks. i »Bavnen« om kulturhistorien, at »... det er et Spørgsmaal, om man derved faar et Stof frem, som egner sig lige saa godt for Børneskolen, som Krigshistorien gør«⁹⁴.

Disse anmeldelser findes i mange af de samme blade, som de mere indgående anmeldelser, der først blev omtalt, f. eks. i »Højskolebladet«, »Hjem og Skole« og »Kristeligt Dagblad«. Det eneste tidsskrift, som udelukkende har negativ omtale af skolebogsbetænkningen og dens historieafsnit, er »Forældre og Børn, Organ for kristelig Opdragelse i Skole og Hjem«⁹⁵. »Politiken«⁹⁶ giver skolebogsbetænkningen en positiv modtagelse. Det andet regeringsorgan, »Socialdemokraten«⁹⁷, lader *Julius Bomholt* anmelde skolebogsbetænkningen, og det samme gør tidsskriftet »Den frie Skole«⁹⁸. Heri ligger vel den stillingtagen, at det nævnte dagblad og tidsskrift følte sig solidarisk med medlemmets og dermed udvalgets synspunkter. På yderste venstre fløj i »Arbejderbladet«⁹⁹ blev historieafsnittet anmeldt af *Axel Rosendal*, og i modsætning til de ovenfor omtalte anmeldelser fandt han det ikke radikalt nok.

Der er i det foregående gjort et forsøg på at udskille reaktionen på historieafsnittet fra reaktionen på den samlede skolebogsbetænkning. Dette lader sig imidlertid vanskeligt gøre, da mange netop tog stilling til skolebogsbetænkningen som en helhed. Helhedsindtrykket blev, at både de fagligt implicerede, nemlig flertallet af lærerne, og andre interesserede, syntes, at skolebogsbetænkningen var for yderliggående. De kredse, der gik ind for skolebogsbetænkningen og herunder dens historieafsnit, var de partipolitisk forpligtede, nemlig regeringspartiernes organer, samt pædagogisk progressive kredse. Professor *J. O. Andersen* kunne derfor med en vis ret i Folketinget beklage, at »... Udvalget havde fremsat sine Tanker paa en saa ensidig Maade«¹⁰⁰.

Afsluttende bemærkninger

Et spørgsmål, som rejser sig, er, om udvalget havde til hensigt at skrive »en lille rød bog«. Refuseringen af Rosendals manuskripter tyder på, at netop dette ville man gerne undgå. Alligevel er det mærkeligt, at et manuskript, som var godkendt af udvalgets historisk sagskyndige, professor Arup, blev forkastet af det øvrige udvalg. (se s. 97). Udvalget kan enten selv have skønnet eller fået at vide fra ministerside, at en moderat løsning var ønskelig, og Arup har ikke haft tid eller lyst til at skrive denne. Årsagerne til, at en moderat løsning blev foretrukket, kan være mange. Nogle af dem kan findes ved at se på udviklingen fra 1930–33. Skolebogsudvalgets kommissorium og udvalgets sammensætning giver indtryk af, at den relativt nyudnævnte undervisningsminister i 1930 ønskede en gennemgribende reform af skolens lærebøger. Men regeringen kom til at føre en mere moderat politik, end Borgbjerg vel i 1930 havde tænkt sig. Dette skyldtes både samarbejdet med det radikale parti og den udvikling, som var i gang inden for socialdemokratiet henimod et folkeparti med håb om en bred tilslutning¹⁰¹. Stemningen ude i befolkningen havde desuden ændret sig i tiden fra 30 til 33. Skuffelsen over Folkeforbundets nederlag, Nazismens magtovertagelse¹⁰² og verdenskrisens følger¹⁰³ havde præget Danmark, og ønsket om at bevare bestående værdier såsom fædrelandskærlighed havde nok vokset sig stærkere. Ved en så gennemgribende reform af skolens historiebøger, at disse værdier kom i baggrunden, ville man få både store dele af lærerstanden og mange af forældrene mod sig, og det har regeringen og udvalget meget nødtigt villet.

Bomholt havde håbet, at udvalget kunne finde frem til værdier eller ideer, som alle kunne samles om. Dette var for historieundervisningens vedkommende selv efter adskillige forsøg ikke lykkedes.

NOTER

1. Følgende fremstillinger behandler disse bestræbelser: C. A. Schröder: *Die Schulbuchverbesserung durch internationale geistige Zusammenarbeit*. Bonn 1961. Mellemkrigstiden behandles s. 49–79. Og i cand. mag. Harald Jørgensen: *Historieundervisningens Reform*, *Historisk Tidsskrift* 619–49, 10. rk. 2. bind.

2. Harald Jørgensens ovennævnte artikel s. 627.
3. Samme sted s. 636–39.
4. Rapporten blev udgivet som bulletin nr. 13, oktober 1931. Skolekonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen: Den meget omtalte betænkning, Tilskueren 1934 I, s. 153–166, her s. 155.
5. Kaal. Jørgensens ovennævnte artikel s. 156–57.
6. Foredraget er trykt i Vor Ungdom, 1934–35, s. 284–303, her s. 298.
7. En oversigt over dette arbejde findes i Haakon Vigander: Hvad skal vi vite om hverandre? 1964. Nordens oplysningsskrifter.
8. Disse blev publiceret i »Nordens Läroböcker i Historia«, Föreningerna Nordens Historiska Publikationer I, 1937.
9. Folketingsmand Niels Petersen, under finanslovsdebatten i 1925. Rigsdagstidende, Forhandlinger i Folketinget I, sp. 919–24.
10. Nina Bang holdt foredrag om dette emne i den første fællesnordiske radio-udsendelse. Denne fandt sted 1.6.1926.
11. Rigsdagstidende 1929–30, Forhandlinger i Folketinget I, sp. 715–17, her sp. 716.
12. Som eksempel på denne debat kan nævnes de mange indlæg i Folkeskolen fra 1923–24, flere af foredragene ved det »Tolvte Nordiska Skolmötet« i Helsingfors i 1925, udgivet 1927; Rigmor Claudi Hansen: Nogle Principper for Historieundervisningen i Mellemskolen, 1929–30, Vor Ungdom s. 59–65; Henrik Madsen: Historieundervisningen i Mellemskolen, Pædagogisk Selskabs Årsberetninger 1925–26, s. 66–72 og P. Munchs foredrag om historieundervisningen i Pædagogisk Selskab, trykt i Tilskueren 1932, 371–382.
13. Vor Ungdom s. 489–509, og s. 621–624, 1917 og s. 24–25, 1918.
14. F. eks. Halvdan Kohts foredrag på Hindsgavl i 1926, trykt i Foredrag om Historieundervisningen s. 15–32, Kbh. 1927.
15. P. Munchs ovennævnte foredrag s. 372.
16. Folkeskolen 1930, s. 22 og 1932 s. 656.
17. Foredrag om Historieundervisningen s. 1–14 og 33–68.
18. Københavns Kommuneskole 1933 s. 397.
19. Folkeskolen 1933 s. 78–80.
20. Folkeskolen 1933 s. 561–63, Pædagogisk Selskabs årsberetninger 1924–25 s. 66–72.
21. Lektor Th. A. Müllers forord til ovennævnte bog: Foredrag om Historieundervisningen.
22. Tilskueren I 1932, s. 372.
23. Pædagogisk Selskabs årsberetninger s. 18, 1932–33.
24. Rids af Danmarks Historie udkom i 1921. Bind I af hans Danmarkshistorie udkom i 1925, anmeldt i Historisk Tidsskrift s. 285–351, 9. rk. 4. bind. Bind II udkom i 1932 og blev anmeldt i Historisk Tidsskrift 10. rk. 2. bind s. 323–69.
25. Folkeskolen s. 766–68, her 767. 1932.
26. Politikens Danmarkshistorie bind 13, s. 383–387.

27. Politikens Danmarkshistorie bind 13, s. 378.
28. Dansk Biografisk Leksikon (D B L) XII s. 275–76.
29. D B L I s. 536–38.
30. Som eksempler på den kritik kan nævnes anmeldelsen i Berl. Tidende 4–5.10.32 og i Dagens Nyheder 2.10.32.
31. Oplysningerne stammer fra Axel Rosendal.
32. DLB XVI s. 314–16.
33. Højberg-Christensen redegør for dette samarbejde i sin nekrolog over Th. A. Müller i Gymnasieskolen 1950, nr. 3, s. 57–59.
34. Rigsdagstidende 1929–30. Forhandlinger i Folketinget I, sp. 717.
35. Skolebogsbetænkningen (Skb.) s. 3.
36. Disse er utrykte og findes i undervisningsministeriets arkiv.
37. Dette fremgår af udvalgsreferaterne.
38. Cirkulære af 6.4.1900 og kaldet således efter kultusministeren, biskop H. V. Sthyr.
39. Ovennævnte cirkulære. Love og ekspeditioner vedkommende Kirke og Skolevæsen 1899–1900, s. 336–37.
40. Der henvises i det følgende til Arups utrykte manuskript i undervisningsministeriets arkiv.
41. Dette værk blev afsluttet i 1929 og var redigeret af Aage Friis, M. Mackeprang og A. Linvald.
42. Der henvises i det følgende til Rosendals manuskripter i undervisningsministeriets arkiv.
43. Flere af Th. A. Müllers artikler er samlet i »Afhandlinger i Udvalg«, Kbh. 1945.
44. Det fremgår af et mødereferat fra møde 25.3.33, at Rosendals manuskript var godkendt af redaktionsudvalget.
45. Uddrag af Arups notat på korrekturksemplaret.
46. Manuskript i undervisningsministeriets arkiv.
47. Oplysningen stammer fra Axel Rosendal.
48. Kaalund-Jørgensen havde holdt foredrag om skb. på DLFs 10. alm. skolemøde, trykt i Beretning om ... s. 29–43. Kaper angreb i et påfølgende foredrag skb., og hans foredrag blev trykt i Berl. Tidende 9.8.33.
49. Skb. s. 4.
50. Skb. s. 54.
51. Skb. s. 72–75.
51. Skb. s. 72–75.
52. Skb. s. 57–61.
53. Skb. s. 62–64.
54. Skb. s. 64.
55. Skb. s. 74–75.
56. Skb. s. 70.
57. Skb. s. 67–68.
58. Skb. s. 65.
59. Skb. s. 66.

60. Skb. s. 65.
61. Skb. s. 66.
62. Skb. s. 70.
63. Skb. s. 66.
64. Skb. s. 102-107.
65. Bentzen holdt foredrag i radioen d. 6.12.33.
66. De største dagblade bragte alle omtale og/eller anmeldelse af skb. Det følgende bygger på en gennemgang af Berlingske Tidende, Politiken, Dagens Nyheder, Kristeligt Dagblad og Socialdemokraten december 33 og Januar 34.
67. Det følgende bygger på artikler i de vigtigste skoleblade og tidsskrifter.
68. Skb. blev behandlet på tre møder i Pædagogisk Selskab, et for historie, et for dansk og et for religion.
69. Se K. E. Bugge: Striden Bentzen-Kaper. Årbog for Dansk Skolehistorie 1968 s. 97-126.
70. F. eks. Dansk Seminarieblad 1934, s. 7, januar. Gymnasieskolen s. 4, 1934. Lektor Kretzschmer på møde i Pædagogisk Selskab, Pædagogisk Selskabs Årsberetninger 1933-34, s. 39 og Poul Holt i Kristeligt Dagblad 18.-19.12.1933
71. Pædagogisk Selskabs Årsberetninger 1933-34, s. 42.
72. Pædagogisk Selskabs Årsberetninger 1933-34, s. 62, Parentesen er Bomholts egen.
73. Rigsdagstidende, Forh. i Folketinget I, sp. 682-88. Fru Klara Thybjerg trådte på henvendelse fra Dansk Kvindesamfund ind i udvalget.
74. Københavns Kommuneskole, 1933, s. 553.
75. Pædagogisk Selskabs Årsberetninger 1933-34, s. 42.
76. Kaper i Kristeligt Dagblad 18.10.33 og Forældre og Børn 1933, s. 153-55, artikel af overlærer Haldgaard, her s. 153.
77. Folkeskolen 1933, s. 827-28, her 28.
78. F. eks. lektor Knud Kretzschmer i Pædagogisk Selskab, Pædagogisk Selskabs Årsberetninger 1933-34, s. 40. Magister Hans Jensen i Dagens Nyheder 10.-11.12.33. Professor, dr. theol. J. O. Andersen i Folketinget, Rigsdagstidende 1933-34, Forh. i Folketinget II, sp. 2522 og Alfred Bindsløv i Kampen om Skolen, 1935.
79. Se K. E. Bugge: Striden Bentzen-Kaper 1933-34. Årbog for Dansk Skolehistorie 1968, her s. 102.
80. Referat i Kristeligt Dagblad 18.10.1933.
81. Københavns Kommuneskole s. 539-40, 1933, Th. Roust, Hjem og Skole, s. 65-70, 1934. Ingvald Nielsen i Den Danske Realskole s. 143-46, 1934; Karl Rasmussen i Højskolebladet s. 77-79, 1934; Poul Holt i Kristeligt Dagblad 18.-19.12.33; Hans Jensen i Dagens Nyheder 10.-11.12.33 og C. P. O. Christiansen i Dansk Udsyn s. 9-26. 1934.
82. Kaper i Berl. Tidende 9.8.33 og Kristeligt Dagblad 18.10.33; - Forældre og Børn s. 181-182, 1933; fhv. undervisningsminister Byskov i Hjem og Skole s. 141-147, her 145, 1934 og i Bavnen 1934, sp. 17-22 og 33-38,

- valgmenighedspræst Asger Højmark i Højskolebladet 1934, s. 61–63 og slotspræst Oskar Geismar sm. st. s. 309–11; Biskop Rud i Kristeligt Dagblad 12.12.33; professor, dr. theol. J. P. Bang i Hjem og Skole 1934, s. 26–30 og 49–53, her s. 27.
83. Ovennævnte artikel i Dansk Udsyn 1934 s. 9–26.
 84. Dansk Udsyn 1934 s. 12–14.
 85. Dansk Udsyn 1934 s. 18.
 86. Dansk Udsyn 1934 s. 12–14.
 87. Dansk Udsyn 1934 s. 22.
 88. Dansk Udsyn 1934 s. 24.
 89. Københavns Kommuneskole s. 540, 1933.
 90. Gymnasieskolen 1934, s. 6.
 91. Byskov i Hjem og Skole 1934, her s. 145. Valgmenighedspræst Asger Højmark i Højskolebladet 1934, her s. 62; Forældre og Børn, her s. 82, 1934 og Kristeligt Dagblad 12.12.1933.
 92. Forældre og Børn s. 182, 1933, redaktionel bemærkning.
 93. Kristeligt Dagblad 12.12.1933.
 94. Bavn 1934, sp. 33.
 95. Forældre og Børn 153–55 og 181–82, 1933.
 96. Politikens leder 10.12.33.
 97. Socialdemokraten 9.12.33.
 98. Den frie Skole nr. 1, januar 1933.
 99. Arbejderbladets kronik 15.12.33.
 100. Rigsdagstidende 1933–34. Forh. i Folketinget II sp. 2522.
 101. Socialdemokratiets ændrede politik kom bl.a. til udtryk i dets nye arbejdsprogram Danmark for Folket, se Politikens Danmarkshistorie, bind 13, s. 477–78.
 102. Politikens Danmarkshistorie, bind 13, s. 438–453.
 103. Politikens Danmarkshistorie, bind 13, s. 401–410.

Skole og samfund

1969–1970

Maj

8.5. Undervisningsdirektør Sigurd Højby, Direktoratet for gymnasieskolerne og HF, siger til Aarhus Stiftstidende, at direktoratet arbejder med planer om en udbygning og intensivering af gymnasielærernes stærkt kritiserede pædagogiske uddannelse, det såkaldte pædagogikum.

9.5. Heller ikke i det kommende skoleår vil alle ansøgere til HF-kurserne kunne optages. Information oplyser, at der kan ventes afvist omkring 1500 ansøgere: 3898 unge har søgt om optagelse, men der er kun omkring 2400 pladser på kurserne. Samtidig truer de HF-studerende med »strejke«, hvis undervisningsministeriet ikke afskaffer studieafgiften ved de private seminarier, hvor der er HF-kurser. Afgiften berører ca. 25 procent af de HF-studerende. 14.5. Landssammenslutningen af kursusstuderende og Danske gymnasieelevers sammenslutning opfordrer i en udtalelse undervisningsminister Helge Larsen (radikal) til en hurtig reform af »den gymnasiale undervisning og afskaffelse af studentereksamen i dens nuværende form«. 16.5. Sammenslutningen Humanistisk forbund foreslår kristendomsundervisningen afskaffet og erstattet med undervisning i idéhistorie. 22.5. Også i det kommende skoleår vil mangel på kvalificerede lærere bremse tilgangen til den samfundsfaglige gren i gymnasieskolen. Kun fire gymnasier er i stand til at gennemføre den nævnte undervisning. 30.5. Socialdemokratiet og SF ønsker det 10. skoleår gjort obligatorisk i 1975, oplyser Berlingske Tidende fra det folketingsudvalg, der beskæftiger sig med den vedtagne forlængelse af undervisningspligten. Samtidig ønsker udvalget øgede demokratiserings-bestræbelser i folkeskolen, kanaliseret gennem elevrådene.

Juni

1.6. Jyllands-Posten noterer fra årsmødet i Dansk Friskoleforenings jyske kreds, at der blandt friskolefolkene er dybtgående uenighed om friskolens økonomiske uafhængighed. To fløje, der bedømmes som værende omtrent lige store, hævder: 1) at friskolen udmærket kan

bestå med 100 procents statstilskud, og 2) at der fortsat bør være en pris i penge for at sende et barn i friskole. 3.6. 200 gymnasielærere fremsætter ønske om, at »elevkonsultationer« indføres som fast institution i gymnasieskolerne. Samtidig fremsætter de krav om nedsættelse af det pligtige, ugentlige timetal (på 24) i gymnasieskolen. 7.6. Under folketingets behandling af forslaget om udvidelse af beløbsrammen for Ungdommens Uddannelsesfond oplyser undervisningsministeren, at han i 1970 vil fremsætte forslag om en videregående reform af fonden. 11.6. Udvalget vedrørende seminarieplanlægningen afgiver betænkning til ministeren. Det foreslås, at 17 seminarier skal bestå uforandret, 6 skal lægges sammen til 3, 2 flyttes til andre byer og at 4 nedlægges. De sidstnævnte er seminarierne i Nr. Nissum, Ranum, Tønder og Herning, idet Herning Seminarium dog foreslås opretholdt, indtil de omkringliggende er tilstrækkeligt udbyggede. Sammenlægningsforslaget gælder: Th. Langs Seminarium – Silkeborg Seminarium, Gedved Statsseminarium, der foreslås sammenlagt med Marselisborg Seminarium, Århus, Jelling Statsseminarium og Kolding Seminarium, der foreslås sammenlagt i nye bygninger i Vejle, seminarierne i Ribe og Esbjerg sammenlægges, og det samme foreslås med seminarierne i Odense og Skårup. 14.6. Jyllands-Posten oplyser, at tilgangen til gymnasieskolerne er »påfaldende lille«. Prognoser forudsagde, at 12.900 unge ville melde sig til 1. g. skoleåret 1969/70, men kun 11.700 har søgt optagelse. 16.6. Et udvalg, nedsat af Danmarks Realskoleforening, er uenig om, hvorvidt elever med afgangsprøve af 10. klasse bør have adgang til ansættelse i etaterne. Repræsentanterne for etaternes personaleorganisationer, etaterne og Danmarks Lærerforening er imod adgang, mens undervisningsministeriet og realskoleforeningens repræsentanter er for adgang. Fhv. undervisningsminister K. B. Andersen kalder udvalgsflertallets indstilling en urimelig forskelsbehandling og rejser spørgsmålet i folketinget. 19.6. Danmarks Lærerhøjskole dimitterer sit første hold faglig-pædagogiske kandidater. De 19 cand. pæd.'er er fordelt på fire studieretninger: engelsk, tysk, historie og geografi. 20.6. Efter at overenskomstforhandlingerne mellem staten og Akademikernes Samarbejdsudvalg er brudt sammen, har AS varslet strejke for 800 akademikere fra 1. august. Strejken vil bl. a. omfatte statsgymnasierne på Sjælland ÷ kostskolerne. 21.6. Flertallet af de unge, der som de første består Højere Forberedelseseksamen, vil fortsætte studierne på landets seminarier. Politiken oplyser, at godt 700

af de 8117, der begyndte studierne på HF-kurserne for to år siden, vil bestå eksamen; omkring 100 har givet op og resten er dumpet. 23.6. Jyllands-Posten oplyser, at universitets-byggeriet i Odense vil blive forsinket, fordi det har vist sig, at projektet vil blive over 100 millioner kroner dyrere end de 257 mill. kr., der er afsat til dets gennemførelse. 24.6. Undervisningsminister Helge Larsen skriver i et svar til K. B. Andersen, at ministeriet finder det »helt urimeligt«, at elever med afgangsprøve fra 10. klasse ikke skal kunne få adgang til etaternes assistentuddannelse. Helge Larsen bebuder, at han vil drøfte sagen i regeringen. 26.6. Næsten 92 procent af eleverne i 7. klasse fortsætter i 8. klasse, viser en statistik fra undervisningsministeriet. Omkring 75 procent går videre i 9. klasse, mens kun omkring 36 procent tager 10. skoleår med. Det totale antal elever i folkeskolen har i afvigte skoleår været 696.000, og antallet af lærere i folkeskolen var 33.000, hvis antal af overtimer stadig er stort, men dog viser nedadgående tendens.

Juli

16.7. Tilmeldingerne til de tre universiteter synes at holde sig inden for rammerne af de opstillede prognoser. 17.7. Jyllands-Posten oplyser, at Århus Universitet har sagt nej til undervisningsministerens henstilling om at give studerende med Højere Handelseksamen generel adgang til studier i jura, økonomi og statskundskab. Københavns Universitet vil følge den århusianske holdning, skønt man oprindeligt var indstillet på at sige ja.

August

8.8. Meddelelsen om, at de fire jyske seminarier foreslås nedlagt, fremkalder kraftige protester, og undervisningsminister Helge Larsen oplyser, at såvel han som regeringen ønsker at bevare Tønder og Nørre Nissum seminarier. 12.8. Dansk Seminarieforenings formand, rektor Tage Kampmann, siger ifølge Aarhus Stiftstidende på en lærerkonference i København, at det er inkonsekvent, at folketingsmedlemmer først støtter den nye læreruddannelseslov og derefter går imod nedlæggelse af nogle seminarier. Den nye læreruddannelseslov indebærer netop, at der i fremtiden skal være færre, men større seminarier

– med mindst 140 studerende pr. årgang. 30.8. Undervisningsministeren beslutter, at alle med Højere Handelseksamen skal have adgang til at studere ved det økonomisk-juridiske fakultet ved Århus Universitet. Otte af fakultetets professorer havde stemt imod HH-studerendes adgang, mens én professor havde stemt for sammen med amanuensisgruppen og studenter-repræsentanterne.

September

2.9. Danmarks Lærerforening fremsætter krav om nedsættelse af det pligtige, ugentlige timetal fra 32 til 27. Lærerne ønsker mere tid til forældresamarbejde, pædagogisk planlægning, efteruddannelse etc. 4.9. Jyllands-Posten oplyser, at undervisningsministeren vil henstille til regering og folketing, at intet seminarium nedlægges foreløbig. 5.9. Fælleslærerrådet i Århus foreslår Århus skolevæsen, at de faste, årlige standpunktsprøver i dansk og regning afskaffes på visse klassetrin. Fælleslærerrådet i København har foreslået, at de afsluttende årsprøver til og med 7. klasse afskaffes. 8.9. Landsforeningen Skole og Samfund siger i en kommentar til den nye skoletilsynslov, at skolenævnenes beføjelser også må omfatte medindflydelse på ansættelse af skoleledere og lærere. Ligeledes bør skolernes elevrådsrepræsentanter deltage i skolenævnenes forhandlinger, når der behandles sager af særlig interesse for eleverne. 9.9. Ledende skolepsykolog ved Frederiksberg skolevæsen, dr. phil. Kaj Spelling, bliver udnævnt til professor i eksperimentel pædagogik på Danmarks Lærerhøjskole. 10.9. Efter indstilling fra undervisningsministeren beslutter regeringen, at elever fra folkeskolens 10. klasser skal ligestilles med elever med realeksamen, når det gælder ansøgning til stillinger i etaterne. 12.9. Forligsmanden opgiver at stille mæglingforslag i akademiker-konflikten. 16.12. Gennem en nødplan vil undervisningen på gymnasierne søges gennemført så godt som muligt under akademikerstrejken, der bl. a. rammer 17 sjællandske statsgymnasier. Der vil ikke blive indkaldt lærerkræfter udefra, men eleverne vil selv søge at gennemføre undervisningen. 17.9. Akademikerstrejken begynder. Omkring 7000 gymnasieelever er uden lærere. 24.9. Undervisningsministeren har færdiggjort forslaget til ny skoletilsynslov. Det går bl. a. ud på, at der fremtidig skal være skolenævn ved alle skoler. For øjeblikket er der kun skolenævn ved omkring en trediedel af landets skoler. En repræsentant for elever skal kunne deltage i skole-

nævnsmøder, men har dog ikke stemmeret. Ifølge forslaget skal nævnene have fem medlemmer, hvoraf de fire vælges af forældre til børn i skolen. Det femte udpeges af kommunalbestyrelsen. I hver kommune skal der yderligere nedsættes en skolekommission med 11 medlemmer, seks valgt af kommunalbestyrelsen, fem af skolenævnene. Den eksisterende sondring mellem købstads- og landsbyskoler forsvinder, og kommunalbestyrelserne tillægges større beføjelser i skolesager. Endvidere skal oprettes obligatoriske ungdomsskolenævn, fritidsnævn og nævn for voksenundervisning. Undervisningsministeren oplyser, at der er konstateret så stor interesse for den nye lov om fritidsundervisning, at de til lovens gennemførelse afsatte 60 mill. kr. må ventes forøget til 80 mill. kr. 25.9. I sin anden og afsluttende betænkning fastslår seksualoplysningsudvalget, at der bør indføres seksualundervisning i samtlige skoleformer for unge, herunder også ved højskoler, efterskoler, gymnasier, handelsskoler og tekniske skoler. 27.9. Kulturminister K. Helveg Petersen (rad.) går på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Randers ind for, at Højere Forberedelseksamen skal være adgangsgivende til Danmarks Biblioteksskole. Tanken støttes af Danmarks Biblioteksforening og de studerendes råd, men ikke af skolens rektor og lærere, som fastholder krav om studentereksamen. En undersøgelse på Holte Gymnasium viser en kraftig stigning i antallet af forsømmelser. I 1954/55 var forsømmelsesprocenten for piger 7,66 og for drenge 4,75. I 1967/68 er de tilsvarende tal 9,18 og 7,03. Lørdags-forsømmelser er de hyppigste. Derefter følger forsømmelser på tirsdage.

Oktober

5.10. Samtlige 416 gymnasieelever og HF'ere på Metropolitanskolen i København går i strejke som protest mod akademiker-konflikten, der har betydet, at eleverne i over to uger har måttet undvære over halvdelen af deres lærere. 5.10. Elever, der må skifte skole, får væsentlig dårligere karakterer til realeksamen end de kammerater, der kan fortsætte fra 7. klasse over i en realafdeling på deres egen skole. Der er så ringe sammenhæng mellem elevernes standpunkt i de såkaldt vejledende prøver i regning og diktat i 7. klasse og de resultater, eleverne opnår tre år senere ved realeksamen, at de vejledende prøver i bedste fald er overflødige og i værste fald misvisende. Det er konklusionen på

en undersøgelse, ledende skolepsykolog Kai Giørtz-Laursen, Horsens, har foretaget af tre årgange elever på de kommunale realskoler i Horsens. 9.10. Fem lærere skal kollektivt lede den kommunale Rasmus Rask Skole i Bellinge ved Odense. Det er første gang, en sådan ordning praktiseres i Danmark. Samtidig oplyser rektor Vagn Haarsted til Berlingske Aftenavis, at han i videst mulig udstrækning vil uddelegere sin myndighed som pædagogisk leder af Holte Gymnasium til en række to-tre-eller fire-sidede samarbejdsudvalg for skolens lærere, forældre, elever og rektor. 15.10. En arbejdsgruppe, der har haft undervisningsinspektør Ib Juul som formand, afgiver betænkning vedrørende den gymnasiale undervisning. Gruppen mener, at der er behov for et gymnasie-forsøgscenter, hvor der skal eksperimenteres med undervisningen langt ud over, hvad der er muligt i et normalgymnasium i dag. Gruppen foreslår, at der oprettes et forsøgscenter, som skal arbejde med bygningsmæssige og pædagogiske problemer, og at der etableres en forsøgsskole i elevdemokrati. Ved denne sidstnævnte skole tænkes alle rektors funktioner og beføjelser principielt overtaget af en skoleforsamling, omfattende alle ved skolen ansatte og alle elever. 21.10. Tidligst i 1970 og senest i 1971 kan der ventes lørdagsfri hele året i gymnasieskolen, oplyser direktør Sigurd Højby på årsmødet i Gymnasieskolernes Lærerforening. Han understreger også, at alle gymnasier vil få pligt til at oprette samarbejdsudvalg. 23.10. En delegation, repræsenterende 37 højskoler, afleverer til undervisningsministeren en protest mod regeringens plan om at fremsætte et fælles lovforslag for alle private skoler, uanset deres egenart. Man ønsker højskolen udskilt fra det samlede lovkompleks. 23.10. Danmarks Lærerforening foreslår, at der fremtidig bør være to former for seksualundervisning i folkeskolen – en obligatorisk, der gives som løbende undervisning i fag, der er egnede dertil, og en større, samlet undervisning på de ældste klassetrin. Foreningen mener ikke, at lærerne bør fritages for den førstnævnte undervisning i egnede fag, mens den sidstnævnte undervisning bør bestrides af specielt uddannede lærere eller læger. 25.10. Der indgås forlig i akademiker-konflikten. Undervisningsministeren har tidligere under strejken lovet at undersøge mulighederne for at skære ned i eksamenspensum for de strejkeramte elever og studerende. 28.10. HF er nu blevet anerkendt af praktisk taget alle ikke-tekniske, videregående uddannelser, stort set i overensstemmelse med det oprindelige forslag fra Planlægningsrådet for de højere uddannelser, skriver

rektor Ejvind Jensen, Statens kursus til HF i København, i Gymnasieskolen. 29.10. Efter et ministermøde oplyser undervisningsminister Helge Larsen, at regeringen ikke er indstillet på at give en særlig lov for højskolerne. Lovgivningen for de private skoler vil blive samlet i to love, mens man hidtil har haft 10 forskellige love. Den ene lov skal omfatte højskoler, landbrugsskoler, efterskoler og husholdningsskoler. Den anden skal omfatte de private skoleformer, der findes en offentlig parallel til, f. eks. gymnasieskoler, realskoler, kurser etc. 29.10. Der bør principielt ikke indføres eksamen eller prøver på folkehøjskolerne, hedder det i en udtalelse fra Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler, dog bør højskolerne i mindre omfang kunne tilbyde kurser, der fører til rettighedsgivende prøver eller eksaminer.

November

1.11. Formanden for Københavns Lærerforening, overlærer Ingolf Haubirk, oplyser, at Københavns kommunale skolevæsen i år mangler mindst 1100 lærere. Man havde ved skoleårets begyndelse regnet med en tilgang på 400 lærere, men der kom kun 159. 1. og 2.11. Danmarks Lærerforening holder ekstraordinært repræsentantskabsmøde i København. Formanden, Stinus Nielsen, forelægger en af hovedstyrelsen vedtaget skitse, som er udarbejdet af regeringens tjenestetidsudvalg. Skitsen indebærer en nedsættelse af det pligtige, ugentlige timetal fra 32 til 27. Der pålægges lærerne kontakt-informations-konference- og anden virksomhed i en fikseret tid på omkring godt 200 timer årligt. Samtidig bortfalder praktisk taget alle time-reduktionsordninger. Forslaget indebærer indførelse af 5-dages-uge fra og med skoleåret 1970/71. Efter en meget langvarig og meget hård debat giver repræsentantskabet tilslutning til skitsen med 183 for og 27 imod. På mødet vedtages en resolution, hvori der protesteres mod, at lærerne ikke efter den kommende tilsynslov bliver fulgyldigt repræsenteret i skolenævn og skolekommissioner. 4.11. På et møde i Nibe foreslår fhv. undervisningsminister K. B. Andersen (Soc.) 12-årig, obligatorisk uddannelsespligt. 6.11. På Danmarks Skoleinspektørforenings årsmøde oplyser undervisningsministeren, at der vil ske en nedsættelse af skoleelevernes timetal, når den nye normaltimeplan træder i kraft ved næste skoleårs begyndelse. På mødet afvises et forslag om at kræve, at skolenævnene

får indstillingsret over for skolekommissionerne vedrørende læreransættelser. Samtidig starter landsforeningen Skole og Samfund en aktion over for folketinget for øget forældreindflydelse gennem større kompetence til skolenævnene. 9.11. På Danmarks Førstelærerforenings årsmøde i Fredericia oplyser Helge Larsen under en gennemgang af den nye tilsynslov, at ministeriet vil stille forslag om, at der tillægges skolenævnene indstillingsret til skolekommissionerne vedrørende ansættelse af skole-ledere. Ved samme møde retter foreningens formand, Ole Kromann Kristensen, et skarpt angreb på de store skoler. Han betegner den som »undervisnings-ghettoer« og siger, at »jo større skolerne bliver, jo mere børnefjendske bliver de også«. 14.11. I en udtalelse til det folketingsudvalg, der beskæftiger sig med skoletilsynsloven, fastslår Helge Larsen, at eleverne ikke vil få indflydelse på indstilling eller afskedigelse af lærere, hvis skolenævnene under en eller anden form får indstillingsret. 15.11. En gruppe ålborgensiske lærere fremsætter krav om ur-afstemning i Danmarks Lærerforening vedrørende repræsentantskabets vedtagelse af skitsen til omlægning af lærernes tjenestetid. 20.11. En række deputationer fremfører krav om større beføjelser til skolenævnene over for folketingsudvalget. Danske Gymnasieelevers Sammenslutning mener dog ikke, at forældrene bør have indflydelse på gymnasieskolernes forhold og foreslår nedlæggelse af skolenævnene. 26.11. Tjenestetidsforslaget for folkeskolens lærere skal til urafstemning blandt foreningens godt 30.000 stemmeberettigede medlemmer. 3100 underskrifter var nødvendige, hvis afstemningen skulle gennemføres, men der indkom ialt 4600 underskrifter fra over 100 af lærerforeningens lokalkredse. 26.11. Kun halvdelen af alle unge i alderen 16 til 19 år får en egentlig uddannelse, fremgår det af en undersøgelse, som De uddannelsessøgendes Samråd har sendt undervisningsministeren. Samrådet foreslår nedsættelse af et udvalg, der skal samordne de erhvervsfaglige uddannelser og de mere teoretiske uddannelser. 28.11. I en redegørelse til folketinget afviser undervisningsministeren forslaget om 12-årig undervisningspligt. Som mere nærliggende opgaver, der bør tages op nu, peger ministeren på udvidet og forbedret undervisning af handicappede børn og udbygning af voksenundervisningen. 30.11. Akademiker-forliget bringes i fare, fordi sygehusforeningen og Københavns kommune har rejst tvivl om, hvorvidt deres forhandlere kunne tiltræde forliget, før de kompetente forsamlinger var blevet spurgt. En voldgiftsret skal afgøre spørgsmålet.

December

2.12. Jyllands-Posten skriver, at »realskoleordningen kan ventes aftrappet fra 1974, da den 9-årige undervisningspligt træder i kraft. Målet er en ni-årig grundskole, hvor delingen af eleverne efter det 7. skoleår ophører«. Samme dag fastslår undervisningsministeren i Berlingske Aftenavis, at der ikke er aktuelle planer om at nedlægge realeksamen. 7.12. Såvel formanden for Dansk Seminarieforening, rektor Tage Kampmann, som formanden for Lærerstudendes Landsråd, Knud Leth-Nissen, retter i Politiken meget skarpe angreb på den måde, hvorpå den nye læreruddannelseslov af 1966 er blevet ført ud i livet. Begge mener, at loven såvel administrativt som økonomisk har fået så ringe opbakning, at et sammenbrud truer den nye læreruddannelse. Helge Larsen afviser i samme nummer af Politiken angrebene. 8.12. På et møde i Århus stiftes Lands-Organisationen af Elever, der omfatter 135.000 skoleelever. Til formand vælges den 18-årige Carsten Høeg-Petersen, Hvidovre. 9.12. Seminarielektor A. Guldsberg, Skårup Seminarium, afløser rektor Tage Kampmann som formand for Dansk Seminarieforening. 11.12. Undervisningsministeren siger til folketingsudvalget vedrørende skoletilsynsloven, at han er indstillet på at udvide skolenævnenes beføjelser på en række områder. 11.12. I gymnasiekredse spores voksende diskussion om den nye gymnasie-struktur, der forberedes af et udvalg med direktør Sigurd Højby som formand. En hovedlinie i gruppens arbejde er indførelse af et vidt udbygget tilvalgs-system i gymnasiet. Man stiler efter, at den nye gymnasieordning kan træde i kraft i skoleåret 1972/73. 17.12. Undervisningsministeriets tidsskrift Uddannelse 69 oplyser, at folkeskolens læseplansudvalg har udarbejdet et forslag til en normaltimeplan, der bl. a. forudsætter, at eleverne på ældste klassetrin får 30 ugentlige timer mod nu 36. 22.12. Voldgiftsretten afsiger kendelse om, at akademiker-forliget skal stå ved magt. De afgivne underskrifter er bindende. Dermed er en ny akademikerkonflikt undgået. 23.12. Urafstemningen om folkeskolelærernes tjenestetid resulterer i tilslutning til repræsentantskabets vedtagelse af tjenestetids-skitsen. 19.444 deltog i afstemningen. 14.418 stemte ja. 4233 nej. 346 stemmesedler var blanke og 447 ugyldige. Danmarks Lærerforenings formand, overlærer Stinus Nielsen, mener, at det bør være sværere at få ur-afstemning. I øjeblikket kan 10 procent af medlemmerne kræve en sådan afstemning. Formanden mener, at procent-tallet bør være 25.

3.1. Information oplyser, at dybtgående uenighed i det udvalg, der beskæftiger sig med den nye gymnasiestruktur (Højby-udvalget), er årsag til, at udvalgsarbejdet forsinkes væsentligt. Udvalget arbejder ifølge bladet med en struktur, hvorefter eleverne – efter et basissemester – skal kunne følge tilvalgsundervisningen på tre forskellige niveauer i en række fag. Samtidig foreslår Danske Gymnasieelevers Sammenslutning en gymnasiestruktur efter et modul-system, således at de enkelte fag er delt op i afsnit, der kan afsluttes hver for sig og på forskellige trin. Endvidere siger DGS, at eleverne er en overset gruppe i den nye skoletilsynslov, specielt er man utilfreds med, at skolekommissionen skal fastlægge skolens ordensreglement. Elev-organisationen ønsker en 12-årig enhedsskole og foreslår, at et ministerielt udvalg skal koordinere alt pædagogisk forsøgsarbejde. 6.1. Uroen på seminarierne omkring den nye læreruddannelse tager til. Omkring 500 lærerstuderende på københavnske seminarier bliver sendt hjem, fordi seminarielærerne nægter at gennemføre timer i de obligatoriske kurser. Begrundelsen for nægtelsen er, at ministeriet endnu ikke har løst problemerne omkring lærernes løn for kursustimerne. 7.1. Også lærerne på Th. Langs Seminarium i Silkeborg nægter at gennemføre kursusundervisningen på 1. del. 13.1. Kommunalbestyrelsen i Gladsaxe vedtager at bevilge 1,3 mill. kr. over tre år til oprettelse af »et frit gymnasium« i kommunen. Ni konservative medlemmer stemte imod, mens ni socialdemokratiske medlemmer og et venstresocialistisk medlem stemte for. 15.1. Seminarie-konflikten vedvarer. Vordingborg Seminarium hjemsender 120 førsteårsstuderende, fordi kursusundervisningen ikke kan gennemføres. Der forhandles stadig om en løsning på konflikten, men Information mener, at parterne endnu står langt fra hinanden. 16.1. Formanden for Lærerstuderendes Landsråd, Knud Leth-Nissen, siger til Information, at det er tvivlsomt, om eksamen kan gennemføres til sommer for de førsteårsstuderende. Han siger, at i realiteten kommer den nye læreruddannelse først til at træde i kraft et år efter den officielle ikrafttræden, fordi ministeriet har »sløset« med lovens gennemførelse. 17.1. Sammenlagt vil de uddelte midler og den allerede udestående lånemasse under Ungdommens Uddannelsesfond i det kommende finansår udgøre omkring halvanden milliard kroner, oplyser undervisningsministeren, da han i folketinget forelægger forslag til ny lov om UU. Forslaget indebærer, at statens udgifter til formålet stiger med 80

mill. kr. i det kommende finansår. 20.1. Dansk Seminarieforening iværksætter en aktion for at få gennemført en lettelse i eksamenskravene til de førsteårsstuderende, som ikke har fået vejledningstimer og kursusundervisning på grund af seminarie-konflikten. 23.1. Undervisningsministeren fremsætter i folketinget forslag om en fælles lov for folkehøjskoler, landbrugsskoler, husholdningsskoler og efterskoler. 26.1. Lærerstuderendes Landsråd udsender en resolution, hvori der stilles krav om, at eksamen bortfalder for studieåret 1969/70, således at alle studerende afslutter studieåret med prædikatet »bestået« i alle fire eksamensfag. Information oplyser i øvrigt, at konflikten mellem seminarielærere og ministeriet vedrørende betaling for kursusundervisningen nu er løst, således at seminarielærerne får den ønskede aflønning. Samtidig er det vedtaget, at lærerne skal yde vejledningstimer efter 1954-loven, hvilket, siger Information, reelt betyder, at vejledningstimer, der er en af den nye læreruddannelseslovs forudsætninger, overhovedet ikke vil blive læst i indeværende undervisningsår. 31.1. Berlingske Tidende oplyser, at undervisningsministeriet i forbindelse med indførelse af fem-dages-ugen, nedskæringen af det ugentlige timetal for eleverne og revision af folkeskolens læseplaner overvejer indførelse af et skoleår på 200 dage, fordelt på 40 uger, hvilket – mener bladet – skulle give mulighed for at give eleverne en uges vinterferie allerede i skoleåret 1970/71.

Februar

6.2. Undervisningsministeren har i en forhandling med Lærerstuderendes Landsråd afvist kravet om eksamens-bortfald. 9.2. Lærerstuderendes Landsråd oplyser, at 75 procent af de førsteårsstuderende har deponeret deres eksamensindmeldelse hos LL. Det ventes, at ialt 85 procent vil boykotte eksamen. 10.2. De danske højskoler trues af kvælning gennem stramme regler i det nye lovforslag, siger formanden for Foreningen af Højskoler og Landbrugsskoler, Finn Brandt-Pedersen, til Politiken. Undervisningstiden udvides i følge forslaget med seks uger årligt, og lærernes pligtige timetal udvides så stærkt, at en trediedel af højskolerne vil komme til at afskedige lærere. Samtidig sker der en nedgang i lønningerne, og højskolerne vil få vanskeligt ved at tiltrække kvalificerede lærerkræfter. 12.2. Også konsistorium ved Århus Universitet vender sig mod den nye styrelseslovs bestemmelser på flere

punkter. Konsistorium støtter bl. a., ligesom konsistorium ved Københavns Universitet, studenternes modstand mod bestemmelserne om indirekte valg af studenter til de kollegiale organer. 13.2. 350 cand. phil.'er (de såkaldte ét-fag-cand-mag'er), der har taget eksamen efter den i 1968 indførte »korte eksamen« (bachelorgraden), ønsker deres stilling afklaret. Cand. phil.-foreningens formand, Hans Vammen, siger til Information, at ministeriet ikke ønsker cand. phil.'er ansat i universitetsstillinger, og Gymnasieskolernes Lærerforening ønsker dem ikke på gymnasierne for ikke at skabe en proletarisering af standen. 14.2. Undervisningsministeriet nedsætter et udvalg, der skal undersøge, hvor stort behov der er for at kunne tage realeksamen og HF på aftenskolebasis under den nye fritidslov. 15.2. Hvis de nye kommuner ønsker det lokalt, åbnes der mulighed for, at ingen af folkeskolens 700.000 elever behøver at have mere end 28 ugentlige timer, skriver Jyllands-Posten, idet kommunerne vil få frit valg mellem to timeplaner, en på 28 og en på 30. 15.2. Forslaget til den nye højskolelov er absolut ikke acceptabelt, hedder det i udtalelse, der er vedtaget af 225 medlemmer af Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler. 19.2. Lærermangelen i folkeskolen er aftagende, viser en beregning fra undervisningsministeriets økonomisk-statistiske kontor. Antallet af lærere vil i løbet af fem år stige med 11.000. Mens der i 1970 mangler lærere til omkring 5000 embeder, vil der i 1975 kun mangle til 400 embeder. Morgenavisen Jyllands-Posten peger i sin omtale af sagen på, at prognosen ikke tager hensyn til den forventede nedsættelse af lærernes katedertimetale fra 32 til 27 pr. uge. 21.2. Undervisningsministeren lover, at heller ikke Ranum statsseminarium vil blive nedlagt. Ministeren har tidligere givet tilsvarende løfter til seminarierne i Nr. Nissum og Tønder. 22.2. Direktoratet for gymnasieskolerne og HF giver tilladelse til, at Vestfyns Gymnasium i Glamsbjerg afskaffer den sædvanlige oprykningsprocedure for gymnasieklasserne. I stedet bliver det sådan, at elever, forældre og lærere i fællesskab bestemmer, om eleverne skal rykke op. Ordningen skal prøves over »et kort åremål«. 28.2. Efter et møde med Lærerstudendes Landsråd og undervisningsministeren beslutter Helge Larsen, at de 3200 lærerstuderende under den nye læreruddannelseslov skal op til den planlagte førsteårs-eksamen. LL har krævet, at eksamen bortfalder, fordi man mener, at undervisningen har været mangelfuld. Efter at være orienteret om ministerens beslutning appellerer LL til folketinget om at gribe ind i sagen.

Marts

2.3. Modstanden mod undervisningspligtens udvidelse er ikke ophørt. 65 repræsentanter for høj- og friskoler sender folketinget en fornyet protest mod udvidelsen, som de betegner som »det største nederlag for den frisindede linie i dansk skolepolitik i det sidste århundrede«. 2.3. Akademikernes Samarbejdsudvalg fremfører over for undervisningsministeren kritiske bemærkninger om en række punkter i den nye styrelseslov for universiteterne. 4.3. Amanuensisrådene ved de tre universiteter giver tilslutning til protesterne mod universitets-styrelsesloven. 5.3. Der vil ske en væsentlig udvidelse af antallet af HF-klasser i de kommende år. I 1969 var der 101 første klasser. Tallet vil vokse således: 1970: 126, 1971: 150, 1972: 166 og 1973: 182. Mangel på lærere og lokaler er årsag til, at der ikke oprettes endnu flere klasser. 6.3. De godt 3000 førsteårsstuderende ved landets seminarier tilmelder sig eksamen og meddeler samtidig, at de ikke agter at gå op til den. 7.3. 1500 lærerstuderende opfordrer ved en demonstration foran Christiansborg undervisningsminister Helge Larsen til at træde tilbage. 11.3. I folketinget fremsætter undervisningsministeren forslag om indførelse af 5-dages-uge i skolerne for hele året, således at et skoleår normalt bliver på 200 skoledage, svarende til 40 skoleuger à 5 dage. Skolerne behøver ikke at holde lukket på lørdage, men skemabundne fag må ikke placeres der. Morgenavisen Jyllands-Posten noterer, at i hvert fald 2. og 3. realklasserne vil blive nødt til at benytte lørdagene til tilvalgsundervisning i fransk og latin. 11.3. Over 2000 højskoleelever udsender en skriftlig protest mod den nye lovgivning for højskolerne. Samtidig fremfører fem deputationer protester mod højskoleloven over for det udvalg, der beskæftiger sig med den. 17.3. Undervisningsminister Helge Larsen oplyser, at han har besluttet på flere punkter at imødekomme krav fra højskoler og andre frie skoleformer om ændringer i loven vedrørende højskolerne. Ministeren vil nedsætte antallet af undervisningsuger fra 36 til 32, og der vil blive givet mulighed for bedre aflønning af medarbejderne. 18.3. På Danmarks Lærerforenings repræsentantskabsmøde retter foreningens formand, Stinus Nielsen, et usædvanlig skarpt angreb mod Danmarks Radios børne- og ungdomsudsendelser i radio og TV. Ifølge enslydende avis-referater sagde formanden bl. a., at visse af radioens og fjernsynets medarbejdere er gået så vidt, at de har benyttet særlige udsendelser som en slags kursus for skoleelever i provokation over for lærere, og forman-

den hævder, at nervesammenbrud hos lærere, disciplinære vanskeligheder og udbredt hærværk mod skolerne er inspireret af disse udsendelser. 19.3. Danmarks Lærerforenings repræsentantskab vedtager en resolution, der støtter Stinus Niensens kritik af radio og TV. Samtidig udbeder generaldirektør Hans Sølvhøj, Danmarks Radio, sig nærmere dokumentation for den nævnte kritik. På repræsentantskabsmødet afvises bestyrelsens forslag om skærpede regler for adgang til ur-afstemning. 22.3. Aarhus Stiftstidende oplyser, at landets rektorer fra Direktoratet for gymnasieskolerne og HF har fået meddelelse om, at gymnasielærernes pligtige timetal fra og med det nye skoleårs begyndelse kan ventes nedsat fra 24 til 22. Samtidig indføres 5-dages-uge i gymnasieskolen. 24.3. På et pressemøde uddyber Stinus Nielsen sin kritik af visse udsendelser i radio og fjernsyn med en række eksempler. Radiorådsformand Knud Heinesen udbeder sig lærerforeningens materiale, der vil blive behandlet såvel i programudvalg som i radioråd.

April

1.4. Lokale banker i Tønder stifter en fond, der skal bruges til at udbygge Tønder Seminarium, så det bliver et moderne, pædagogisk forskningscenter. Der foreligger allerede fra starten konkrete byggeplaner. 1.4. Efterskolelærernes arbejdsbyrde er langt større, end man er gået ud fra i den hidtidige lov, og end man går ud fra i Helge Larsens forslag til ny lov. Det må være rimeligt, at der tillægges efterskolelærerne kostskole-tillæg eller at timetallet lempes, siger formanden for Foreningen af frie ungdoms- og efterskoler, forstander Gunnar Krage-lund, på foreningens årsmøde. 2.4. Borgmester i Herlev, undervisningsinspektør Ib Juul, oplyser, at det kommende statslige forsøgsgymnasium vil blive opført i Herlev. 4.4. Over 10.000 af forældrene til ca. 700.000 skoleelever skal i de kommende uger vælges til de obligatoriske skolenævne. Den nye tilsynslov tillæggersko lenævnene øget indflydelse på en række områder, bl. a. ved læreransættelser og ved udformning af ordensreglement. 9.4. Den selvejende institut, Det frie gymnasium, vil kunne begynde sin virksomhed i Gladsaxe næste skoleår, 70/71, med omkring 100 elever i fire klasser. 9.4. Undervisningsministeren afviser tanken om vinterferie i skolerne, fordi fem-dages-skoleugen ikke levner plads til flere fridage. 10.4. Undervisningsministeriet afslår at bevilge en halv million kroner til Danmarks Lærerhøjskoles planlagte sommer-

ferie-kurser landet over, oplyser Aarhus Stiftstidende. Det betyder, at omkring 3000 lærere ikke kan få den efteruddannelse, de har meldt sig til. 11.4. Skoleelevernes fagforening, LOE, indleder en landsomfattende kampagne mod eftersidning som disciplinærmiddel. 11.4. Mellem 7000 og 10.000 lærlinge og studerende demonstrerer foran Christiansborg mod regeringens uddannelsespolitik. 15.4. Meddelelsen om aflysningen af lærernes sommerferiekurser fremkalder skarpe kommentarer fra lærere over hele landet. Rektor for Danmarks Lærerhøjskole, Harald Torpe, betegner over for bladet Folkeskolen situationen som yderst beklagelig og oplyser, at aflysningen omfatter et vidtspændende program, der var lagt tæt op ad folkeskolens aktuelle behov.

Victor Rasmussen.

Redaktionen er sluttet 15. april 1970.

Skolehistorisk litteratur

CARL E. JØRGENSEN og V. G. KONRADSEN: *Series Rectorum. Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden reformationen.* 1967.

Mange danske gymnasier har en lang og bevæget historie bag sig, og flere af dem har da også for længst fundet deres historikere. En særlig plads indtager F. E. Hundrup som de danske latinskolels personalhistoriker, og han nævnes således med fuld ret side om side med præstestændens historiker S. V. Wiberg i forordet til Carl E. Jørgensens og V. G. Konradsens »Series Rectorum«. Bogen, der bærer undertitlen »Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden reformationen«, er udgivet af Gymnasieskolernes lærerforening med det specielle formål at samle så komplette fortegnelser over skolernes ledere som muligt og at identificere disse. Mere omfattende levnedbeskrivelser har man ikke villet bringe, men nok oplysninger om uddannelsesmæssige kvalifikationer. Der er hermed fremkommet en særdeles nyttig opslagsbog, hvori man hurtigt kan orientere sig om de forskellige skoler og kursers ledere fra reformationstiden frem til 1967. Det er vel naturligt, at man leder forgæves efter Sommersted »latinskole« under skolerne, men måske havde det været rimeligt at optage den under kurserne? Prisværdigt er det, at afståede landsdele er medtaget i deres danske tid, Lund stift til 1658, Slesvig til 1864.

Den endelige redaktion af bogen er foretaget af Carl E. Jørgensen, og kun ganske enkelte steder er der sluppet andet end de helt grundlæggende facts med. At det giver lidt krydderi, skal ikke nægtes, men ret beset er det ikke altsammen lige vægtigt, ja noget måske ligefrem uretfærdigt eller ensidigt, som f. eks. Henrik Pontoppidans dom over Randers rektoren H. K. Whitte. Hans række af oversættelser af Terents lystspil tyder i det mindste på mere humoristisk sans, end Pontoppidan tillægger ham.

Det er to latinskolefolk, der står som bogens forfattere. Viggo Glud Konradsen virkede ved Hjørring Gymnasium fra 1916 til han faldt for aldersgrænsen 1958. Han har tidligere offentliggjort et par personalhistoriske bidrag i gymnasiets årsskrift og har i sit otium arbejdet med series rectorum. Den anden forfatter, adjunkt ved Viborg Katedralskole Carl E. Jørgensen, står derimod midt i sit virke, selv om han har en betydelig større produktion bag sig. Der er i denne forbindelse især

grund til at fremhæve de vægtige bidrag til latinskolehistorien fra hans pen: Århus katedralskoles historie, Den lærde skole i Danmark fra reformationen til 1640, Viborg katedralskoles historie, Fåborg latinskoles lærere, Skolemester og hører samt sidst udgivelsen af J. Chr. Sixhøjs manuskript Viborg Katedralskoles Dimittender 1630–1879. Vi har ikke mange af disse elevfortegnelser på dansk, men at de er til uvurderlig nytte både for personalhistorikere, lærdomshistorikere og lokalhistorikere, er hævet over enhver tvivl. Ved kommende udgivelser af lignende art kan Carl E. Jørgensens udgave af Sixhøjs manuskript tjene som forbillede. Bogen er udgivet af Viborg Byhistoriske Arkiv.

Da det nu er fastslået, at Series Rectorum er et nyttigt opslagsværk udarbejdet af kompetente fagfolk, må det være tilladt at komme med et par kritiske bemærkninger. Den første gælder litteraturhenvisningerne, der synes at være ret tilfældige. Den anden er alvorligere. I forordet tager Carl E. Jørgensen forbehold for oplysningernes fuldstændighed for Skånes vedkommende, men ikke for Slesvigs. Det havde der imidlertid i allerhøjeste grad været grund til. Afsnittet er udarbejdet af lektor Konradsen, der ikke synes at kende de to lærdomshistorikere Otto Fr. Arends og Ths. O. Achelis, der for Slesvigs vedkommende svarer til Wiberg og Hundrup. Resultatet bliver derefter og skal illustreres ved de to eksempler Haderslev og Åbenrå. For Haderslevs vedkommende er rektorerne overtaget fra et værk fra 1844 uden at Ths. O. Achelis' artikel »Haderslev Latinskoles rektorer og lærere indtil 1800« i Personalhistorisk Tidsskrift 1957 er benyttet. Johannes Bock identificeres med sognepresten Johan Boethius i Klakring, men blev i virkeligheden efter Haderslevtiden superintendent i Hameln. Herman Pistor (Becker) døde ikke 1584, men blev derimod 1583 præst ved Mariæ kirke i Helsingør, hvor han døde 1592. Jensenius Corvinus (Ravn) var rektor til 1650, ikke til 1640, og så fremdeles. For Åbenrås vedkommende er oplysninger ikke blot mangelfulde, men simpelthen misvisende. Det starter med litteraturlisten, hvor Arb. Sønderjyll. 1961 ingen mening giver, men det skulle måske have været Åbenrå bys historie bd. I, der netop udkom 1961, og som er særdeles relevant? Derefter følger en henvisning til Åge Bondes udmærkede artikel i Åbenrå Samfundets årsskrift 1945, der blot ikke handler om latinskolen, men om borgerskolen. Til gengæld savnes de to artikler af Ths. O. Achelis »Aus der Geschichte der Lateinschule in Apenrade« (Die Heimat 1927) og »Deutsche und dänische Schulen

in der Propstei Apenrade« (Zeitsch. der Gesell. für schl.-holst. Geschichte Bd. 65, 1937). Fra Åbenrå anføres 8 rektorer, hvoraf de fire er direkte forkerte personer. Forholdet var det, at diakonerne i Åbenrå virkede som rektorer indtil 1639, og de kan slæes op i Arends »Gejstligheden i Slesvig og Holsten«; derefter havde skolen følgende rektorer: Christian Wendler –1649, Troels Olufsen 1649–, Anton Bruun –1655 (afsk.), Christopher Meerkatz 1655–57 (afsk.), Paulus Jacobi Risius –1659 (død), Martin Milius –1675 (død), Frøderus Christian Fabricius –1699, Johann Georg Kier 1699–1704 (afsk.), Bertram Augustini 1704–1740, Barthold Augustini 1741–1789 (død), Johannes Andreas Kruchenberg –1791 og Jürgen Friederich Matthiesen fra 1791 til skolens nedlæggelse 1807. Med til billedet af det slesvigske tillæg hører også, at man forgæves leder efter latinskolerne i Frederiksstad (1772–1827), Eckernførde og Tønning (nedl. 1806). Det er en skam, at den nydelige og praktiske bog skæmmes af det, der var tænkt som et ekstra plus.

Det skal tilføjes, at bogen er forsynet med udmærkede registre.

Hans H. Worsøe.

REIDAR MYHRE: *Holbergs pædagogiske idéer*. Fabritius & Sønners Forlag, Oslo 1969. 271 sider.

Som bekendt erklærede Ludvig Holberg i indledningen til sine *Moralske Tanker*, at han havde »søgt at moralisere paa adskillige Maader«, og at han med sine komedier havde »omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden Form«. I den afhandling om Holbergs pædagogiske ideer, som lektor Reidar Myhre fornylig har udsendt, får man god besked om den virksomhed som moralist og folkeopdrager, som Holberg hentyder til med det citerede, men nok så meget om hans indsats som pædagogisk teoretiker og reformator.

Holbergs dannelsesprogram havde som underlag begreberne natur og frihed – med alt, hvad de indebar i begyndelsen af det 18. århundrede. Det stod i klar og udtalt modsætning til det gamle autoritetsbundne og »pedantiske« dannelsesideal og hævdede alternativt hertil, at opdragelsens og dannelsens mål måtte være at skabe mennesker, som intellektuelt set havde fået opdyrket deres evne til at tvivle, undersøge og afveje og til at skelne mellem de tomme kundskabsskaller og den

sande, personlighedsrelevante, livsorienterede og socialt funktionsduelige lærdom, – som moralsk set havde lært sig selv og deres begrænsning at kende og i deres stræben lod sig lede af sandhedskærlighed, tålmod, tolerance og medansvarlighed, – som religiøst set var gudfrygtige og ydmyge, dog hellere i hjertet end i munden, således at de kunne virke gennem eksemplets magt, – som æstetisk set havde fået uddannet deres gode smag, – og som endelig fysisk set ikke vanskkøttede sig, men levede op til erkendelsen af den nære forbindelse mellem legemligt og sjæleligt. Sådanne mennesker var det, Holberg havde i tankerne, når han hævdede, at opdragelsen skal gøre børnene til mennesker.

Det gamle ideals metodiske udtryk specielt inden for universitetspædagogikken – det område, som naturligt nok havde Holbergs særlige interesse – var forelæsningen, et levn fra en tid, da bøgerne var håndskrevne og derfor normalt uoverkommelige for studenterne, samt disputationen, et udslag af skolastisk ærbødighed for den formelle logik. Men hvad ville Holberg da konkret sætte i stedet? Jo, han ville, at »Lectores« skulle forvandle sig til »Responsores«, at forelæsnin-gerne altså skulle omdannes til spørgetimer, samt at »de nu brugelige Disputationer blev forvandlede til Socratiske Samtaler«.

Såvidt metoderne. Hvad de didaktiske principper angår, gjorde Holberg sig til talsmand for interesseprincippet, aktivitetsprincippet og anskuelighedsprincippet, og hvad dannelsesmidlerne angår, foretog han en rangordning af fagene efter deres dannelsesværdi. Religionen fik tildelt førstepladsen, dog således, at retten til kritisk at »examinere« den ikke blev afskrevet; på dette som på alle andre områder gjaldt, at fornuften var det rette erkendelsesorgan, ganske vist med den modifikation, at visse ting uden at stride imod den er hævet over den. Filosofien kom på andenpladsen, idet Holberg dog i alt væsentligt afskedigede metafysikken, logikken og retorikken og forstod den som et moralstudium, – hvilket vil sige et menneskestudium, idet moralbegreberne blev opfattet som relative, som afhængige af, hvordan den guddommelige (naturlige) lov blev brudt, spaltet og farvet under pas-sagen gennem det menneskelige temperament. Også historien fik til-lagt en betydelig dannelseseffekt; ret læst tjener den mennesket til opbyggelse og opmuntrer det til dyd og forsigtighed – eller holder et spejl op, så det lærer sig selv bedre at kende; desuden bidrager den til den intellektuelle dannelse ved at stille et kursus i selvstændig tænk-ning til rådighed og til den religiøse dannelse ved at tilsikre den et

fundament. Hvad grammatikken, dvs. de klassiske sprog, angår, tog Holberg afstand fra den hævdundne indtæring af gloser, regler, definitioner og etymologiske forklaringer, men ikke fra undervisningen i emnerne i og for sig. Men parallelt hermed fremhævede han modersmålskundskaben som et vigtigt dannelsesmiddel, idet han lagde vægt på såvel det patriotiske aspekt som det demokratisk-pædagogiske: der måtte finde en folkeliggørelse af dannelsen sted, så latinen kunne blive frataget sin uheldige rolle som adskillelseskriterium mellem lærd og læg. Også de moderne fremmedsprog tilkom en plads i spektret, – og endelig tog Holberg stilling til musik og rejser som dannelsesmidler; til musikken stillede han sig positivt, vel fordi den tilfredsstillede hans personlige behov for følelsesmæssige udtryk; til rejserne stillede han sig derimod mærkværdigt nok temmelig negativt.

I det teoretiske reagerede Holberg ikke blot mod mangt og meget gammelt, men også mod et og andet nyt, som forekom ham overfladisk og letkøbt. Erasmus Montanus er et vrængbillede af den gamle dannelse, som Jean de France er en karikatur af den nye. Imidlertid fortjener det pointering, at Holbergs reaktion aldrig rettede sig mod kernen i de nye dannelsesideer, men kun mod de overdrivelser og banaliseringer, som de blev gjort til genstand for, – og at hans principielle tilslutning til de nye ideer ikke implicerede en definitiv afvisning af traditionen; det var den antihumane forvaltning af den, formalismen og pedanteriet, som var anstødsstenen. I medfør af sin intellektualisme var Holberg et ægte barn af oplysningen, – men han brugte altså vel at mærke denne intellektualisme til »å forsvare det beste i den gamle livsholdning og forsone den med det beste i det nye«. For så vidt var han en slags dannelsessyntetiker.

Hvad angår intellektualismen, konkluderer Myhre, at den var Holbergs styrke – såvel som hans begrænsning og svaghed. »Han underkjennte i oppdragelsen den verdi som ligger i fantasi og følelse, begeistring og tro, i det hele den åndens grepethet som ligger bak de store og lysende gjerninger i menneskehetens historie«. Understregningen af fornuftens betydning var imidlertid historisk set en nødvendighed, som lagde fundamentet for den senere udvikling, bl. a. for Grundtvigs pædagogiske indsats.

Afhandlingen indledes med en drøftelse af, hvad der var grundmotivet i Holbergs forfatterskab, forklaringen på, at han i det hele taget skrev. Hans egen erklæring om, at det var for at moralisere, er

naturligvis i denne sammenhæng ikke uden vidnekraft, men dog i et vist omfang udtryk for et behov for fra et fikst punkt at kunne overskue det mangfoldige. Eftertiden har besvaret spørgsmålet på meget forskellig vis. Georg Brandes, Otto Skavlan og Ernst Sars har kraftigt understreget, at Holberg ville revse og reformere, mens Paul V. Rubow og F. J. Billeskov Jansen lige så kraftigt har hævdet, at han ville sikre sig en plads som anerkendt forfatter og altid lod »det litterære Synspunkt« være afgørende. Reidar Myhre, hvis indfaldsvinkel til problematikken er genetisk, argumenterer for, at sandheden er at finde et sted imellem disse yderligheder, – at det Holberg'ske grundmotiv er »en indre formdrift, en glede over å produsere, paret med litterær teft og personlig ærgjerrighet«.

Da Holberg ikke var fagpædagog og ikke har givet en systematisk fremstilling af sin pædagogiske tænkning, må billedet sammenstykkes på basis af en række indbyrdes meget forskelligartede kilder. Hvad disse »pædagogiske Tekster« angår, har F. J. Billeskov Jansen fremhævet, at det genremæssige har udøvet en vis »tvang«, – og i medfør heraf behandlet dem (eller i hvert fald en del af dem) »som det de er, Essays«. Herover for anfører Reidar Myhre, at genremæssige krav ikke synes at have spillet nogen væsentlig rolle for udformningen af de pædagogiske ideer, og at der i denne henseende synes at være en indre enhed i Holbergs forfatterskab. Den inderste kerne i dannelsesidealet er »idéen om den personlige sannhetstilegnelse«; om den finder man, som demonstreret i afhandlingen, alle de pædagogiske ytringer og teoretiseringer grupperet.

Det pædagogiske program forefindes fuldt udfoldet i fortalen til den *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, som Holberg afsluttede under sit ophold på Borchs Kollegium, men som han først udgav efter sin studierejse til Paris og Rom. Fortalen er »den første fyldige formulering av Holbergs tanker om dannelsens vesen«.

I detaljer at angive, hvordan dette tankesæt er blevet til, ligger uden for det muliges grænser. Det konstitutionelle og temperamentsmæssige har vel legeret sig med personlige erfaringer fra skolegangen i Bergen, forsøgene på at begå sig som huslærer og studierne ved Københavns Universitet og de udenlandske læresteder, som Holberg besøgte under sine rejser, og idémæssige påvirkninger fra tidens pædagogiske tænkning i almindelighed og fra Samuel Pufendorf og Christian Thomasius i særdeleshed har naturligvis spillet stærkt ind. Afhandlingen bringer

en god og nyttig skitse af den europæiske og danske tidsbaggrund og en grundig og interessant analyse af Holbergs forhold til de nye dannelsesideer i tiden mellem den teologiske embedseksamen og offentliggørelsen af det nævnte natur- og folkeretlige skrift.

Med hensyn til baggrunden må man erindre, at renæssancen ganske vist havde indvarslet et opgør, men at det middelalderlige skolastiske system med dets autoritative karakter og teologiske dominans ikke desto mindre prægede lærdomslivet ved de europæiske universiteter langt ned i det 18. århundrede. Svarene på de spørgsmål, som opkastedes, søgte man hos de gamle forfattere, og svarede de ikke direkte, tog man den formelle logik til hjælp og udledte svaret. Men denne måde at drive videnskab på havde ved indgangen til århundredet allerede længe været konfronteret med og truet af en ny videnskabelighed, som satte iagttagelsen af fænomenerne i højsædet og krævede tænkningen løst af autoriteternes bånd og individets integritet respekteret. Vigtige milepæle på vejen havde været Keplers bevisførelse for det kopernikanske verdensbilledes holdbarhed, Brunos åbning af det kosmiske uendelighedsperspektiv, Newtons udformning af en lære om tyngdekraften, Galileis grundlæggelse af den moderne fysik, Harveys opdagelse af blodets kredsløb, Hobbes' forklaring af menneskets natur ud fra bevægelseslæren, Bacons filosofiske understregning af iagttagelsens og eksperimentets betydning, Descartes' hævde af det kritiske ræsonnements primat og endelig Bayles forsvar for den religiøse relativisme. På det pædagogiske område gav Rabelais det dannelsesideal, som modsvarede hele denne udvikling, en første teoretisk udformning. I Tyskland blev Pufendorf og Thomasius dets fremragende og konsekvente forkæmpere, og i England afstedkom Locke et eklatant brud med den traditionelle erkendelsesteoretiske psykologi.

Et nærliggende problem for en kortlægning af Holbergs pædagogiske ideer må naturligvis være, hvornår og hvor han tilegnede sig og bevidstgjorde ideerne. Reidar Myhre fastslår som indledning til denne del af sin analyse, at Holberg forlod universitetet som en »rettroende candidatus«, og kaster sig derefter ufortøvet ud i en drøftelse af, hvilken betydning Locke eventuelt kan have haft i sammenhængen. Utvivlsomt er den engelske tænkers rolle blevet fremhævet alt for stærkt, – f. eks. af Einar Højgård og Herman Ruge i *Den norske skoles historie*, 1947, og af Fr. Ording i *Pedagogikkens historie*, 1950. På den anden side har Th. A. Müller i sin grundlæggende afhandling om *Den unge Lud-*

vig Holberg, 1943, hævdede, at opholdet i England i det store og hele var uden betydning for Holberg, samt at man jo iøvrigt i det temmelig konservativt indstillede Oxford havde forbudt Lockes skrifter. Hvad angår dette sidste, modificerer Myhre synspunktet igennem en påpegnings af, at Locke trods visse forsøg på undertrykkelse var forholdsvis velkendt i Oxford; han gav selv udtryk for forbavselse over, at der netop ved dette universitet i 1696 kunne udkomme et kompendium til studiebrug over hans *Essay Concerning Human Understanding*. Imidlertid havde Holberg ikke megen kontakt med lærdomslivet i Oxford, idet han ikke var optaget på et college og følgelig ikke havde adgang til den undervisning, som meddeltes af fellows og tutors. Desuden havde han privatelever og dyrkede sin musikalske interesse, ligesom han arbejdede flittigt med indsamling af materiale til brug for et verdensgeografisk værk, der skulle tjene som fundament for den påtænkte karriere. Påfaldende er det da også, at Lockes navn ikke dukker op i Holbergs forfatterskab før i 1728 (i 2. udg. af *Naturens og Folke-Rettens Kundskab*). Reidar Myhres konklusion falder da tilnærmelsesvis sammen med F. J. Billeskov Jansens i *Dansk Litteratur Historie*, bd. 1, 1964: englandsrejsen 1706–08 synes ikke at have givet Holberg »varige indtryk af de nye kritisk-filosofiske tendenser i engelsk tænkning«.

Den studierejse, som Holberg i efteråret 1708 foretog til Tyskland, fik efter traditionel opfattelse kun den betydning for ham, at den skærpede hans blik for det latterlige i de indholdstomme teologiske og metafysiske disputationer og i det latinske pedanteri. Myhre gør hertil den anmærkning, at Holberg på rejsen ikke blot mødte typiske repræsentanter for den gamle dannelse, men også i hvert fald to fremtrædende talsmænd for den nye, – nemlig J. B. Mencke og Chr. Thomasius.

Hjemkommet fra denne rejse blev Holberg optaget som alumne på Borchs Kollegium. Her skrev han sin *Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historier* og det geografiske *Anhang til den historiske Introduction*, og her fuldførte han som nævnt også den *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, hvis udgivelse blev udskudt til efter den rejse til Frankrig og Italien, som han foretog i årene 1714–16. Den i den pædagogisk-teoretiske sammenhæng vigtige foretale, der blev udarbejdet efter hjemkomsten og må betragtes som en frugt af rejsen, står som vist af Kåre Foss i gæld til Barbeyracs indledning til en kommenteret fransk udgave af Pufendorfs *De jure naturæ et gentium*, – ligesom selve teksten for store deles vedkommende må betragtes som

et dansk Pufendorf-kompendium. Reidar Myhre finder det dog forsvarligt at betragte fortalen som Holbergs personlige ejendom, for såvidt som den er »et ekte uttrykk« for hans pædagogiske position, – på dette tidspunkt og altid siden.

Reidar Myhre har med *Holbergs pædagogiske idéer* afstedkommet en rimeligt detaljeret kortlægning af en problemkreds, som naturligvis ved forskellige lejligheder er blevet tangeret af forskningen, men som trods den centrale placering i Holbergs tankeverden ikke tidligere har været gjort til genstand for en specialstudie. Afhandlingen vidner om en omfattende belæsthed og et forsigtigt og fornuftigt jugement. Den er klart disponeret, omend på en sådan måde, at det er blevet til temmelig mange gentagelser. Et fyldigt noteapparat giver læseren gode kontrolmuligheder. Derimod savner man i allerhøjeste grad et personregister.

Hvad angår kilder etc. kan forskelligt indvendes. For epistlernes vedkommende henviser Myhre til Chr. Bruuns fembindsudgave, 1865–75; rimeligere ville det imidlertid have været, om han havde refereret til F. J. Billeskov Jansens ottebindsudgave, 1944–54, ikke blot fordi den har absorberet den mellemliggende periodes forskningsresultater, men også fordi den selv må betragtes som et vægtigt forskningsbidrag. Udgaven nævnes s. 249, men som syvbindsværk og med dateringen 1946–52. På tilsvarende vis nævnes Holbergs *Samlede Skrifter* som syttenbindsværk; Myhre har tilsyneladende ikke opdaget, at det Carl S. Petersen'ske livsværk i 1963 kompletteredes med et bd. 18, med F. J. Billeskov Jansen og Aage Hansen som udgivere og indeholdende variantapparat og tekstkritisk tillæg.

Endvidere tager det sig kuriøst ud, at Myhre ikke har gjort brug af den udgave af Holbergs *Baccalaurprogram og Rektortale*, som Holbergsamfundet udgav i 1961, i oversættelse ved H. D. Schepelern og med en fortrinlig indledning af Alf Henriques. Rektortalen er en af de vigtigste kilder til forståelse af Holbergs dannelsesideer og derfor ofte citeret i Myhres afhandling, iflg. note 3 s. 264 i oversættelse efter den latinske originaltekst med skelen til den tyske tekst i *Des Herrn Baron von Holbergs übrige kleine Schriften übersetzt, 1755*. En sammenligning mellem f. eks. den norske version af det citat, som bringes s. 146, og Schepelerns tilsvarende danske version (anf. skr. s. 44) mere end antyder, at der kan være grund til at beklage Myhres manglende kendskab til den meget præcise danske oversættelse af rektortalen.

At Sven Gundels Dansk lærerforeningsudgave af *Erasmus Montanus*

iflg. forkortelseslisten s. 9 er benyttet i 1935-editionen og ikke i den oprindelige edition fra 1915, kan motiveres med henvisning til, at Gundel jo fortløbende reviderede sin kommentar under hensyntagen til den nyeste forsknings landvindinger. Derimod kan det være vanskeligt at begribe, hvorfor der i litteraturfortegnelsen ikke findes en henvisning til Alf Henriques' Daneklærerforeningsudgave fra 1961 af den samme komedie.

Aage Jørgensen.

Bibliografi over dansk skolehistorie 1969

Institut for Dansk Skolehistorie.

Udarbejdet af amanuensis INGRID MARKUSSEN,

Henvendelser om skolehistorisk materiale, der evt. mangler i bibliografien, modtages gerne.

BIBLIOGRAFI

- Bibliografi for folkelivsforskere, med særlig henblik på de materielle kulturprodukter og næringslivet. Et udvalg ved KARSTEN LÆGDSMAND. Københavns universitet for europæisk folkelivsforskning. 432 s. 1968.
- 'Bibliografi over dansk skolehistorie 1968'. Ved Ingrid Markussen. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1969. s. 144–150.
- BRUUN, HENRY: Dansk historisk Bibliografi 1913–42. Bd. 3. Topografi Sønderjyll. (Holsten). Udg. af Den danske historiske Forening. 510 s. 1968.
- 'Dansk pædagogisk litteratur erhvervet af Statens Pædagogiske Studiesamling i 1968'. – Dansk Pædagogisk Tidsskrift. Årg. 17, s. 198–211.
- Specialundervisning. Statens Pædagogiske Studiesamling. Katalog over bibliotekets litteratur vedr. specialundervisning. 1969.
- 'Udenlandsk pædagogisk litteratur erhvervet af Statens Pædagogiske Studiesamling i 1968'. – Dansk Pædagogisk Tidsskrift. Årg. 17, s. 212–257.
- kreds, bl. a. dens aktion mod skolebogsbetænkningen i '30erne]. 63 s. 1966.
- BUGGE, K. E.: Pædagogiske grundideer. Berlingske Leksikonbibliotek. 40. 153 s. 1969.
- CHRISTENSEN, POUL BO: Verdens lande. Grønland. 2. udg. (152 s.) s. 116–122. Kbh. 1968.
- Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede. (1620–1720). Red. af AXEL STEENSBERG. (762 s.) s. 98–107. Kbh. 1969.
- DAHL, AAGE: Ejdersted Provstis Præstehistorie til 1864. Bidrag til den sydslesvigske Gejstlighedens Historie og Genealogi. Bd. 1. 120 s. 1969.
- Den private Realskoles Lærerforening 50 år – 6. juni 1969. Et halvt sekels arbejde for Den private Realskole og dens lærere. Red.: J. FLEMMING NIELSEN. 112 s. ill. 1969.
- 'Den Private Realskoles Lærerforening 50 år.' – Den danske Realskole 1969 s. 615–618.
- Den svenska skolreformen. Betänkanden och propositioner i urval. Ved HENRY EGIDIUS 155 s. Sthlm. 1969.
- 'Det fremtidige Gymnasiebehov' – Gymnasiesk. 1969 s. 414–420. [Statistiske oplysninger fra 1965.]
- '75 års pigegymnastik' – Københavns Kommuneskole 1969 s. 214–217.
- FINK, TROELS: Anmeldelse af »Det dansksprogede skolevæsen i Sønder-

SKOLEVÆSEN

1. Almen skolehistorie

BACH, JENS: Tilbageblik . . . En personlig beretning. [Arbejdernes bibel-

- jylland indtil 1814* af G. Japsen. – Sønderjyske Årbøger. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1. halvbind 1969. (88 s.) s. 69–88.
- 'Forsømmer – en undersøgelse fra Holte Gymnasium'. F. P. DAHLKILD – Gymnasiesk. 1969 s. 938–949.
[Forsømmelsesprotokol 1954–55, 1966–67 og 1967–68.]
- Fortegnelse over ungdomsskoler med statistik for 1967–68. Undervisningsmin. Direktoratet for ungdomsundervisningen. 211 s. + 26 upag. 1968.
- FRIIS, LILLY: Ung omkring 1900. Glimt af liv og meninger. 60 s. 1969.
- Greenland. Red. af SVEN EBBESEN og SØREN DYSSEGAARD. Udg. af Udenrigsministeriet 1969. (56 s.) s. 42–45.
- GRUE-SØRENSEN, K.: Opdragelsens Historie Bd. 3. Gyldendals Pædagogiske Bibliotek. 314 s. 6. oplag. 1969.
- Grønland i Fokus. Nationalmuseet 1969. Red. af JAN HJARNØ. (167 s.) s. 63–68.
[Kommunikationsproblemer i skolen – statistik over antallet af dansktalende lærere.]
- HELD, FINN: Børn og samfund. Pædagogisk Orientering 6. 134 s. 1969.
- Huguenotterne i Fredericia 1719–1969. Ved A. DEVANTIER. Udg. af Den reformerte Menighed i Fredericia. (95 s.) s. 59–60 og 73–74. Fredericia 1969.
- HØYBE-NIELSEN, ERNST: 'Den indbyrdes undervisning i den sjællandske almueskole'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1969. s. 42–75.
- JACOBSEN, OLE: 'Breve mellem E. D. Bærentsen og Chr. Bærentsen'. – Fra Færøerne. Udg. af Dansk-Færøsk Samfund København 1968. (82 s.) s. 42–77.
[Brevveksling 1879–1897 om bl. a. sprogspørgsmål i skolen.]
- JAPSEN, G.: Det dansksprogede Skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 40. 451 s. 1968.
- JAPSEN, G. og TROELS FINK: 'Bondskeoler og øvrighedsskoler'. – Sønderjyske Årbøger, 2. halvbind 1969. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. (195 s.) s. 228–234.
- KRAGH-MÜLLER, C. C.: I morgen er for sent. Ny revideret billigudgave. 211 s. + 12 tvlr. 1968.
- LA COUR MADSEN, J. Kr.: På vej mod en fri skole. 204 s. ill. 1969.
- Læreruddannelsen efter loven af 1966. Betænkning Nr. 527. 1969.
- 'Læreruddannelse i Island'. – Dansk Seminarieblad, nr. 2, 1969. s. 9–14.
- Læsestykker til den danske folkeskoles historie. I udvalg ved MORTEN BREDSDORFF. Gyldendals Pædagogiske Bibliotek. 3. 4. opl. 162 s. ill. 1969.
- MARKUSSEN, INGRID: 'Institut for Dansk Skolehistorie'. – Fortid og Nutid bd. 24 s. 141–45.
- NEDERGAARD, PAUL: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (kirkelig geografi) 1849–1949. Bd. 9, hft. 9, 10, 11, 12 og 13 á 80 s. Ribe stift. 1969.
- NISSEN, ERIK B.: 'Fra den skolehistoriske forskning'. – Højskolebl. 1969 s. 55–57.
[Anm. af Arb. f. Dansk Skolehistorie.]
- RASMUSSEN, WERNER: 'De tekniske skolars historie'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1969. s. 7–41.
- Relata refero. Nakskov Kommune-lærerforening 1919–69. Red. af TOMMY LARSEN. 20 s. 1969.
- Resen, Hans Poulsen. KORNERUP, BJØRN: Biskop Hans Poulsen Resen. bd. 2, 250 s. 1969.

- RØNNE, KARL:** 'Besøg på landsarkivets skolehistoriske udstilling 1968'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1969. s. 151–52.
- RØNNE, KARL:** 'Forsøgsarbejde og forsøgsskoler har altid levet i trange kår'. – Folkeskolen. 86. årg. s. 1270–1271.
- Seminarieplanlægning. Betænkning nr. 531. 142 s. 1969.
- 'Skolejubilæer'. – Den danske Realskole 1969 s. 965–972.
[Sankt Knuds Skole 100 år, Jyderup Realskole 75 år, Nakskov priv. Realskole 75 år, Bjerringbro Realskole 50 år, Lundby Realskole 50 år, Realskolen for Skærbæk og Omegn 50 år, KFUMs Sem. 50 år.]
- Skoleregister 1969–70. Folke- og gymnasieskolen m. v. 280 s. Undervisningsministeriet. 1969.
- SKOVMAND, ROAR:** 'Skolebøger under lup. Besættelsestiden i skolens historieundervisning.' – Uddannelse 1969 s. 132–39.
- SKYUM-NIELSEN, SVEND** og **SVEND MAGNUSSEN:** Skolen som samfund. Træk af skolens sociologi. Pædagogisk Forum, 1. 3. opl. 265 s. ill. 1969.
- Statistik for Efterskoler, Ungdomsskoler, Husholdningsskolere, Folkehøjskoler og landbrugsskoler. Undervisningsministeriet. 88 s. 1969.
- Statistik for Folkeskolen. Undervisningsministeriet. 145 s. 1969.
- Statistik for Gymnasieskolen. Undervisningsministeriet. 75 s. 1969.
- Statistik for Universiteter, de Højere Lærestalter, Seminarier og Teknika. Undervisningsministeriet. 186 s. 1969.
- THANING, KAJ:** 'Højskoleårsskrifterne 1968'. – Højskolebl. 1969. s. 289–293.
- TINGSTEN, HERBERT:** Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda. 302 s. Sthlm. 1969.
- Vore bedsteforældres tid. Red. af **ERIK KJERSGAARD**. Nationalmuseet 1969. (115 s.) s. 80–90.
- 'Vore skoler, vore elever og vi' – Gymnasieskolen 1969 s. 358–366.
[Statistik for gymnasieskoler 1967–68.]
- Årbog for Dansk Skolehistorie. Red. **VAGN SKOVGAARD-PETERSEN**. Udg. af Selsk. for Dansk Skolehistorie. 1969. 157 s.

2. Lokal skolehistorie

- Bov.** Bov sogn. Red. af **CHR. STENZ** og **R. P. SØRENSEN**. Udg. af Historisk Samfund for Bov Sogn. (484 s.) s. 196–219, 416–419. 1969.
- Brønderslev.** **NØRKJÆR, JOHN** og **AKSEL BLAABJERG:** Orientering om Brønderslev. (194 s.) s. 147–148. Hjørring 1968.
- Døjringe.** **RØNNE, KARL:** 'Fra en landsby og dens skole, Døjringe by'. – Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt. Bind 56. 1969. (163 s.) s. 125–145.
- Frøslev.** **THOMSEN, CHR.:** 'Dagligt liv i Frøslev gamle skole i tiden omkring 1840–1860'. – Historisk Årbog for Thisted Amt. Udg. af Historisk Samfund for Thisted Amt. (320 s.) s. 199–211. 1969.
- Gødvad.** **BOJE, H. C.:** Gødvad sogns historie. Udg. af Gødvad sogneråd. (347 s.) s. 248–330. Gødvad 1969.
- Henne.** Om Henne sogn gennem tiderne. Af **EVALD KAPPELSKOV**. (385 s.) s. 115–134. Henne 1969.
- Horsens.** **SPANDET, N. C.:** 'Elev i Horsens Statsskole 1906–10'. – Østjysk Hjemstavn årg. 34 s. 83–95.

- København. MØLLER, JAN: Borger i det gamle København på Fr. d. VII's og Chr. IX's tid. *Pespektiv bøgerne*. (141 s.) s. 76–80. Kbh. 1969.
- Nr. Nissum. JACOBSEN, J. SØNDERGAARD: 'Glimt af Nr. Nissum sogns historie'. – *Hardsyssels Årbog 1969*, anden række, bind 3. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. (155 s.) s. 79–89.
- Ringkøbing. Ringkøbing Købstads Historie. Ved CARL LINDBERG NIELSEN. Udg. af Ringkøbing Byraad. 1969. (367 s.) s. 253–280.
- Sevel. SØNDERGAARD, MARINUS: 'Skoleforhold i Sevel i gamle dage'. – *Hardsyssels Årbog -1969*, anden række, bd. 3. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. (155 s.) s. 117–125.
- Skanderup. HANSEN, HANS LUND: 'Nogle underesøgelser over forhold i Skanderup sogn'. – *Fra Ribe amt 1969*. Bd. XVII. II. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. s. 205–212.
- Stursbøl. MØLLER, E.: 'Skolen i Stursbøl'. – *Sønderjysk Månedskr.* 45 s. 335–38. [1741–1847.]
- Sydslesvig. Nørre og Sønder Gøs herred. Udg. af POUL KÜRSTEIN. (*Sydslesvigske Egne og Byer*, 1). 252 s. ill. 1969.
- Sønder Bjært. Sønder Bjært Sogn. Af V. ULDALL JUHL. (268 s.) s. 175–207. Kolding 1968.
- Saaby-Kisserup. THOMSEN, S. K. RISBJERG: *Blade af Saaby og Kisserup Sognes Historie*. Udg. af Saaby-Kisserup pommune. (108 s.) s. 71–83. Roskilde 1968.
- Torsted sogn. KAAE, ALFRED: 'Træk af et hedesogns skolehistorie'. – *Årbog for Dansk Skolehistorie 1969*. s. 76–97.
- Vejle. SCHOVSBO, PER OLE S.: 'Bidrag til en privat latinskoles historie 1830–1845'. – *Vejle Amts Aarbog*. Udg. af Vejle Amts historiske Samfund. (162 s.) s. 122–148. 1969.
- Vejle. Jul i Vejle 1969. Red. af J. WESARG STEFFENSEN. (44 s.) s. 31–37. Vejle 1969. [Vejle højere Almenskole.]
- Vetterslev. 'Om Sørup hospital i Vetterslev'. Af A. LYSHJELM. – *Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*. Bind 56. (163 s.) s. 93–94. 1969.
- Vinderup. Vinderup. Historisk rids i hundredåret for banens åbning. Af A. C. NIELSEN. (52 s.) s. 26–28. Vinderup 1965.
- Aakirkeby. HANSEN, WERNER: *Inde i landet*. Udg. af Aakirkeby og Omegns Sparekasse i anl. af 100-års jubilæet 1869–1969. (317 s.) s. 101–104, 243–253, 267–268. Rønne 1969.
- Aasum. FREDERIKSEN, SVEND: *Aasum. Træk af sognets historie*. Udg. af Historisk Samfund for Fyn. 1968. (198 s.) s. 10–11.
- Aasum. NIELSEN, H. KR.: *Bemærkninger til »Aasum, Træk af Sognets Historie«*, udg. af gdr. Svend Frederiksen. s. 1–2. 1969.

3. Enkelte skoler

- Bernadotteskolen. En skole bliver til. Bernadotteskolen – de første 20 år. Skrevet af dens lærere – red. af C. C. KRAGH-MÜLLER. 328 s. Kbh. 1969.
- Skolehjemmet Godhavn, Tisvilde. 1893–1968. 52 s. Hillerød 1968. [Drenge- og lærlingehjem.]

- 'Haderslev Realskole 25 år'. – Den danske Realsk. 1969 s. 1030–1033.
- Horsens Handelsskole. Horsens Handelsskole 1869–1969. Af FLEMING LIND HANSEN. 86 s. + billeder. Horsens 1969.
- KFUMs Seminarium 1919–1969. Frederiksberg seminarium, Hellerup seminarium. Gentofte studenterkursus. red. FRANK HANSEN. 154 s. 1969.
- KFUMs seminarium. 'KFUMs seminarium 1919–1969'. – Dansk Seminarieblad 1969, nr. 7, s. 5–8.
- Kirkebjerg skole. Kirkebjerg skole 1942–1967. Af MARY SØRENSEN. 18 s. Kbh. 1969.
- Kjærgaard landbrugs- og husholdnings-skole. Kjærgaards minder. Fra fattiggård til moderne landbrugsskole. Af HANS PEDERSEN. 35 s. Hunderup 1969.
- Landsgrav Friskole. NISSEN, ERIK B.: 'Landsgrav Friskole gennem 100 år'. – Landsgrav Friskole jubilæums-skrift. s. 4–33. 1969.
- Landsgrav Friskole. 'Landsgrav Friskole'. – Friskolens Tidende 1969. sp. 217–218.
[100 års jubilæum.]
- Langeskov skole. WARMING, PER: 'Min morfars skole'. – Frisk. Tiden-de 1969, sp. 183–186.
[1932–ca. 1952.]
- Marie Kruses skole. Festskrift i anledning af Marie Kruses Skoles 100-års jubilæum 22. april 1969. 70 s. ill. 1969.
- Mulernes Legatskole. Mulernes Legat-skole på Hunderupvej 1893–1968. Ved ALFRED THIERLEIN. 76 s. Odense 1969.
- Nakskov Gymnasium 1918 – 2. sept. – 1968. Ved MARIUS HANSEN. 52 s. 1968.
- Næstved Gymnasium. MICHELSEN, F.: Næstved Gymnasium 1943–1968. Træk af den højere undervisnings historie i Næstved. 47 s. 1968.
- Nørre Gymnasium. Nørre Gymnasium, Karen Kjærs Skole 1818 – 7. nov. – 1968. Red. af SARA HOLLENSSEN og ERNA SCHLANBUSCH. 33 s. Kbh. 1968.
- Poul Paghs Gades Skole. 1892–1967. Af IVAN RØNN. 1967.
[Aalborg.]
- Randers Realskole. 'Et 100-års jubilæum med maner'. – Den danske Realskole 1969. s. 828–832.
- Skallerup friskole. 'Skallerup friskole har bestået i 100 år'. POUL SAMs. – Friskolens Tidense 1969. sp. 2–7.
- Søvind skole. 'Sådan bygger man en skolehistorisk samling op'. Af lærer M. R. MIKKELSEN, Søvind. – Folkeskolen. 86. årg. s. 1737.
- Vust friskole. 'Vust friskole holder 100 års jubilæum'. – Friskolens Tidende 1969. sp. 50–52.

Lærere og skolefolk. Personalhistorie

- Appel, Aksel. 'Aksel Appel fylder 80 år 2. marts 1969'. – Frisk. Tid. 1969 sp. 57–60.
[Hjemly Fri- og Efterskole.]
- Boye, Herman. LAMPE, JENS: 'Herman Boye'. – Sønderj. Månedsskr. 45 s. 61–77.
[Lærer 5/7 1913–12/6 1944.]
- Byskov, Jens. NYGAARD, C. S.: 'Tre Vestjyder'. – Hardsyssels Årbog 1969, anden rk. bd. 3. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. (155 s.) s. 108–109.
[Sem.forstander for Gjedved Seminarium – undervisningsminister.]
- ENGELBRECHTSEN, P.: 'Omkring genforeningen'. – Sønderjyske årbøger, udg. af Historisk Samfund for

- Sønderjylland. 1. halvbind 1969. (88 s.) s. 27–41, 63–66.
- Hansen, Jacob Ludvig. NIELSEN, JØRGEN ERIK: 'Pastor Jacob Ludvig Hansen som sproglærer'. – Glostrupbogen. Årshefte f. Hist. Selsk. f. Glostrup og Omegn bd. 5, s. 49–58. [1785–1874, med litt.henv.]
- Hansen, Jeppe. HANSEN, ELISABETH: En Piones indsats. Et liv blandt handicappede børn og unge. 143 s. 1969. [Oprettede Undløse drengehjem i 1917.]
- Koch, Hal. Hal Koch og hans virke. Red. af POUL KOCH, P. G. LINDHARDT og ROAR SKOVMAND. (176 s.) s. 104–114 og s. 163–176. Kbh. 1969.
- Lembcke, Edvard. SCHMIDT, AUGUST F.: Edvard Lembcke i Haderslev 1850–64. 43 s. Haderslev 1968.
- Lund, Hans. FOG PEDERSEN, ARNE og C. S.: 'Hans Lund'. – Sønderjysk Månedsk. 45 s. 150–55. [Højskoleforstander 10/12 1890–17/4 1969.]
- Lund, Hans. GROSEN, UFFE: 'Hans Lund'. – Dansk Udsyn udg. af Askov Højskole årg. 49. s. 261–70.
- Lund, Hans. ROSENDAHL, JOHANNES: 'Hans Lund på Talerstolen'. Højskolebl. 1969. s. 271–273.
- Møller, Henrik. VÆRNFELT, KR.: 'Henrik Møller til minde'. – Fra Himmerland og Kjær Herred. Udg. af Hist. Samf. f. Aalborg Amt Bd. 30 s. 160–61. [Lærer 1887–1969.]
- Nielsen, A. 'Barndoms- og Ungdoms-erindringer'. Af lærer A. Nielsen, Ørsted. Udg. af N. SKIPPER NIELSEN og Karen Skipper Jensen. – Fra Randers Amt 1969. Udg. af Randers Amts historiske Samfund. (125 s.) s. 24–69.
- Nielsen, Nikolaj. INGVRSEN, KRISTEN KR.: 'Nikolaj Nielsen, lærer i Ørsløv, Ringsted herred'. – Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt. Bind 56. 1969 (163 s.) s. 96–110.
- Nielsen, Sophus. CHRISTIANSEN, GUNNER: 'En skolemand og hans livsværk'. – Frederiksberg gennem Tiderne. Udg. af Hist. Top. Selsk. f. Frederiksberg. [1840–1933.]
- Olesen, Edvert. CHRISTENSEN, POUL: 'Edvert Olesen, degn i Rær, Hansted og Wixø 1697–1758'. – Historisk Årbog for Thisted Amt. Udg. af Historisk Samfund for Thisted Amt. (320 s.) s. 237–246. 1969.
- Rosendahl, Johannes. ANDERSEN, RICHARD: 'Højskolemanden Johannes Rosendahl'. – Højsk.bl. 1969 s. 662–664.
- Rosted, H. C. H. C. Rosted 1891–1968. Udg. af Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn 1969. (70 s.) s. 13–20. [Lyngby realskole, Jonstrup statsseminarium, lærer ved det kommunale skolevæsen i Hørsholm 1914–1961.]
- Schmidt, Frida. UHRSKOV, ANDERS: Fra landsby og købstad. En række livsbilleder til belysning af dansk kultur. Det danske Sind. Bd. IX (159 s.) s. 58–95. Hillerød 1969. [Lærerinde fra 1869, kendt kvindesagskvinde.]
- Svenstrup, Jørgen. UHRSKOV, ANDERS: Fra landsby og købstad. En række livsbilleder til belysning af dansk kultur. Det danske Sind. Bd. IX (159 s.) s. 37–57. Hillerød 1969. [Lærer i Hjortsvang 1885–1917.]
- Svenstrup, Knud Poulsen. UHRSKOV, ANDERS: Fra landsby og købstad. En række livsbilleder til belysning af dansk kultur. Det danske Sind. Bd. IX. (159 s.) s. 26–37. Hillerød 1969. [Lærer i Hjortsvang 1850–1885.]

Skoleerindringer

- Bohr, Niels. MOORE, RUTH: Niels Bohr. En biografi. På dansk ved Eba Hentze. (384 s.) s. 12–31. Kbh. 1968.
- DAHLGAARD, PETER: 'Erindringer fra min drengetid'. – Skivebogen. Historisk Aar bog for Skive og Omegn. 60. bind. 1969. Udg. af Historisk Samfund for Skive og Omegn. (125 s.) s. 75–78.
- DINESEN, KAREN: Karen Dinesens Erindringer (81 s.) s. 9–14. Slagelse 1968.
[Oure skole, friskolen i Oure, Kolds pigeskole.]
- DITLEVSEN, TOVE: Erindringer. Barndom. (129 s.) s. 18–20, 68–70, 100–101. Kbh. 1967.
[Enghavevejens skole.]
- FRØLUND, THOMAS: Optegnelser om min slægt og min barndom. (131 s.) s. 90–105. Tjørring/Herning 1968.
[Den gamle skole i Trælund i 1890'erne.]
- HELTBERG, GRETHE: Pige fra provinsen. Erindringer. (157 s.) s. 40–42, 51, 56–59, 60–61, 65–66, 119–120. 1969.
[Horsens Borgerskole, Statsskolen.]
- KRAG, JENS OTTO: Ung mand fra trediverne. (206 s.) s. 7–15. Kbh. 1969.
[Randers.]
- KRARUP, FREDERIKKE: Et landsbybarns erindringer – før første verdenskrig. (82 s.) s. 52–53, 63, 79–82. Kbh. 1968.
[Bl. a. Marie Kruses skole.]
- KRISTENSEN, TOM: Københavnske Dreng og andre Erindringsglimt fra Aabenhøjertige Fortielser. Gyldendals Bogklub 1968. (32 s.) s. 5–15.
[Kommunens Belønnings- og Betalingskole i Istedgade.]
- MATTHIESSEN, HJALMAR: Barn-doms minder fra Fredericia. Vejle Amts Aarbøgers Monografier VI. Udg. af Vejle Amts historiske Samfund. (161 s. + noter). s. 13–15, 126–136. Vejle 1968.
[Pogeskolen, Fredericia Latin- og Realskole.]
- Melchior, Lauritz. NUALLY, JANA: Lauritz Melchior. Oversat fra amerikansk af Mette Nissen. (223 s.) s. 5, 9–11, 13. Kbh. 1969.
[Melchiors skole.]
- MIELCHE, HAKON: Mit livs rejse. (463 s. + billeder) s. 28–34. Kbh. 1969.
[Gymnasiet i Haslev.]
- OLRIK, H. G.: Erindringsbilleder. (174 s.) s. 27–33, 50–62, 69–76. Kbh. 1969.
[Krebs' skole i 80'erne, Sorø akademi, rektor Bartholomæus Hoff, Sorø.]
- PEDERSEN, KAREN MARIE: 'Min første skoledag'. Et udtog af Karen Marie Pedersens utrykte erindringer. – Folkeskolen 86. årg. s. 1628–29.
- SADOLIN, EBBE: Min stue er større end den er. (193 s.) s. 22, 27–31. Kbh. 1969.
[Bl. a. Frederiksberg gymnasium.]
- SANDFELD, GUNNAR: Dreng i Holte. Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. (158 s.) s. 95–109, 120–156. 1969.
Vestjyder fortæller. 5. årg. Udg. af Lions Club, Varde. (111 s.) s. 40–57. 1969.

Opdragelsens historie

- EGIDIUS, HENRY: Pædagogiske Udviklingslinier. Pædagogisk Orientering 7. Oversat fra svensk og bearb. af Thora Vest. 193 s. Kbh. 1969.
- NIELSEN, THYRA: Det grønne hus der videde sig ud. Montessori-Børnehaven, Amsterdamvej 40 og O. H. Barentzens Fritidsskole, Grækenlandsvej 76, 43 s. 1969.
[Startet af Sofie Risbjerg.]

Nyt og Noter

Generalforsamling i *Selskabet for Dansk Skolehistorie* holdtes den 2. november 1969 i det nye kulturhus i Randers. En snes medlemmer var mødt op.

Diskussionen drejede sig i første række om sikring af skolehistorisk kildemateriale. Fra flere sider blev der i denne forbindelse udtrykt ønsker om, at der må blive udsendt et ministerielt cirkulære med klare retningslinier for de kommunale myndigheders opgaver, når skoler nedlægges og bygningerne afhændes.

Bestyrelsen genvalgte. Navne og adresser på dens medlemmer er opgivet på indersiden af årbogens omslag.

I forbindelse med generalforsamlingen holdt overlærer *Ole Warthoe-Hansen* et interessant foredrag om arkivarbejdet i Randers amt (se nedenfor) og gennemgik den skolehistoriske udstilling, der var arrangeret i Kulturhuset i anledning af mødet.

Robert Hellner.

På *Institut for Dansk Skolehistorie* arbejder man med planer om en fremstilling af den danske skoles historie i 20. århundrede. For i denne forbindelse også at kunne belyse spørgsmålet om centraliseringen af skolevæsenet har Institutet bedt amtsskoleinspektorerne oplyse, hvilke skoler der er nedlagt siden 1937-loven. Der er foreløbig indkommet besvarelser fra ca. $\frac{2}{3}$ af inspektorerne.

Medarbejderne har i øvrigt fortsat deres studier over folkeskolens og gymnasieskolens historie i 19. og begyndelsen af 20. århundrede. Indsamlingen af kilder til friskolernes historie ved friskolelærer *Eilif Frank* er skredet godt fremad. Der er indgået en deponeringsaftale mellem Dansk Friskoleforening og Landsarkivet i Odense. Humanistisk Forskningsråd har foråret 1970 bevilget 15.000 kr. til arbejdets videreførelse.

Institutets skolehistoriske studiekreds har i år beskæftiget sig med undervisningsfagernes historie i 20. århundrede. Deltagerne har udarbejdet en række mindre afhandlinger. Hovedvægten har ligget på fagene religion, historie, dansk, fysik og geografi.

Institutet har bistået *Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød*

Kommune med udskrivning af en skolehistorisk prisopgave: »En historisk redegørelse for skolevæsenets udvikling i Søllerød kommune i det 20. århundrede«. Besvarelserne skal senest den 15. april 1971 være indleveret til stadsbibliotekar *Annalise Børresen*, Søllerød Kommunebiblioteker, 2850 Nærum. For den bedste besvarelse har Søllerød Kommunalbestyrelse udsat en prisbelønning på 10.000 kr. Såfremt bedømmelseskomiteen finder det ønskeligt, vil der også blive uddelt en 2. præmie på 5000 kr.

I øvrigt har Instituttets medarbejdere haft enkelte undervisningstimer med de pædagogikstuderende på Danmarks Lærerhøjskole om skolelovene af 1814 og 1903, skrevet artikler til *Fortid og Nutid* og til *Kulturhistorisk Leksikon* for Nordisk Middelalder samt holdt enkelte foredrag – således indledte bl. a. professor *Roar Skovmand* ved Dansk historisk Fællesforenings drøftelse af skolehistorien på årsmødet i Esbjerg september 1969.

Instituttets medarbejder, cand. mag. *Ellen Nørsgaard*, har fået sine planlagte undersøgelser af reformpædagogikkens introduktion og betydning i Danmark anerkendt som licentiatstudium ved Danmarks Lærerhøjskole.

Vagn Skovgaard-Petersen.

Dansk Historisk Fællesforenings *skolehistoriske udvalg* har i årets løb holdt fire møder, hvor man har drøftet indsamling af skolehistorisk materiale, i første række af traditionsstof. I drøftelserne har deltaget en række indkaldte specialister: universitetslektor *Laurits Bødker*, museumsinspektør *Georg Nellemann*, arkivar *Iørn Piø*, overinspektør, dr. *Holger Rasmussen* og museumsinspektør *Bjarne Stoklund*.

Udvalget har afsluttet tværregistreringen af det skolehistoriske materiale på Landsarkivet for Sjælland m. m. Materialet foreligger nu i form af ca. 1200 kartotekskort, men man arbejder på at få det udsendt i en publikation. Stud. mag. *Birgit Lauesgaard*, der har udført registreringsarbejdet på Landsarkivet, er derefter gået i gang med en tværregistrering af de skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet.

Udvalgets formand, rigsarkivar, dr. *Johan Hvidtfeldt*, har anmodet ministeriet om forhandlinger på grundlag af et af udvalget udarbejdet cirkulæreforslag, der tilsigter at sikre skolearkivalier ved nedlæggelse af eksisterende skoler.

Vagn Skovgaard-Petersen.

Kort tid efter oprettelsen af Randers byhistoriske arkiv (1954) stiftede *Randers amts historiske samfund* et amtshistorisk arkiv, hvis formål skulle være at indsamle historisk kildemateriale og foretage undersøgelser i Randers amt.

Det skulle snart vise sig, at en indsamling på amtsbasis ikke svarede til de gode erfaringer, man havde gjort på Byhistorisk Arkiv. Randers by var et naturligt afgrænset område, og byarkivet blev et centralt sted, hvor byens borgere som en selvfølge afleverede gamle billeder og dokumenter m. v.

Til Amtshistorisk Arkiv blev den »naturlige« tilvækst yderst sparsom, og arkivet kom til at fungere som opsamlingscentral for et spredt og tilfældigt materiale, – og ude i sognene afleverede man hellere sine gamle billeder til de lokale samlinger. Amtshistorisk Arkivs opgaver blev således mest af koordinerende og konsulterende art, og efterhånden som den moderne »folkebevægelse«, det lokalhistoriske arkivvæsen har taget fart også i Randers amt, har man ydet bistand i det lokale arkivarbejde.

Amtshistorisk Arkiv har siden 1955 – med større eller mindre udbytte – foretaget nogle større undersøgelser inden for det gamle Randers amt. Den landsomfattende indsamling af dansk uro-materiale begyndte her, og som en speciel opgave skal det nævnes, at man stadig arbejder med indsamling af *skolehistorisk materiale*, blandt andet råder man over en ret betydelig samling billedmateriale fra amtets gamle skoler. Et forsøg på indsamling af kågfart-minder fra Gudenå søgtes etableret i samarbejde med skolerne langs Gudenå og Nørreå, – men gav kun få resultater.

Som konklusion må man konstatere, at egentligt arkivarbejde i amter eller andre større områder næppe lader sig gennemføre. Den lokale arkiv-interesse er alt for stærk og levende, og det er forbløffende resultater, man kan opvise i de mindre lokale områder. På den anden side er det særdeles nyttigt med et *samarbejde* mellem de lokale egnsarkiver, og her har Amtshistorisk Arkiv søgt at løse sin opgave.

Ole Warthoe-Hansen.

Skolebilleder

På Mosbjerg Centralskole i Vendsyssel er skabt en samling af billeder fra sognets nu nedlagte landsbyskoler, Mosbjerg sognehistoriske Skolevæg.

Her fortæller skoleleder *Viggo Vandkær Thomsen* om mindevæggen – vist nok Danmarks første i sin art.

Billedsamling på Mosbjerg Centralskole sikrer mindet om de små skoler, hvoraf centralskolen blev dannet

Det hele begyndte en ganske almindelig skoledag.

Jeg kom gående ad skolegangen, hørte undervisningen i klasse efter klasse. De første famlende forsøg på at lære sprogets gåder, indlæring af en ny melodi i en anden klasse, engelske gloser lød fra sjette, syvende forsøgte sig i det tyske. Mange fag, meget at lære.

Men sådan har det ikke altid været, tænkte jeg. Engang var dansk vekslende med regning, ind imellem noget religion. I de små landsbyskolars tid.

De var før os. Af dem er vor skole dannet.

Men hvilket minde har vi om vor herkomst?

Intet, måtte jeg indrømme.

Minder kan skabes på så mange måder. Skulpturer, mindeplader, sten med indskrift kan være meget godt, men alligevel ikke lige sagen. Jeg kom da til at tænke på, hvordan jeg ved indsamling af materiale til Bogen om min Far hos familie og venner fik mange gamle billeder.

Tilsvarende måtte vel sognets hjem have gamle billeder fra sognets små skoler liggende?

Hvad nu om vi søgte at samle de endnu bevarede billeder?

Jeg forelagde ideen for lærer Jens Sørensen, som har været lærer her i sognet i 40 år. Først ved den lille skole i Vogn, siden ved centralskolen. – Og ud fra sin store historiske viden og sin fine sans for sammenhæng mellem det, der var, og det, der er, sagde han straks ja til et samarbejde om skabelse af et minde om de små skoler med gamle billeder som grundlag.

I det videre arbejde blev det lærer Jens Sørensen, som udførte det store arbejde. Vi arbejdede nært sammen, men da jeg er ny på egnen og derfor ikke kender sognets historie, løste jeg, så godt jeg kunne, de

praktiske problemer, medens Jens Sørensen har æren for det historiske arbejde.

Nå, vi arbejdede nært sammen og spekulerede ikke så meget i arbejdsdeling som i at nå det bedst mulige resultat.

Til at begynde med vidste vi ikke, *hvordan* resultatet skulle være. Vi var enige om, at *det* måtte vi afgøre, når materialet var samlet.

Vi udsendte til hjemmene en opfordring om at måtte låne gamle billeder fra sognets nedlagte skoler. De lokale aviser var også venlige med at fortælle om vor indsamling.

Og så ventede vi.

Men vi fik ikke lov at vente længe. Billeder kom i stort tal. Børn kom med dem. Ældre mennesker fandt billeder på loftet, i pulterkamre, i gamle skabe. Ofte hørte vi bemærkningen »Det er godt, I samler dem ind, for når jeg er væk, vil ingen gemme på de gamle billeder mere«.

Det er nemlig rigtigt. Dette materiale findes *endnu*, men med de mennesker, der ved, hvad billederne forestiller, forsvinder også billederne. Når de mennesker, som kender billederne, er væk, brændes billederne.

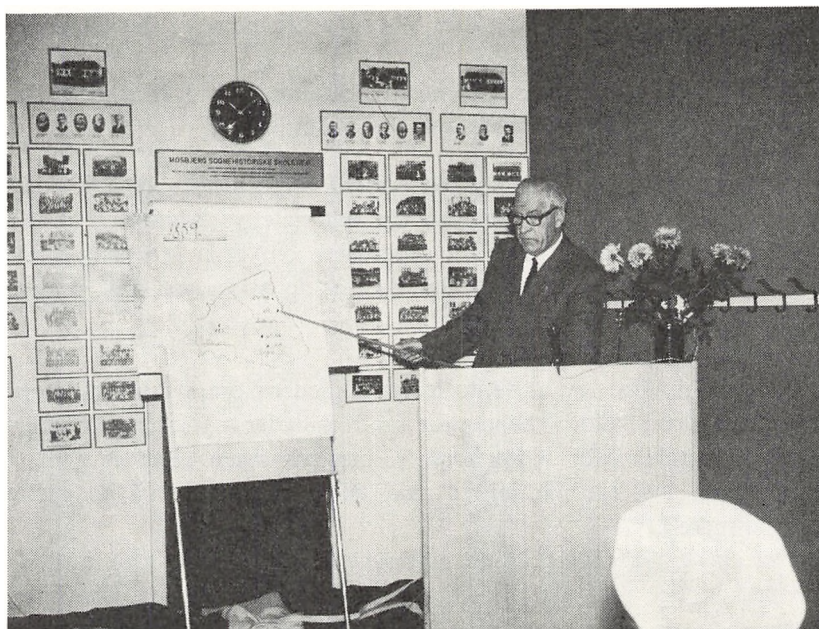
Fra de nedlagte skoler her i sognet – Måstrup, Blæsbjerg, Vogn og Mosbjerg – indkom mere end 100 billeder. Elever med lærerfamilien (NB: lærerens kone og børn er altid med. Siger meget om lærerfamiliens forhold til skolen!), børn på legepladsen, billeder af skolerne, et enkelt fra skoleklassen (blitz var ikke så kendt dengang) og et enkelt fra lærerens ungdomsarbejde, en aftenskole på udflugt.

Vi kunne snart enes om målet: Mosbjerg sognehistoriske skolevæg.

Væggen skulle opbygges i fire dele, en for hver skole. Øverst i hver del et billede af pågældende landsbyskole. Derunder i kronologisk rækkefølge billeder fra skolen, sådan som vi havde modtaget dem, idet lærer Jens Sørensen udførte et stort arbejde med tidsfæstelse af hvert enkelt billede.

Men billederne modtog vi i alle mulige størrelser.

Mange var gulnede. Ormædte. Mærkede af års ophold i pulterkamre. En mindevæg kunne *kun* skabes, hvis hvert enkelt billede blev affotograferet til samme størrelse. Men det ville blive dyrt. Vi stødte altså på det store problem – økonomien.

Gennem 40 år har lærer *Jens Sørensen* været lærer i Mosbjerg sogn, først ved Vogn skole, så ved centralskolen. I samarbejde med skolelederen *Viggo Vandkær Thomsen* skabtes skolevæggen – her redegør lærer *Jens Sørensen* ved afsløringen for sognets skolehistorie. I baggrunden Mosbjerg sognehistoriske skolevæg.

Da kom Frederikshavn og Omegns Sparekasse til som en frelsende mæcen. I anledning af sparekassens 125 års jubilæum skænkede de midler til væggens virkeliggørelse, og firmaet Foto-Magasinet, Kolding, udførte et fototeknisk fint arbejde med affotografering af de mange billeder.

Fredag den 7. november afslørede undervisningsminister Helge Larsen Mosbjerg sognehistoriske Skolevæg. Ministeren udtrykte håb om, at mange centralskoler ville gå hen og gøre ligeså.

For *det* er jo nemlig muligt. Mange, mange sogne har nedlagt små skoler til fordel for centralskole. Overalt findes gamle billeder, der kan reddes. Samles på centralskolen. Minde om de små skoler.

Men billederne skal samles *nu*. Om føje tid er de ikke mere.

Viggo Vandkær Thomsen.

Personregister for årgang 1970

Udarbejdet af *Inger Nørgaard*, Institut for Dansk Skolehistorie.

- Achelis, Ths. O. s. 123.
Andersen, Gunnar s. 67.
Andersen, J. O. s. 101.
Arends, Otto Fr. s. 123.
Arnfred, Knud s. 65 n.
Arup, Erik s. 90, 91, 92 ff.
Augustini, Barthold s. 124.
Augustini, Bertram s. 124.
Bang, Nina s. 90, 103 n.
Barfod, Fr. s. 35.
Barfoed, H. P. s. 25, 26.
Bekker, B. s. 36.
Bentzen, Aage s. 89, 99, 105 n.
Berg, C. s. 73, 74, 78, 84.
Berggreen, A. P. s. 49, 56, 60.
Berntsen, Klaus s. 88 n.
Bjerrum, Anders s. 59.
Bock, Johannes s. 123.
Boisen, F. E. s. 45.
Boisen, P. O. s. 23, 34, 36, 49, 52.
Bojsen, Frede s. 73, 74, 78, 83, 88 n.
Bomholt, Julius s. 90, 92 f, 99, 101, 102.
Bonde, Aage s. 66 n, 123.
Bondesøn, Nis Hanssen s. 28.
Borgbjerg, Fr. s. 102.
Borgen, V. A. s. 76.
Brandes, Edvard s. 75.
Brandes, Georg s. 127.
Brasen, O. s. 25, 26.
Brix, C. C. s. 75, 81.
Brock, Niels s. 12.
Bruun, Anton s. 124.
Bruun, Chr. s. 130.
Bugge, K. E. s. 89.
Bull, Chr. s. 52.
Byskov, J. s. 101.
Bødker, Laurits s. 64 n, 140.
Bøgh, Erik s. 66 n.
Børresen, Annalise s. 140.
Christian VI s. 10.
Christiansen, C. P. O. s. 100.
Christiansen, Christian s. 61 f.
Clausen, H. N. s. 27, 47.
Clausen, Karl s. 23.
Corvinius, Jensenius s. 123.
Ehlert, Joh. s. 54.
Ehlert, Julius s. 54 f.
Erik af Pommern s. 9.
Erixon, S. s. 64 n.
Eskesen, Morten s. 60.
Eskildsen, Claus s. 62.
Faber, Nicolai s. 49.
Fabricius, F. s. 27.
Fabricius, Frøderus Christian s. 124.
Feilberg, H. F. s. 60–62, 66 n.
Fenger, Johs. Ferd. s. 34, 49.
Fenger, R. Th. s. 49, 52.
Fink, Troels s. 65 n.
Fischer, Frederik s. 24, 28, 42–46, 65 n.
Fischer, J. C. H. s. 85.
Flor, Chr. s. 28, 87 n.
Foss, Kåre s. 129.
Frank, Ejlf s. 139.
Friis, Aage s. 89 f.
Frimann, Claus s. 26.
Frølund, Frederik s. 77 f.
Galster, Kjeld s. 66 n.
Gerner, A. s. 47.
Grundtvig, Johan s. 67.
Grundtvig, N. F. S. s. 28, 29–36, 39, 63, 65 n, 67, 126.
Grundtvig, Svend s. 31, 60, 67.
Gundel, Sven s. 130 f.
Hagen, L. C. s. 34.
Hall, C. C. s. 79, 83, 84.
Hammerich, Fr. s. 47.
Hammerich, Martin s. 49.
Hansen, Hans s. 58 f, 66 f.

- Hansen, H. P. s. 64 n.
 Hansen, J. A. s. 68, 83, 84.
 Hansen, M. Mørk s. 53.
 Hansen, Aage s. 130.
 Hellner, Robert s. 139.
 Henriques, Alf s. 130.
 Hertz, Henrik s. 27 f.
 Himmelstrup, G. s. 53, 65 n.
 Hjort, P. s. 58 f, 66 n.
 Hjort, V. K. s. 26.
 Holberg, Ludvig s. 124–131.
 Holm, Harald s. 75.
 Holstein-Ledreborg, Louis s. 83, 84.
 Hundrup, F. E. s. 122, 123.
 Hvidtfeldt, Johan s. 140.
 Høegh-Guldberg, Ove s. 10.
 Høgsbro, Sofus s. 67–88.
 Høgsbro, Svend s. 87 n.
 Højberg-Christensen, A. C. s. 92, 104 n.
 Høyen, N. L. s. 27.
 Iversen, P. Kr. s. 45.
 Jansen, F. J. Billeskov s. 127, 129, 130.
 Jensen, Axel s. 99.
 Jepsen, lærer s. 62.
 Jessen, Jürgen P. s. 26.
 Johansen, H. C. s. 79.
 Jürgensen, Amalie s. 87 n.
 Jørgensen, A. D. s. 52 f, 65 n.
 Jørgensen, Carl E. s. 122–124.
 Jørgensen, Aage s. 124.
 Kaper, Ernst s. 89, 97, 99 f, 104 n,
 105 n.
 Karstensen, Kristen s. 24, 42, 45, 49–54,
 65 n.
 Ketelsen, Bruno s. 62.
 Kier, Johan Georg s. 124.
 Kjær, Søren s. 81.
 Kjølbye, Anton Pedersen s. 15.
 Klein, H. P. s. 65 n.
 Knudsen, J. L. s. 60, 70, 87 n.
 Koch, P. C. s. 24, 28, 36–42, 44, 65 n.
 Kold, Chr. s. 34.
 Konradsen, V. G. s. 122–124.
 Kristensen, Marius s. 59.
 Kruchenberg, Johannes Andreas s. 124.
 Kunze, F. s. 11.
 Kyrre, Hans s. 91, 92.
 Kaalund, R. s. 13.
 Kaalund-Jørgensen, F. C. s. 90, 92, 97,
 104 n. 3
 Lampe, Jens s. 7.
 Langkjer, Svenne s. 11.
 Langsted, Erik s. 12–17.
 Larsen, Helge s. 144.
 Larsen, Osvald s. 13.
 Lauesgaard, Birgit s. 140.
 Laustsen-Thomsen, H. s. 65 n.
 Lehmann, Orla s. 28.
 Lembcke, Edv. s. 45.
 Lindorff, Otto William s. 56 f, 66 n.
 Lobedanz, Edm. A. J. s. 46.
 Locke, John s. 128 f.
 Lohmann, Jens s. 42.
 Lorenzen, Andreas s. 59.
 Lund, Hans s. 35.
 Lütken, O. D. s. 24.
 Madsen, Jens s. 62.
 Madsen, Th. J. s. 66 n.
 Madvig, J. N. s. 81.
 Markussen, Ingrid s. 132.
 Marquardsen, Chr. Nissen s. 46, 65 n.
 Massmann, N. H. s. 10.
 Matthiesen, Jüürgen Friederich s. 124.
 Meerkatz, Christopher s. 124.
 Mencke, J. B. s. 129.
 Mikkelsen, G. I. s. 17.
 Mikkelsen, Hans s. 44.
 Milius, Martin s. 124.
 Molbech, Chr. s. 35.
 Moltke, Greve Ernst s. 13.
 Monrad, D. G. s. 77, 80, 81, 82.
 Munch, P. s. 91.
 Méller, Ludvig Chr. s. 67.
 Müller, Th. A. s. 92 ff, 103 n, 104 n,
 128 f.
 Myhre, Reidar s. 124–131.
 Möller, H. L. s. 13.
 Nansen, J. s. 59 f.
 Nellemann, Georg s. 140.
 Nielsen, Maria s. 90.

- Nysted, Th. s. 99.
 Nørgaard, Ellen s. 89, 140.
 Olufsen, Troels s. 124.
 Ottosen, Johan s. 90.
 Petersen, Carl S. s. 130.
 Petersen, Holger s. 12.
 Petersen, Jakob s. 28, 64 n, 65 n.
 Pistor, Herman s. 123.
 Piø, Iørn s. 140.
 Ploug, Carl s. 35, 47.
 Pontoppidan, Henrik s. 122.
 Povlsen, A. M. s. 83.
 Püfendorf, Samuel s. 127, 128, 129.
 Rasmussen, Holger s. 140.
 Rasmussen, Victor s. 107.
 Regensburg, A. s. 55, 56, 60.
 Reitzel, Th. s. 56.
 Risius, Paulus Jacobi s. 124.
 Rosendal, Axel s. 92 ff, 101, 104 n.
 Rosenørn, E. E. s. 80.
 Rubow, Paul V. s. 127.
 Rud, A. J. s. 101.
 Rung, H. s. 52.
 Rørdam, Peter s. 3–4.
 Sars, Ernst s. 127.
 Scavenius, Jakob s. 75, 76.
 Schepelern, H. D. s. 130.
 Sibbern, F. C. s. 27.
 Sixhøj, J. Chr. s. 123.
 Skau, Laurids s. 35, 65 n.
 Skavlan, Otto s. 127.
 Skovgaard-Petersen, Vagn s. 139–140.
 Skovmand, Roar s. 140.
 Steenstrup, Mathias s. 80.
 Stoklund, Bjarne s. 140.
 Sørensen, Jens s. 142 ff.
 Tang, Jeppe s. 77.
 Termansen, N. J. s. 83.
 Thomasius, Christian s. 127, 128, 129.
 Thomsen, Viggo Vandkær s. 142–144.
 Thott, Grev Otto s. 10.
 Tofte, Hans Mikkelsen s. 57, 66 n.
 Thybjerg, Klara s. 105 n.
 Tietgen, C. F. s. 12.
 Tillisch, F. F. s. 55.
 Tscherning, A. F. s. 68, 76, 80.
 Warthoe-Hansen, Ole s. 139, 141.
 Wegener, Johan s. 35.
 Wendler, Christian s. 124.
 Whitte, H. K. s. 122.
 Wiberg, S. V. s. 122, 123.
 Windfeld, Ths. s. 35.
 Winther, Geert s. 68, 81.
 With, K. H. s. 82, 88 n.
 Worsøe, Hans H. s. 122.
 Zetlitz, Jens s. 26.
 Ørsted, A. S. s. 27.

Årbog for Dansk Skolehistorie 1969 (3. årgang)

– kan købes ved henvendelse til amanuensis, mag. art. Ingrid Markussen,
Solbjergsvinget 3, 3460 Birkerød.

Indholdsfortegnelse 1969

De tekniske skolars historie. Af direktør <i>Werner Rasmussen</i>	7
Den indbyrdes undervisning i den sjællandske almueskole. Af stud. mag. <i>Ernst Høybye-Nielsen</i>	42
Træk af et hedesogns skolehistorie. Af lærer <i>Alfred Kaae</i>	76
En indvielse. Af professor, dr. <i>K. Grue-Sørensen</i>	98
<i>Skole og Samfund 1968–69</i> . Af lektor ved Danmarks Journalisthøjskole <i>Victor Rasmussen</i>	103
<i>Sholehistorisk Litteratur.</i>	
G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. – Ved seminarierektor, dr. <i>Asger Nyholm</i>	120
Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast. Udgivet af K. E. Bugge. – Ved professor, dr. <i>K. Grue-Sørensen</i>	126
En højskolevinter. Elevdagbog fra provisorieårene i 1880erne. Udgivet af Roar Skovmand. – Ved stud. mag. <i>Claus Bjørn</i>	128
Carl Holm: Fridtjov Berg och folkhögskolan. – Ved professor, dr. <i>Roar Skovmand</i>	129
Herbert Tingsten: Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropa- ganda. – Ved professor, dr. <i>Roar Skovmand</i>	131
Hans Jørgen Dokka: Fra allmueskole til folkeskole. Studier i den norske folkeskoles historie i 19. hundreåret. – Ved professor <i>H. P. Clausen</i>	135
O. Svanholt: Bøger og metoder i dansk fremmesprogundervisning. En hi- storisk fremstilling. – Ved direktør, dr. <i>Per Krarup</i>	140
<i>Bibliografi over dansk skolehistorie 1968</i> . Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	144
<i>Nyt og noter</i>	151
<i>Personregister</i>	155